

9.3.41.
A.T.V.
5284

Jean ETCHEPARE

BURUCHKAK

PIERRE LAFITTE-N
« Aintzin-solas » batekin

ETA
EGILEAK

PIERRE ETCHEPARE

bere anaiaz
moldatu lerro-alde batekin

BAIONAN
Gure herria-k ager-arazia
« Le Livre » baitan salgai
9, Rue Thiers, 9

M-14786
A-7721

A.T.V.
5284

JEAN ETCHEPARE

BURUCHKAK

PIERRE LAFITTE-N

Aintzin-solas » batekin

ETA

egileak PIERRE ETCHEPARE bere anaiaz

moldatu lerro-alde batekin

BAIONAN

Gure herria-k ager-arazia

« Le Livre » baitan salgei

9, Rue Thiers, 9

Jean ETCHEPARE, *Jeun mirikua*
(1877-1935)

AINTZIN - SOLAS

JEAN ETCHEPARE

Jaun mirikua (1877-1935)

Buruchka hauien egile mirengarria hainitzek ezagutu eta maitatu dute. Bainan urtheak badoatzi, eta badut beldurra, galdu berria dugun gerla hunek ezin handiagoko zilho bat idekiko duen iehengo eskualtzaleen eta sortu-beharren artean. Bakea jitearekin, eskuarari lotuko direnek gogotik hartuko dute liburu balios eta choragarri hau, eta jakin nahiko dukete nor zen Jean Etchepare mirikua.

Heientzat laburzki erran dezagun bada dakigun pochitik zerbait.

Huna hasteko haren sortze eta bathaioaren berri :

Don Joaquin Balaña desservant de la Succursale de Ajo Tugu et Monsalvo, province et évêché de Buenos-Ayres, certifie que le quatorze Mars de l'année du Seigneur mil huit cent soixante-dix-huit, le soussigné desservant a solennellement baptisé et a oint de l'huile et du Saint Chrême un enfant du sexe masculin auquel on a donné le prénom de Jean ; il est né le trente un Octobre de l'année mil huit cent soixante-dix-sept, à onze heures du matin, enfant légitime de Jean Etchepare né en France, âgé de trente-cinq ans et de dame Gratiennne Bidegorry, née en France, âgée de vingt-trois ans, domiciliés à Marchiquita. Parrain : D. Juan Dambouriana, né en Espagne, âgé de vingt-un ans, demeurant à Marchiquita ; Marraine

Doña Jeanne Etchepare née en France, âgée de vingt-sept ans, demeurant à Marchiquita. Je leur ai donné connaissance de leur parenté spirituelle avec leur filleul, ainsi qu'avec son père et sa mère et de leur obligation de l'élever dans les principes de la doctrine chrétienne...

Horra zer irakur ditakeen. españoletik frantseserat legeztuzirik, Lekorneko herri-etchean.

Aitaren etche-ondoa Dona-Isti-Etcheparea zen; egoitza chaharraren izena behar zuen Oztibarretik urrun ereman eta barreatu. Sor-lekuari ez zion behin ere Joaneseke uko egin: hango eskuara zuen bethi mintzatzen: « mihia etzakon bestetara lerratzen ». Bertzalde, ezin ahantz Michel Garicoits Ibarreko saildua haurrean ikhuzirik; ez bazion ere meza lagundu aldi bat edo bertze, bere herritar famatuari.

Zer nahi den, Etchepareko semea Ameriketara joan zen zombait auzo-ahaidekin, eta Argentinan lanak ontsatu zuen; han berean ezkondu zen andere eskualdun gazte batekin: lehenbiziko haurra, hemen aiphatzen dugun Jean delakoa izan zuten; bertze sei jin behar zaizkoten gerochago: Pierre, Gracianne, Marie, Joséphine, Emile eta Julie; bi azken haurk anei-arreba biritchiak.

1883-an, Marchiquita utzirik, itsasoa iragan zuten; eta Lekorne-Erlandenean kokatu ziren. Orduan sei urthe zituen muttiko gehienak. Bainan Ameriketako lur-zeru bereziak begietarik ezin barnago sartu zitzaizkon jadanik eta hango airea bera beretua zaukan. Erraiten ere zuen: « Ez da deus garbiagorik ene buruan Askotan banago ere kokatzen duenez bertzerik. Gogoa bethea daukat orduko zerez. O hurreko egun berriz jinen etzaretanak, zuetarik dut bihotzean nere bizi aurrak eman daukadan gogorik hoberena! »

Halere laster laketu zen bere herri berrian: haurra ernea zen, deneri ohartua, oro jakin-nahia. Lehenbiziko erriente Pierre Detchessarry izan zuen, bainan J.-L. Dibar-ek utzi ziozkan irakaspenik eta orhoitzapenik sarkhorrenak Lekorneko eskolan: « Les leçons que vous m'avez données étant enfant sont les plus présentes à ma mémoire... » zion aithortzen ichtudiant gazteak hogoi-ta lau urthetan.

Errientearekin batean jaun bikarioa ere ari zen egin-ahala, gizonttoa zerbaitetarats hel-arazi nahiz: damurik bedera alde ari baitziren fedezko gauzetan, eta haurra, bereak golkoan, ichil-

ichila ohartzen. Halere hastapen hartan biziki atchikia zitzaion Etchegaray aphezari ; eta hunek ere atchikitzen zion, frango atzarria, langilea eta prestua baitzaukan ; lehenbiziko komunio-nea bederatzi urthetan egin-arazi zion, orhoitzapen gisa emaiten ziolarik « saindu » bat hitz hauiekin : « Précieux souvenir pour celui qui reste toujours fidèle à la loi divine ». 1887-ko maiatzaren 15-ean egin zuen Jean-ek urhats handi hori eta geroztik « orhoitzapen baliosa » bethi begiratu zuen arthoski, bere biziko ordu gochoenak gogoratzen ziozkala.

Handik aintzina bi urthe ereman zituen jaun bikarioarekin latin ikhasten. Baina begi-beharriak ez zituen bethi latinean. Gerochago kondatu behar zituen urthe hetako orhoitzapen maitagarrienak ; kabalak zombatetaraino agradatzen zitzaizkon ; nola miretsia zagoen Arroko Kattin, « pobren ama » deitzen zuten etchetiarsa onari ; zoin polliki kantatzen zuen aitak supazter-cho-koan ; zer afal-ondo alegera bezain gochoak zeramatzen elgarrekin josteta anei-arrebek. Liburu huntan aurkituko ditutzue chehetasun horiek oro. Ez dauku ere gorde ttipian Aguerreko nau-siaren ikhustek itze-egile jartzeko gogoia eman ziola, eta hala-hala Etchegaray aphezaren ikhustek apheztekoa. Maiz gerthazten dena, ez zuen ofizio bata ez bertzea hartu, baina hirugarren bat : mirikuntza.

Larresohoko Semenarioan 1889-ko urrian sartu zen eta laugarrenetik hasi, jaun bikarioari esker. Lehen urthean bi sari ukan zituen : lanekoa eta anglesekoa ; bigarren urthean, lanekoa eta hiru aiphamen ; hirugarren urthean, bi sari eta lau aiphamen ; laugarren urthean, bortz sari eta sei aiphamen... Chehetasun horiek erakusterat emaiten dute zer langile zaila zitaken eta aztaparkaria ; bethi ari eta bethi goiti, arno ona bezala bethi ontuz... Jakitate guzietarat aise jarri zen, baina oroz gainetik mintzairerrotzetarat, izan zadien latina ala anglesa. Hori bethikoa izanendu, eta bere bi ondar urthetan ez ditake erran zoin ontsa ikhasi zuen alemana, lehenchago, hogoita-hamar urthetan española hartu zuen bezala.

Haren eskola-emailek eta lagunak gauza bera diote, hiru amodio baizik ez zituela Larresohon : lana, pilota eta othoitzia. Hirueri osoki emana zen eta jarraikia, eta ez « norat haize, harat aise » ibiltzale hetarik. Bere buruaren jabe egon nahi zen eta bere aburuaren nautsi. Halako jite batek badu alde onik, gizona ez baitu « bethi bertzen meneko » ezartzen. Baduke tcharrik ere, bertzen laguntza ez baitio aski preza-razten.

Zer nahi den, biziki ontsa ikhusia zen eta nehor ez zen harritu 1893-an « bakalorea »-ko lehen haitada gainez-gain iragan zuelarik, gazte-gaztea, hamasei urthetarat gabe, hiru hilabetheren barkamenduarekin. Berak ere gora zauzkan Larresohoko irakasleak, bereziki Lillie, Abbadie, Adema, Hiriart-Urruty, Carricart eta Larralde. Gerochago denak betan goretsiko ditu, « eskualde guziko iaunik argituenak » zirela. « ia inbortiar kartsuak, bainan deus hertsitasunik gabekoak ». Bederazka ere nola ez ditu laudatu ?

« Apez bat, osoki apezaz zena ; — gizon bat, lurrak gutisko hazten duen bezalakoetarik ; — eskualdun laborari-seme bat Eskual-herria bere itzalaz hartu duena, laborantza jakintsuen argiez bezanbat bere esku-lanaz goratuz eta maitaraziz ; — idazle bat, eskuara zaharraren mami oioia hamabortz bat urthez *Eskualdunean* amultsuki ezagutarazi daukuna ; — haurren, aitamen, apez laguneren buruzagi zuzen, zuhur bat ; aita on bat jende beharrentzat : horra nor eta nolakoa zen Arnaud Abbadie ! »

Horra, bertzeak bertze, zombait hitz Abbadie zenaz. *Eskualdunean* ez zen athertzen hartaz hasiz geroz : 1929-ko udan lerroalde ederrik ager-arazi du haren ohoretan.

Hiriart-Urruty hurbilago zitzaion, mintza-errechago, eta ondoko urthetan hunek bildu zuen eskuarazko lanetarat, adichkide eta lankide hartzen zuelarik. Miretsia zagoen mirikua apez onaren gogo zalhoin eta punttako erneari.

Bainan, nahiz ez duen behin ere bere liburu eta irakurgaietan aiphatu, Larralde zenaz egona da, azken egunetaraino, orhoituenik : apez aditu eta hihotzduna zen, errotik bere eginbideari emana, gazteen arimez aise griñatua. Goizik ohartu zitzaion Etchepare biphilari eta seme bat bezala maitatu zuen, harekin bater ikhus-keta noizean^o behin ibiltzerainokoan, lan-arte edo bakantza-egun batzuez.

Beraz atseinekin sartu zen berriz ere Larresohon 1893-ko urrian, filosofiaren ikasteko.

Bizkitartean eskola-urthe berriak bizi guzikotz behar zion arima zaurtu. Otso gazte baten gosearekin ausikian lotu zitzaion filosofiari ; ilhunbe guziak argituren zituelako lillurarekin. Choko bat ba frango polliki argitu ziozkan, hala nola zer gisaz gauzak beltzen zaizkun gogorat, bakhar zombait chuchen-chuchena sentsuek bildurik, bertzeak lekukoek erranik. Ere mu handiak aldiz orain

goibel gelditzen zaizkon, bereziki erlisioneko irakaspenak : michterio horiek chilatu nahiko zituen, adimenduaren gozagarri, eta ezin ! Orduan burutik iragan zitzaion gau batez, behar bada haren fedea buru-berokeriaz bertze deus ez zela : menturaz aite-tametarik has eta eskola-emailetaraino, (haur-demborako errient batek salbu), denek hantu ziotela gogoa sineste huts bezain alferrez ; onez-onean segurki, baina halere... Iduripen etsigarri horrek durduzatua, ez zakien norat itzul. Alde batetik othoitz maite, erlisione maite, hejari uko ez egin nahi, ez abal zirelakoan oro amets ; eta bertzalde arima-zolan halako ilhun ichil bat, bethi zirikan ari zitzaiona : « Ez haurkeriarik, Joanes, othoitz egin ez hihaurk enganutzen duk heure burua ! » Gaicho muthikoa. Ama Birinari hel-ka ari zen ichtant bat eta berriz ere dudak ahoa hesten zion.

Asaldu hoien ondotik filosofo gazteak bakea, loa eta jana galdurik ere, ez da harritzeko : herratua bezala zen, egunetik egunerat hitsago eta mehatsago. Lagun eta eskola-emaile gehienak ez zitzaizkon hanbat ohartu ; ohartu zirenek ere lanaren gain emaiten bide zuten haren akhidura : baina Larralde jaun aphezak, (bihotz kartsu baten begia bezalakorik ez baita), laster asmatu zuen bazela nunbait bertze zerbait...

Buruz-buru hartu zuen bada, arrangurak erran zitzen : muthikoak kondatu zion bere ezinbertzea, eta eskolemaile onak arthamendatu zion ez kasurik egiteko holako tentamendueri : saindu handienek ere bazituztela ; bertzalde liburueri sobera emana zela, jakitatean ez zela barnegi sartu behar ; hobe zuela Eliza Ama sainduari bi begiak hetsirik jarraitzea, nahi bazuen segurki bere lehenagoko bake gozo hura berriz bildu. Gutiz gehieneri aski zaizkoten aholku edo kontseilu horiek, ez zioten Etchepare beratzari bihotza sumindu baizik : « Zer ! aphezak berak iakitatearen beldur dira bada ? Argi galdez doakotenari *begiak hetsirik* eta kito ? » Larralde adichkideari ez zion hitzik erran holakorik, baina bereak golkoan urrundu zitzaion asko denborarentzat.

Egungo egunean duda batzuek setiatzen duten girichtinoari, ez diogu erraiten itsu dadin : galdegite diogu pocholu duen koropiloa ager diezagun, ahalaz desegiteko ; ez badu ager dezakenik deus, ez badu itchurapenik ere halako edo hulako egia baten kontra, ez dakiok argirik eman ; iduripen huts edo sentimendu hutsetik heldu den duda, ihes egin ez baizik ez ditake suntsi, edo sentimenduak zerbait gisaz berrituz, Erraiten daukutenean : « Jau-

na, zure arrazoinak biziki ontsa emanak zaizkit, ez diote nere adimenduak fitsik ihardesten ahal, baina zer nahuzu, nihaurk ere ez dakitalarik zertako barneak ez dauzkit onhartzen », — ez dut uste adimenduari laido egiten diogun, « kasurik ez emaiteko » ihardokitzen dugularik. Larralde aphezari ez bide zitzaion iduritu sentimenduaz bertzerik bazitakela hunkiturik bere adichide gaztea baithan.

Etchepare-k lanean ereman zuen halere bere Larresohoko ondar urthea pilotari ere begiratzen ziolarik bere atchikimendua. Bachelier iragan zen, eta etcherat joaitako ponduan Larraldek bere azken kontseiluak eman ziozkan luzeki, *Jesu-Kristoren imitazionea* bertzalde, eta adiorik hunkigarrienak izan zituzten

1894-ko hazaroan Bordalerat joan zen mirikuntzaren ikhas-terat ; baina mirikuntza ez zitzaion aski ; orotarati nahi zuen hedatu, gogo-bihotzak aberastu beharrez, denetarik (jasta bederen) baitezpadako zitzaiola ; Alemaniako zeretarat bereziki ekharria zen ; Haeckel eta Nietzsche bezalako batzuen liburu khiretseri lotu zen, bero-beroa — ez baitzuen beharragorik !

Anartean, noizetik noizerat hitz bat igortzen zion Larralde aphezari ; *Conférence de Saint-Vincent-de-Paul* delakoan sarturik, bazabilan behardunen laguntzerat, girichtino gisa ; othoitzari jarraitzen zitzaion ; baina, emeki-emeki, zer nahi bihotzminen artetik, etsimendua gogoan, fedearen haria ari zitzaion mehatzen eta mehatzen, azkenean osoki pikatua zela iduritzearainokoan. Ordutik Larraldekilako haria ere pikatu zuen berak, salbu *Jesu-Kristoren imitazionea* ezin utzizko liburu baten pare begiratzen eta irakurtzen zuela. Ordutik sortu zitzaion denek ezagutzen ginion barneko ilhundura hits eta ezta.

Gudu izigarri hoi artetik mirikutzen ari zen aintzina ; eta doktor izaiteko liburu bat behar baitzuen egin, Eskual-Herriari eskatu zion gaia : *Quelques remarques sur le Joueur de Pelote*. Horra lanaren izena : pilotariaren gorputz-aldarteaz eta eritasun bereziaz chehetasun ederrik emaiten du.

Lehenik bi hitz erraiten ditu pilotaren on-gaitzez eta hartan artzeko moldez.

Gero joko horrek dituen hamahiru ondorio ikhertzen ditu : 1° nola besoaren harat-hunatek eskuineko sorbalda bertzelakaitzen duten eta zer gibelondo heldu zaion bulhar-kaiola edo sahets-hezurreria guziari ; — 2° nundik errebeslariak besoa gal-

tzen duten, aitzinerat eta airetik ezin joa baitukete ; — 3° zergatik pilotariari usu bizkar-hezurra doi-doi bat ezker zehaitzen zaion kanpo-alderat eskuineko sorbalda aphauduz eta chutik dagolarik gorphutza eskuineko zangoaren gainerat berma-raziz ; — 4° nola pilotak bulhar-gain eta beso-ginharrak hazten dituen larrupetik lodigune batzu agertzerainokoan ; — 5° nola luzara sorbalda-ginharrak azkarki makurtzen diren eta pozoinak akhitztetik sortzen . — 6° zer aldakuntza ederrak gerthatzen zaizkon besoari, hala edo hula, laster ala emeki higi-arau ; 7° pilotarien esku-mamiko katcho bereziak ; 8° erhi ttipiaren makhurdura ; — 9° esku eskuinaren loditzea ; — 10° esku-bizkarrean erhi handiaren erho-buruñoa kampo-alderat pochi bat atheratzea ; — 11° itzea ; — 12° partida demboran eskua nola den hantzen eta kasik sorhaiotzen ; — 13° nola pilotak hotzaren lagun esku-mandoak eta odol-gaichtoak sortzen dituen.

Hots, lan ederra egin zuen hor Etchepare jaun mirikuak. Han-hemenka achalegi zitzaiola aitor zuen eta zathi bat edo bertze nahiko zuen, astia ukan balu, barnagotik hartu eta argitu. Damurik ezin baitzuen egin. Agian miriku-gai zonbaitek nahiko dute anai gehienaren urhatseri jarraiki. Lahontan gazteak « pathologie normale du pilotari » ager-arazi zuen, baina bada oraino nun iker eta zer erran pilotariaren gorphutzaz. Zer nahi gisaz Etchepare jauna geldituko da denen hots-emaile eta buruzagi.

Liburuaren aitzin-solasean ezin ederkiago goستن ditu ez bakharrik Eskual-Herriko ohidura eta mintzaire zaharrak, baina hala-hala erlisioea. Zergatik othe ? Batere aiphatu gabe uzten ahal zuen nehorri laidorik egin gabe, geiak ez zionaz geroz galdegiten alde ala kontra agertzea. Ene gostuko, fedea ahuldu zitzaion, goibeldu, ikharatu, baina ez behinere suntsitu : erlisioeari ez zion bihotzak nehundik uko egiten ahal.

1901-ean lau miriku-nausien aitzinean agertu zuen bere lana. Hek ziren : *Piéchaud*, buruzagia, *Morache*, *Hobbs* eta *Regis*. Liburua onhartu zioten eta gain-gainetik laudatu. Geroztik mirikua zen. Hogoita lau urthe zituen.

Lekornen iragan zituen lau urthe eta Elosu mirikuak Alduderat joan-arazi zuen. Hogoia bat urthe han egoitekoa zen. Laster hangotu zen, konseiluan hartu zuten eta lau urthez achuantgoa ere ibili zuen (1921-1925).

Ez dakigu ea Bordaleko bere lanen artetik eskuarari ohartu

zenetz ; hainan, bethi, Lekornen amodioz maithatu zuen, eta 1902-tik aitzina *Eskualdunean* hasi zen bere lerro-alde goresgarrien ager-arazten. Hiriart-Urruty apheza zuen, haste hartan, buruzagi eta gidari. Ez zen jaun hau punttalakurlo hetarik ; zetabe larria bazerabilkan, eta berak segur erranen ez zuen atheraldi bat baino gehiago badu bere gazetan jasanik. Baitezpadako zitzaizkon gauzetan, jo azkarki ; gainerateko gauzetan, odol gaichtorik egin gabe, onhar batzuen nola bertzen aburuak. Haatik frango kilika zen eskuarari buruz. *Eskualdunean* eskuara nahi zuen, ez erdi-kaskoin erdi-eskuara, zonbaiti biziki eder zaioten mintzaira hartarik. Eskual-hitzak, eskual-itzuliak, eskual-usaina ; hiruak nahi zituen elgarrekin, ala deus-ez. Lankide gazte bat heldu zitzaiolarik, laguntzen zuen lehen urhatsetan ; lerro-aldia gazte horrek igorri bezain sarri, eskerrak ziozkan bero-beroa ; bainan hemendik labur, handik luza, hantchet berriez hitz-ordain bat ezar, lan guzia bertzelakutzen zion, erakusten ziola emeki emeki noiz zer nola erran.

Etchepare jauna laster jarri zen eskuara garbiari ; hainitzak ere badaude ez othe zuenetz azkenean garbiegi. Gure gostuko, 1914-eko gerla arte, eskuara tink eta garbi bazerabilan, ez batere garbiegi. Askori za'ñ iduriturik ere, ez gira harritzen. Alabainan eskualdun irakurle gehien-gehienek ez dugu eskuaraz erraiten egun guzietako zurruburru arruntez bertzerik deus ; eta gai hoitaz goragoko zerbait aurkitzen dugun ber, eskuaraz aphaindurik, — berehala arrotz-aire ez balinbazaiku ere, gutiz gehienetan nekhos eta bortcha-kara zaiku. Arropa berriak jasan-gaitz ditugun bezala, hots !

Etchepare jaunaren gaiak ez ziren nola nahikoak. Nehor gutik edo nehork ez aipatu gauzetarat biziki lerrakorra zen.

Abbadie zenak ez zuen lur-lana bakharrik berritu *Eskualduna*-ren bidez ; eskuara ere norapeit hedatu eta zartarazi zuen, gauza berrieri uztar zadin zaharrerri bezain ontsa.

Hala-hala gure mirikuak bertze jakitate guzietarat nahiko zuen eskuara hel-arazi. Hortara bermatu da oldez eta moldez. Erresumen arteko gora-behera, Frantzia-barneko politika, diruaren gobernatze, jakintsunen asmu berri, etchekeko osasun eta ontsa izanaren aldeko konseilu, Eskual-Herriko mintzaire - ohidurez zer-nani oharpen, noizbait norbait izan direnen berri, haren punttakoak zer ez dauku hainbertze urthez begien aintzinerat eman ?

Laster ohartu ziren bazterretan, bazela sorturik izkiriataile edo idazlari bat gaitza, hedadura handiko bezain hizkuntza gurbil, chuchen eta aberatsekoa. Nun nor zitakeen ez zuten aise chilatu ; bainan, azkenean jakiten ez denik ez baita, aho-mihitan kurritu zuen Alduda-ko Jaun mirikuaren famak. Adichkideak ari zitzaizkon : segur ederki zela, nehork ez bezalako gaiak ezin hobeki argitu zituela ; bainan *Eskualduna* iragankorra izaki-eta, zerbait bazagonik egitekotz, liburutan ezarri behar zituela bere lerro-aldi hautuenak : liburuak hau ere bazukeen onik, kazetak ezin onhartuak jasanen zituzkela.

Miriku gazteak sinetsi zituen aholku horiek oro eta 1910-ean ager-arazi zuen liburu bat, *Buruchkak*.

Egia erran, nor harritu ? Adichkide eta ahaide gehienak harritu ! Liburua hor zuten, bapho eta eder, bainan ezin onhetsizko bi kapitulu hitsekin : batean, aphezen eskoleri ezin aiherrago zagon, baizik-eta erlisionea dena ilhunbe dela eta egiaren gordatzale bertzean, ausartzia guziak bilduak zauzkan, itsusienak barne, amodio garbia eta bertze edozoin, berdin haizu emaiterainokoan.

Ahaide-adichkidek, bichtan da, beltzuri egin zioten. Ez zituela bada arima ahul edo minberak nahasi edo zaurtu behar, miriku gazteak etchen bahitu zuen bere liburu ozarra, nehori bakhar bat saldu gabe. Haatik adin batetako eskualtzale batek doi-aiphatzen bazion, hitz pollit batekin zart ! emanen zion present.

Liburu hori, ditaken eskuararik garbienean egina delakotz, nahi izan dugu salbatu : bi kapitulu dohakabeez arindurik eta hitz dorphechko *bakhar batez*, zen bezala-bezala agertzen dugu.

Anartean *Eskualduna* ez zuen utzia : ichil-ichila bere lanari zagon. Pierre Etchepare bere anai aphezarekin ager-arazten ere zuen urthe guziez *Eskualdun laborariaren almanaka* : hamar urthez jarraiki zaizko biak sail horri, 1914-eko gerla phiztu artio. Almanaka hori, Etcheverry Uztaritzeko serora beltchen omonier chahar zenak abiatua zuen 1848-an. *Eskualduna* sortu zelarik, almanaka bat atheratu zuen harek ere. Bi almanaka churi bazi-
ren bada denbora batez, ezkertiarrek noizean behin hirugarren bat — hau gorrasta — argitaratzen zutelarik ; 1914-etik aitzina bi churiek bat egin zuten *Eskualdunaren* itzalpean, eta gure mirikuak bururaino lagundu zuen bere argiez eta bere luma chora-garriaz.

Gerla jin zenean, soldado joan zen, eta bere eginbidea ontsa

baino hobeki bethe zuen. Ez dugu bere harat-humatetan segituko. Bainan ez dugu nehondik ere agertu gabe uzten ahal, irabazi zuen aiphamen ederra :

6e CORPS D'ARMÉE
Etat-Major
1er Bureau
n° 1218 - R.
—
5281

Au Q. G., le 16 Juillet 1916,
Extrait de l'Ordre du Corps d'Armée
N° 175

Le Général commandant le 6e Corps d'Armée
cite à l'ordre du Corps d'Armée :

Médecin-Aide-Major de 1re classe ETCHEPARE Jean, du
172e Régiment d'Infanterie :

« Du 27 juin au 4 juillet 1916, a fait preuve du plus entier dévouement en prodiguant ses soins aux blessés, sous de violents bombardements. — Désigné, quelques jours avant, pour passer dans une ambulance de l'arrière, a demandé l'annulation de cette mutation, en faisant valoir qu'il ne voulait pas quitter son Régiment à la veille du danger. »

Signé : Général PAULINIER.

Pour Ampliation :
le Chef d'Etat-Major,
Signé : Colin.

253e BRIGADE
Etat-Major
N° 5302.

Extrait conforme notifié au Colonel
Commandant, le 172e R.I.

Le 19 Juillet 1916.

Le Colonel commandant la 253e Brigade :
P. O. L'Officier d'Etat-Major.
(Sceau de la Brigade).

.....
Lagun batzuek nahiko zuten « medaila » ere eman zezoten, eta harrituak zauden zertako bada ez zuen berak galdea egiten behar zen tokirat. Begien aitzinean badut letra bat, miriku adich-kide batek igortzen ziona Trouville-etik : « Dans la vie militaire les modestes deviennent aisément des sacrifiés. A votre place je ferais valoir... etc. ». Bainan aiphamena aski zitzaion : gerla bethean eginbideaz haratchago joanik ere, ez zuen uste espartuarenik bazitakeela.

Gerla horrek jats-aldi bat ona eman zioten lehenagoko duda gehieneri. Erlisioe-gizoneri zaukan aiherkunde chaharra urtu

zitzaion. Baigorri-eskualdeko gerlari ohiek lehen aldikotz egin zuten bilkuran, Etchepare Jaun mirikua mintzarazi zuten, Aldudeko bestan. Huna zer irakur ditaken orduan egin zuen hitzaldi ederrean : « Erlisioezko sineste guzien arabera, guduan fede onez erori gizonak baitaukate Jainkoa baithan izaite bat berezia, nolako begitarte arraiarekin, ez daguke behatzen egun, nunbaitik, arras hurbiletik orobat, Balleko nausi Jean-Baptiste zenak... » Urrunago, Aldudeko hilak aiphatzen zituelarik, erraiten zuen : « Bagintuen aitzin hortan sei aphez, eta aphez-gei bat. Biga hilak izan dira... Frantses idazle famatu batek izkiriatu izan ditu hitz hok : Beren eginbidea bihotz garbi batekin hertsiki bethetzen « dutelarik, ez da hiru gizon baizik munduan : apeza, neurthi-
« « tzalea eta soldadoa. *Il n'y a que trois hommes au monde : le prêtre, le poète, le soldat* ». Hiru gizon horiek dutelakotz ezen, gozoric gutiena lur hunen gainean, horiek dituztelakotz bihotz - min handienak jasaiten, hoitaz duelakotz gutienik urrikalmendu mundutarrak. Eta bizkitartean nehork ez duelakotz jendiaren barnea, jendiaren gogo mina, hiru gizon hoiek bezala inharrosten erroraino ! Baina zer erran zuen delako idazleak, larru beraren barnean ikusi ukan balitu, gerla huntan bezala, hiru gizon hoik, apeza, neurkhitzalea eta soldadoa (1), edo bederen biga, nola agertu baitira Aldudetik, bakharra orozbat soldado eta apez ! »

Ordutik iraganchea zukeen gure mirikuak gerla aintzineko bere bihotz-erredura eta jazar-gogoa. Noizean behin lanhoak jinen zaizko berriz ere gainerat, chimistak ere ihurtzuri-eskainka ; baina bethi gochoago, bethi ederrago, bethi chuchenago eta azkenean *egiago* agerturen zaizko fedearen argi bereziak. Ezkondurik, Kambon jarriko den egunetik, bertze gizon bat dateke : harekin guhaur askotan mintzatu gira, bai haurren altchazteaz, bai jakitate hutsaren hedaduraz, bai Alemaniako filosofo goibeltsuez, bai girichtino garbiaren alegrantziaz ; onez-onean mintzatu gira, gizonen-gizon, gibeledko bortarik gabe : aithor dut ez ginela bethi adoch, frangotan bakotcha gure hartan ginaudela kantitu gabe ; baina erran behar dut maiz eta ardura hitz bereko gerthatzen ginela, bedera bide eginik ere. Orhoit niz saindutasunaz zaukan solasaz : haren gostuko, gure sainduen kharra

---

(1) *Burucoa*-z mintzatu nahi zuen : jeinu berezi bat bazuen hunek, erdaraz segurik, koblan artzeko. Cf. *Bulletin Religieux*, 1914-1915.

ez zen bakharrik nahikunde harrigarri baten seinalea, bainan adimendu azkar baino azkarragoko batena ; argirik gabeko karririk ez zuen amesten ahal, eta erdaraz finkatzen zuen erranez : « Le génie de la charité ne va pas sans le génie de l'intelligence ». Errech zitzaitan gero erakustea gure sailduak zoin lañoki zauden Jainkoari, gogoz eta bihotzez, fedeari eta graziari esker : « et ce double génie ne s'explique pas sans le mystère de la grâce ! » Orduan Pascal ginuen aiphu edo Newman. Hots, ez zuen den-mendren etsaigorik erlisioneari buruz eta berak erraiten zuen : « Egun guzietz ohoratzen dut Jesu-Kristo ». Nola zuen bada ohoratzen, ez dauku salhatu behinere ; bainan ohore horren sari, Jainkoak azkenean bereganatu beharra zuen ondarra.

Gerlatik landa, Etchepare Jauna nehoiz ez bezalako kar batekin lotu zen berriz ere eskuarari. Broussain Hazparne-ko eskualzale suharrak sustaturik, itzuli handi bat egin zuen mendiz haraindiko Eskualherrian barna : gogo-bihotzak bethe zitzaizkon nango argiaz, hango lurrez, hango anaiez, eta *Eskualduna*-k ager-arazi zituen haren oharpen pollitak. Ordutik bethi hango berri jakin-nahia egon zen, izan zadin politika-berri, ala liburu-berri. Adichkide minak ere egin zituen, hiri hetako jaun eskualdun zintzo eta argituen artean.

Eskuara maite duten guziek bethitik amets handi bat ukan dute : gure mintzaireraren chaharraren zaintzerat eta joritzerat ar litaken biltzar erne bat : hots, « Akademia » delako bat. Zaldubiyenak, Inchauspe zenak eta bertze hainitzek horren galdea zuten XIX garren mendean, eta ordutik hunat ere, entzun dira asko dei eta agertu asko chede. Chedeaz bertzerik ukan dute zombaitek : *Revue Internationale des Etudes Basques* delakoan ikus ditake nola 1914-eko gerla-aintzinttoan « Cercles d'études » batzu egin zituzten Baionan, eskuararen barnago-danik ikhertzeko. Erran gabe doa Etchepare jauna ere barne zela. Bilkura horiek Akademia baten abiadura bazuten. Bainan abiadura horrek ez zuen segidarik ukan ; ez segurik uste zuten bezalakoa. Bidasoz haraindian, Azkue Jaun apheza buru, Eskualzaindia sortu zen halere, hamabi lagunekilakoa : bederatzi hango, hiru hemengo. Etchepare jauna laguntzaile hartu zuten bakharrik, gure ustez gehichago egin zukeelarik, segur eta halere.

Bainan tira !... Orobat hor egin zukeen lanak ez zion aizinik edo astirik utziko bertzalde egin duen lanarentzat. *Eskualzaleen biltzarra* aspaldiko elgertasun bat da. Badauzka bildurik norbait

diren jaun eskualdun gutiz gehienak. Urthekal hoinbertzeko bat emaiten dute diruzainaren moltsarat eskuararen alde baliatzeko, eta, elgarren sustagarri, bazkari bat ere egiten dute uda oroz. Bazkari horrek erran-arazi du asko gachtakeria. Mihi pochoin batzuek ez dutea biltzarra izengoititu : « bazkaltzaleen biltzarra » ? Nork nahi zer nahi erranik ere, badakigu zer ongia egiten duen batasun horrek, dela haurren, dela aphez-gaien bihotzetan. Ez balitz hain itsusi bere buruaz mintzatzea, erran nezake gogotik zer diotan zor nihaurek, nola jaun hoiek berotu nuten eta phiztu gure mintzaire ederraren arthatzerat, eta zer eskerrak diozkatedan orori. Bainan bego bertze aldi batentzat ! Dugun altcha bakharrik Etchepare jauna buru eman zutelarik, ez zela lo egon, bazterrak harrotu zituela, jende hainitz bildu zuela, eta Elissalde apheza-lagun, abiadura berri bat eman ziola biltzarren lanari. Geroztik Dassance jaunak ere aintzin-arazi du pus-kaz ; bainan badakit ez dela den gutienik bekaiztuko, erraiten badut, behin baino gehiagotan Etchepare adichkidiari bermatu dela, haren argiez, lumaz eta laguntzaz baliatuz.

O zoin lakhet zuen Baionako edo Donoztahiriko buruzagien bilkura ttipietan ! Denboraren buruan... iduri zait ikusten dudala oraino, zigarreta erhien punttan, begiak erdi-hetsirik, erran guzieren beha, ichil-ichila egoki : Elissaldek bere ditchoez Oxobi-ri chimiko ; hunek mendia bezalako ihardespena, *bumb !* ; Jaureguiberri-k Afrikako ichtorio chahar ikharagarri bat konda ; M. Souberbielle zenak, serios-seriosa, alegia deus-ez. kitzika pollit bat bota ; Dufau-k bere chokotik nasai-nasaia botaren errefera ; Mendizabal liburu berri erakusten ari ; Eizaguirre-k kantu, Mattinek edo Ligueix-ek kobla, Dassance ororen hotsemaile, — eta gure Etchepare, choratua iduri, deneri irriz, irri gocho ezti batez arraitua ! Bainan bera hasten zena bada mintzatzen, argitzen zaizkon begiak, kasik biribiltzen, eta arrazoinak atheratzen zauzkitzun, bildu-bilduak, lerro-lerro, chuchen eta garbi, mintzaire gurbil eta aphaindu batean. Ahopaldiak bata bertzearen ondotik metatzen zituen ; oso, eder, harri pikatua bezala lanturik, harri pikatua bezain azkar eta chorrotch. Berak bazauden, pisuak elgarri ahotuak eta juntatuak zauzkala, bertze lokharririk gabe. Handi emaiten zuten, Erromanoen jauregiek ere handi emaiten duten bezala ; bainan bazaukaten halako arin-eskas eta legun-eskas aire bat : hitz batez erraiteko, bere mintzairea biziki jauna zuen, bethi chut-chuta, bethi munttoa, arthoski orraztatua, eta ezpaina lore.

Atsegin berezia zen harentzat gazteen arteko zoin-gehiagoen preparatzea, eta gero heien lanen ikhertzea. Lorientua zagon hizkuntza pollit bat edo itzulika aberats bat aurkhitzen bazioten; are lorientuago, aphez-gai bat edo bertze agertzen zenean, eskuara errotik zakiena. Alabainan geroaren griña ezin barnago zuen, eta guk bezala uste zuen gazteen jakitatea dela ethorkizunaren gakhorik segurena.

1921-ean, Eskualdun biphil batzu elgarretaratu ziren « revue » edo agerkari delako bat behar zutela egin, sort-herriari doazkon jakitate gehienek ikhertzeko eta hedatzeko. Lagunketa gaitza bildu ziren, eta ez nor-nahi, Hilen artean izenda ditazke : Blazy, agerkariaren abiatzaile suharra ; Barbier, Apesteguy, C. Dufau, Ithurbide, Colas, Hérelle, Vinson ; eta oraino bizi direnetan : Mgr Saint-Pierre, Daranatz, P. Lhande, E. Souberbielle, Dassance, Mayi Elissague, Elissalde, Moulier, Gavel, eta nik dakita ?...

Geroztik hunat bertzerik ere sartu da erronka horren emendagarri. Etchepare jauna hetarik da. Lehenbiziko deia egin ziotenean eza eman zuen : iduri zitzaion *Eskualduna* aski zela Eskualdunen argitzeko ; ez zituen herriko indarrak berduratu nahi ; händi zezatela kazeta, jori zezatela, bainan ez othoi bertze agerkaririk athera, orobat... astekariari kalte egiteko ere ! *Gure Herria* ez onesten-eta nola sartuko zen ?

Bizkitartean oharturik halere, jende eskolatu hainitzek ez zutela *Eskualduna* irakurtzen, arruntegi, hertsiegi, haurregi zaukatelakoan ; eta bertzalde berak ikhusirik kazeta batek ez zutela eremu handirik uzten ahal jakintsunen lan berezientzat, — aithortu zuen gerochago, bien tokia bazitakeela Eskual-herrian, eta *Gure herria* nehork bezain ontsa, edo nehork baino hobeki ere, lagundu zuen.

Oxoby-k erraiten zuen agerkari hortan, Etchepare-n hil-berria emaiterekin : « Hemen zaunkigun Etcheparek, hilabetheretik hilabetherat, emaiten Pyrenées hunaindiko berriak Arotik hasi eta, gerthakari handienak barne, laborantzako gora-beherak ahantzi gabe, pilota partidetaraino ; solasa bazerabilan orotaz hain chuchen, hain cheheki, eta zer eskuara paregabe ! » *Iritzi eta kitzi* tituluaren azpian ere, zer ez dauku erakutsi eskuarari eta eskuarazko liburueri zoakotenik ? Orhoit gira nola achalkatu zaukun jakituz bezala Aguirre-en *Garoa*, nola bichtarat eman Axular-en *Geroa* eta Duvoisin kapitainaren lan gaitza. Ez ditugu

ahantzekoak Eskualtzaleen biltzarreko hitzaldi zonbait, ez eta Pierre Etchepare bere anai aphezari egin ziozkan lerroak. Liburu huntako ondar-solasean ager-arazten ditugu lerro hoik : erakutsiko dute nolako bihotzaren jabe zen, eta hogoi urtheren buruan zer bidea eginik zagon, sendimenduz ala mintzairez.

Gure herrian ager-arazi zuen ere lehenik *Beribilez*, liburu gozo bezain ederra. Eskual-herrian egin itzuliño bat aiphatzen dauku, chehe-chehea : Kanbo-tik abia, Garazin eta Iruñen gaindi iragan. Loiola ikus, Donostia eta Donibane-Lohizunen barna itzul berriz ere Kanborat. Bide-nabar kausitu herri, hiri, jende, gauzek sendimendu eta irakaspen hainitzen gaia emaiten diote. Zonbat orhoitzapen lan hortan ! Zer begi ernea ! Eta, denbora berean, zer bihotz mardo eta zabala !

Aintzin hortan haren mintzaireaz giniona hemen errepikatzen ahal ginuke haren izkiribuzko lanez. Nahi-eta-ez zelaian hazi gizonak traka dorpea du mendiz-mendi atrebitzen denean. Berdin gertha dakioker hizkuntzari : sukalde-ezkaratzetan hazia, badi-take josi-aire emaiten duen salunetako dirdira lilluragarrien artean. Bainan Etchepare mirikuaren eskuara segurik, burua gora badagoke nun nahi ; ez dio frantsesari berari deus zorrik, ez soinez, ez soinuaz : jaun emaiten du ; usaian baino jaunago menturaz ; ez ordean behin ere jaunegi, aberastu-berri ergelaren pare.

Izaitekotz gerla-ondoan, mendiz haraindiko liburuen irakurtzen hasi zenean gogoratu zitzaion hitz berri batzu sar-arazi behar zirela eta eskuara hetaz hazi. Orduan « garbizale » edo *puriste* baten fama bildu zuen. Bizkitartean, han-hemenka ur-runchko joanik ere hitz-berri-keta, uste dugu ez duela banabertze gure mintzaire chaharra achaletik ere histu. Errana dugu lehenago, eskualdun izkiriatazaleen nausitzat baginaukala. Hitz hortan gaude. (1)

Orai erran gogo ginuke, zer ahaide eta adichkide atchikia zen ; zoin ona, lañoa eta maithagarria, zoin eginbidetsua ! Bainan haren urhatsen aiphatzeko, behar ginituzke bertze askorenak ere aiphatu, orozbat bihotz minbera batzu sobera barnatik hunkitu : nahiago dugu bada ichilik egon, lagunen, anai-arreben eta

(1) *Notre maître* : M. le D^e Etchepare, *Gure herria*, 1932, p. 259.

gain-gainetik haren andrearen herabea guphidetsiz. Berdin liburu hau irakurriko dutenek aise asmatuko dute zer gizon beratza eta fina zitakeen. Hala-hala *Veribitez* haren liburuak eman dezake argi, hemengo chehetasunez bertzalde.

Miriku bezala ez dugu guhaurek Etchepare Jauna hanbat ezagutu : erien erranetik badakigu ongi-egile handi bat zela. Mirikuntza aphezetasun bat zitzaion. Nihoiz ez zaukan bere burua aski jakintsun bere ofizioari buruz : eta oichtion baiginion alemanaren ikhasten ari zela ! lan horri ez zen jostatzeko hasi ; bai ordean mugaz haraindiko senda-bide eta sendagailuen berr jakin nahiz, denak entseatu behar zirela gaitzari ihardokitzeko. Bainan jakitatea bezain gora emaiten ohi zuen karitatea : ohar-tzen zenean eri bat diru-beharretan zela, bazakien nola alha, alegia deus-ez, osagarriarekin, haren moltsa ! Aldudan bezala Kanbon ere hainitzek frogatu dute miriku gichako horren arrabots gabeko urrikalmendua.

Soldado batentzat ez da hain heriotze ederrik nola harma eskuan etsaiari buruz hiltzea. Miriku batentzat ederragorik baditakeia, eri baten ohe-aldean bizia galtzea baino ? Hala egin du bada Etchepare jaun mirikuak, 1935-ko urtharrilaren 9-a zen. Arratsean eri baten ganat izan zuen galdea. Doi-doia sartua zen bertze eri baten ganik eta biziki nekhatua ! Ahaide batek nahi izan zuen lagundu ; bainan ezetz errianik, bakharrik joan zen ahal bezain laster. Eriaren etcherat-eta, bere chapela dilindan ezartzerat egiten du, eta huna non bet-betan erortzen den : alditchar delakoan, bere baitharazi nahi dute. Zorigaitzez, ez da probetchurik : bihotza gelditua du, hila da.

Ez dugu erraitearen beharrik zer ukaldia izan zen haren ahaide-adichkidentzat. Mututuak ginen denak, harrituarekin sorhaiotiak bezala. Ondoko egunetan senditu ginuen haren hutsa eta, oraiko ustez segurik, ez du iduri nehork behin ere betheko ouen. Eskual-herriak ehorzketa gaitzak egin ziozkan. Bazakien bere seme handienetarik bat itzali zitzaiola.

Eta huna nere azken hitza, Etchepare jaunaren arimari berari :

« Adichkide maitea, onets-azu nere agur chume hau Jainkoaren argien erditik, Mundu huntan zineno, egiaren eta zuzenaren ondotik ibili zira, egarritua, thematua, erdi-etsitua, ilhumbeka eta haztaka, Azkenean zure fede herabetsua berriz piztu

zitzaitzun, sendo eta saindu; berriz itzuli zinen, abendoan, girichtino urhats guzietarat lañoki bezain gizonki. Bai, herioak bet-betan hartu zinduen, bainan ez uste gabea, haren menturan baitzinauden aspaldi-danik. Ah! orai badakizu hemen erdizka baizik edo batere ez zinakiena! Orai gogo-bihotzak alegrantzietan ditutzu! Ez bide duzu atsegín ttipia, gutartean bethi zintzo, zuzen eta leial agerturik, oren gaichtoenetan ere, eta bereziki azken eguneraino zure aldeko lagun gaichoez hain ontsa, hain handizki urrikaldurik!... Zaude bada dohatsu, guri eta gure beha, bethiereko zorionean. Gu ere, zure Eskualdun lagunak heldu gira bederazka herbail bainan fededun. Emaguzu eskua^o! »

PIERRE LAFITTE

BURUCHIKAK

Ameriketako Orhoitzapenak

Sei urte eta erdi nintuen Ameriketarik Frantziarat aitamekin etorri nintzanean. Adimenduaren adina, edo nunbait han, diotenaz. Hortakotz othe nizan hoinbertze orhoit Ameriketako lurraz, ala bi tokiak hain direlakotz itchuraz berechak non batetik bertzerat aldatzeak begia joiten baitio den haurrenari, ttipian ikusi lekuez eta erabili gora-beherez orhoit niz, hasteko, han nizala oraino iduritzera inokoa.

Ez da deus garbiagorik ene buruan. Askotan banago ere kokatzen othe duenez bertzerik. Gogoa bethea daukat orduko zerez. O haurreko egun berriz jinen etzaretanak, zuetarik dut bihotzean nere bizi apurrak¹ eman daukedan gozorik hoberena!

Orhoitzapen chumeak, bizkitartean, eta nork daki? geroztikako zenbeitekin nahastekatuak orobat, nehork ez baitu ikusten nola dabilkion bere barnea. Halere begiratu ditudan bezala ezarriko ditut hemenche.

Etche luze apha! bat ginduen, lastoz estalia, bi ichurkirekin; sahetsak beltz, ihia abere ongariarekin gogortuz eginak. Barneak nola zituen, bazuenetz ere bihirik, ez nakike erraiteko. Buru batean, kampotik, zurubi luze bat chutik zagokola, ba.

---

1. APUR, mesquin; mezquino.

Zenbeit urhatsetan, ziloka batean, burdin hariz eta pachet gora batzuez hetsirik, barrio ttipia, zaldiena; zaldi basa chehe andana han zagon, ardura gizonak, zalthuts igan eta, handik baitzeramatzaten azpian putarka.

Haratchago, bainar hurbil hau ere, barrio handia, *corral* erraiten zakotena, burdin hariz berdin hetsia. Han ikusten ditut oraino ardiak, muturra bat bertzearen sabel azpirat zaudela, elgarri tinki.

Ikusten dut ere, lau zango besoetarik dilindan harturik, sartzen zituztela halako ur bat zaukaten aska batzuetan. Ur hartan piltzar bat bustirik, huntaz thorratzen zituzten zenbeit. Lan hori deitzen zuten : *cura*¹.

Begien aitzinean daukat bertzalde nola, noizetik noizera, arkhina aski tinkatu zenean eta loditu, palaz urratzen zuten, zohikatuz; zohiak gero metatzeko².

Etchetik urrunchago ginduen zipua, zabal eta barna. Edateko ala zerbitzuko ura handik ginaukan. Noiztenka, soka bat gerrian estekaturik, hartarik dilingo, gizon batzu zolarat bazoazkion, ura zer heinetan zen ikertzeko arabez.

Begiz ikus ahal urrun hedatzen zen zelhaia, belharrez musker gizen. han hemenka bizkitartean pentoka³ larrutuño batzuez titatua. Zeru aphas urdin batek leherturik bezala zaukan; odaier-tzean⁴, urrutirat⁵, ukurtuz haren ganat jausten zela iduri baitzuen. Nun nahi burua goiti zindezan, erdiz erdi aurkitzen zinuen iguzkia, zabal, churi, dichtirantarekin llilluragarri, chipiltzeko sapa zariola.

---

1. Hustapenean, tabako ondo larriaren (*tabac de Virginie*) ostoa irakinarazten zituzten ur garbian; gero, irakin hura erditarat ekartzen. Ara horri ziren jarraikitzen bertzela orduko Argentinak oro. Nekea zen eta luzea.

Californiatik etorri artzain eskualdun batek erakutsi zeien bertze bat, errechagoa. Aski zen hogoi egunez tabako ostoen ur hotzean gozaten uztea, hunek hartzen baitzeien eztiki, ephe hartan, beren indar guzia.

Ez da oraino asmatu ardien negalarentzat sendagailu hoberik.

2. Aidurenik, aitak geroztik eran dautanaren arabera, kanabera baten puntan marraza bat estekaturik, kanabera hura bi gizonak zeilharka zapatuz arkhina urratzen bedatsian. Zohiak bazagoden gero chutik hegika, uda guzian, iguzkiak idortzen zituela. Larrazkenean, aizkora ttipi batez ezpalkatu ta, aurdikitzen zituzten surat, garretan baitzoazin... urrin handirik gabe, omen.

3. PENTOKA : *butte, éminence*; pequeña elevación del terreno.

4. ODAIERTZE, UHARTZE : *horizon*; horizonte.

5. URRUTIRAT : *au loin*; á lo lejos.

Jendeez bezenbatean, gehienik orhoit nizana, bethi eta bethi gogoan baitaukat : aita. Eta bizkitartean etzaut bururat heldu behinere nehon ikusi dutala, ez baitezaket erran nolakoa zen begitartez ala trakaz. Ardurenik lanean ari zen nunbait, bere aneia eta sehiekin.

Haren beldur gaitza nuen. Arras goizik aditua bide nakon haurrer dagola ichilik egoitea jende larrien aitzinean, guzik jateko tenoretan; ezen, urrunerat hautemaiten nuen ber, ichilik jartzen nintzan, erdi ahalge, erdi izitua. Behatzera ere ez nintzoken ausarta. Hain barna sarthua ukan dut zainetan, ttipi danik, aitaren alderateko beldur hori non, gizondu ta, jarraiki baitzaut, halako uzkur eta, zer nahitarat abia nindadien, huts egiteko ikhara bat jauzarazten zaundala...

Haur zotz izana gatik, joiten othe ninduenez... baditeke, bainan ez dut gogoan.

Aiphatu dutan herabe harritua huntarik naukan gehienik : ama hanitzetan mintzatua baitzitzautan hartaz, goretsiz, bera baino biziki gorago ezarriz. Errana zaundan etzuela lana baizik maite, zuzentasunez ala zuhurtziaz ez zitzakola nehor hurbiltzen herrian, orok jauspen ekartzen zakotela, guziz artzainek, etzuelarik bizkitartean haukiekin elherik batere.

Banakien oraino, amak erranik, gauzak ikusi arau zerabilala gogoan; lausenguz etzitakela bil; huts chehe lerroarentzat garratza-go zela, ezin ez handi bakar batentzat; buruan hartuz geroz etzezakela barka. Behakoa urrun heltzen zuelarik bizkitartean, ezen narek behin tzarrarendako bazterrerat utzi artzainetarik ez omen zen bihirik geroan oneratzen. Amaren aneia gazte bat holachet bazuen sei hilabetheren buruko kamporat emana, ordutik deus behar bezalakorik ez baitzuen egiten nehon dohakabeak.

Amari aditua nakon, bertzalde, berdin gogorra zela zakur-rentzat, hotarik baitzaukan andana hilik, alferrak zirelakotz edo hatzemanik izanak ardien ausikika meskaratzen¹.

Etchetik igor nindezan osaba artzain hura bezala edo, zer dakit ?... zakur gaichtoer jazarri zen araberan loth zakitan niri

---

1. MESKARATZEA : *blessed*; lastimar.

ere, holako zerbeitetarik sorihua bide zen aitarendako naukan delako beldur izigarria.

Beharrik han bainuen ama; bertzenaz, lazturan ereman nintuzken nere gau egunak. Geroztik, o zenbat urrikari ukan ditudan amarik gabe ttipi danik gelditu diren haurrak!...

Ene ama maite, ene haurtasuneko argi eta gozo bakarra, bethi ikusten dut etche sahetsean chutik, goizarekin, chuhailez jauntzia, besoak ukondoraino agerian, eskuen artean oihal maruskatzen ari, aitzinean bi heraitz sardekadunen gainean zaukan aska baten barnerat ichurkina erortzerat uzten zuela.

Goizarekin atheratzen nintzan bada egun guzietz, eta joaiten etchetik urrun, pala bat bizkarrean, erranen dut berehala norat.

Elhe emaiten zaundan amak, irriño batek arraitzen zakolarik bere begitarte gazte pollita, ahoko sendoak lerro lerro agerian. Nechkato larri bat zitzautan, bainan ona ene alderat ezin gehiago eta, bethi maldatzen ninduelakotz, halako herabe batekin nitaz gorago naukana.

Ihizirat nindoan, oichtian aiphatu pentoka larrutu hetarik batetara, nehuri (ez amari ere) erran gabe hargatik.

Peludoaren¹ ihizirat. Bi urtez ez dut behar bada egun bat huts egin, joaitetik; ez oren bat iragan peludo bat edo bertze nere eskuz hilen nuela uste ukan gabe.

Erbiaren heineko ihiziño bat duzu peludoa, lurpean satorra bezala bizi dena. Bizkarra eta sahetsak azal lodi batek gordetzen daizko, balak ere aldeanbertze zila ez dezakena. Zenbat aldiz ez nuen aditua, haren hiltzekotz, tiroaz gibel-aldetik behar dela hatzeman; edo ohantzetik hurbil haren beha egon ondoan geldirik, han sartzean buztanetik lotzen ahal bazako, esku ezkeraz azkarki atchikiz buztana, ipurdi chilotik kanitaz ondoraino sarraskitu².

Entzuna nuen oraino aurdik zitakela, gehiago ez goititzekotan, lepoan edo buruan kaskako bat emanetz, hotaraino ez baitzako heltzen bizkarreko azala. Nehondik, bizkitartean, ez nitake gogora nolakoak dituen lepo ala burua.

1. PELUDO : *tatou*; tato peludo.

2. SARRASKITU : *déchirer, massacrer*; rasgar, destrozar.

Ilhutzetan, amak erakutsirik, ikusten ohi nintuen metaka jalgitzen tegietarik. Belharra segaz bezala bazeramaten beren hortz cheheen artean; non, ephe laburrik barnean, hemengo pentze handi baten eremua garbitua baitzuten. Tiroka nundik ucha zitzazketen jostatzen ziren maiz artzainak, bainan alferretan.

Zoin lagunekin ere lur-pean bizi ziren, banakien : *bizkatchak*¹, azeriaren iduriko mutur luze batzu, jateko zailak ; eta *zorrinoak*², ile horasta argal batez estaliak, marra urdin bat bizkarrean trebes. Ez niz bizkitartean orhoit, ala hotarik, ala hetarik bat bakarra ikusirik. Zorrinoek, urrundarik ere kitzikatzen balin baziren, are gehiago hurrantzera egiten bazeien gizonak, bi metretan gora eta sei ichtapetan harat zirristan igortzen omen zakoten beren gernu zikina³, soinekoak histen baitzituen, erretzen, eta haren usain likits izigarria ez baitzen boketarik ezezta zezakenik. Sorjes hek zaldizkoer berer oldartzen ziren.

Bainan peludoen ondotik ez nindabilan, baitezpada egun guziez urrutirat ikusten nintuelakotz. Aspaldi zuen jastatua nuela heien haragia, ez bainuen sekula amestuko hain onik bazitakela : erduz geroztik nindaukan bethierekotz hartua ihiziko errabiak.

Ardura ekartzen zaungun bat edo bertze gure etchetik urrunchago ezkondua zen aitaren koinat batek. Aldi bakotch aitak, arduran elhe guti zuelarik, ichiltzerik etzuen osaba haren begi chuchenaz. Ba, ni ere lehiatu gogo nintzan osaba bezala, eta iehen bai lehen, peludo harrapatzera !..

Hanbatenez ere non amak baitzakien peludokitik jaki hautaren adelatzen⁴, oraiko egunean oraino orhoitzeak berak ezpainak milikarazten baitauzkit. Arrats guziez, etchean sarthu orduko, goiti behatzen nuen : ba othe zen dilindan ihizi hetarik bat, bi ziriek zabal zabala idekirik zaukatela, baratchuri chichter batzu han hemenka sarthuak bizkar azalaren barneko aldetik daukan haragi uzter horail ahotik ezin utzizkoan. Ah ! zer phesta, biharamunean, peludoa ginuelarik bazkariteko !

---

1. BIZKATCHA : lièvre d'Amérique ; vizcacha.

2. ZORRINO : petit renard d'Amérique ; zorrino.

3. GERNU : urine ; orina.

4. ADELATZEN : préparer ; preparar, guisar.

Beraz goiz guziez banindoan ihizirat, pala bizkarrean, kanit ez harmarik ez bainezaken oraino zorigaitzez eskura. Aitaren zakurretarik bat nerekin hartzen nuen; zenbat zituen, nolakoak ziren oro, nun zagoden ez bainakike gehiago. Bien izen eta itchurak ditut gogoan atchikiak bakarrik : *Kapitain*, zakur larri bat, zuri beltz, arrunta, bainan indar handikoa; *Garibaldi* orotako maiteena, begi ederrak baitzituen, erneak, ilea labur, margoz¹ kanela iduri, bai eta bere beharri zabalak buruaren bi sahetsetarik dilindan ostu batzu bezala higituz bazerabiltzalakotz.

Denak diren bezala erraiteko, ene pala eta zakur lagunaren gatik, beldurrez ikharan nindoan ihizien oro zilo eta larrutuak urrun ageri ziren gordegietarat², hara ta bizkatcha mutur luzeek ausik nindezaten edo zorrino zikin sorhaio batek, bere uharra begietarat zirristatuz, alderat itsuturik ezar.

Nere buruari gogor eginez, lotzen nintzan bizkitartean lanari. Palaz zabaltzen nintuen ziloak, gainetik urratzen, barnez barne ahal bezain urrun jarraikitzen nintzeielarik; batzuetan, errabiarekin lurrez ahal bezain tinki bethetzen nintuela, handik ezin atheraz ithoko zirela agian agertu nahi ez zitzauztan kabala gaichtoak. Zakurra ene sahetsean saingaka eta jauzteka, burua lur arras, bizkarra besoen gainerat eroria, beharriak chut, begiak landatuak, erhotua zilo hetarik airatzen zen urrinarekin. Nik tresnaz jo lur kofatua, harek ihausi eta aztaparka; bainan peludorik ez. Holachet baginaraman goiz osoa biek, leherturik.

Sabelean ahul bat hautemaitearekin, ordukotz bertzela iguzkiak erre nahi baininduen gain behera, pala sorbaldarat goititurik banindoan azkenekotz etcherat, ene lagun maitea gibeletik; « Ago, ago, bihar ikusiko die gurekin ! » nakolarik urhats guziez erraiten eta egun guziez, den gutieneko etsimendurik gabe.

Ardura, etcherat hurbiltzearekin, ikusten nuen aita, hegastegiari zagon zurubiaren gain gainerat igana. handik beha zagola urrutirat, artzain ala ardiak nun zabilzkion Bainan ez nindakon so egoiteko baratzen. Niri ohart etzadin, inguru bat eginez ichilka sartzen nintzan etchean.

1. MARGO : couleur; color.

2. GORDEGI : terrier, tanière; escondrijo, guarida.

Sar eta berehala emaiten zaundan amak jatera. Aita han zelakoan, eta guziz ene kechuarekin, ez nuen atheratzen hitzik, ez begirik goititzen.

Ez dute egundaino ene ganik jakin nun eta nola neramatzan goizak.

Are gutiago, ez dutala behin ere hatzeman peludorik.

Horrela ihizin nindabilalarik, aitak eman behar zaundan nahigabe handia.

Ez dut ahantziko bizi naizeno : arratsalde aphala zen; ama etche sahetsean jarria, itzalean; ni, haren inguruan ari josteta. Horra nun ikusten dugun aita gure ganat heldu, begitarte mokor-rarekin arabez, ezen berehala amaren altzorat ihes egin nuen.

— Bada berriagorik, Joanes ?

— Zakur madarikatu horiek berriz ere ardier ohartiak...

Bortzpasei hunki daizkiatzie barda.

— Jainko jauna ! Ez daukitzute balinba itho ?

— Bizkarrerat jauzi eginik, handik ausiki. Ez dituzu hilen naski, bainan chahaturik utzi tizie gaichoak. Behingotz zauri ederra badikezie.

— Eta nun ziren mutilak ?

— Gaua zuzun, ez dizie ikusi deusik. Egun goizian ohartu bakarrik. ardier odola baitzariezin.

— Badakitea zakurra zoin den ?

— Denek Garibaldi dela ziozie.

Izen hori aditzearekin, ene zakur eta ihiziko lagun maitearen izena, izialdurak inharrosi ninduen amaren belhaunen artean. Hauteman bide zuen, ezen erran zakon aitari :

— Ezin sinetsia da. Aspaldi du etzinuela holako zakur onik eskuratu. Bi urte huntan gurekin baita, etzuen bada oraino holako gaichtakeriarik eginik !

Aita ichil ichila.

Amak, berriz:

— Haur gaicho hunek ere hainbertze maite zuen ! Hunen gatik, aldi huntako bederen, othoi barka zakozu.

Aitak hitzik.

Kurubilkatu nintzan amari kontra, hatsa doidoi hartzen

nuela hersturarekin. Banakien etzuela aitak barkatuko; haren begietan ez nintzala deusik; lehenago egitate berarentzat bazituela zakur andana bat hilak.

Ez nuen begirik hetsi gau hartan.

Biharamun goizean, argi urratzearekin, ikusten dut aita, bazoala etchetik zalhu zalhua. Urrundanik jarraiki nindakion, zerbeit izigarri jasan behar nuelako lazturak koropilatzen ninduelarik.

Sarthu zen barrio handian, eta joan haindiko bururaino. Ni gelditu erditan.

Burdin harizko hesirat heldu zeneko, horra nun atheratzen duen sakelatik, dirdir, *revolverra*, gibelean berehala gorde baitzuen. Ageri zitzautan ba orai zertarat jalgia zen: bainan nik deus ezin egin! Ah! Jainkoa!

Añitu nakon oiñu hau, labur eta gora :

— Garibaldi!

Agertu zen handik haratchago zakur gaizoa, eta lasterka abiatu bere nausiarri buruz, — beharri, buztanak higitzen zituela, bere begi ederrak dena amodio.

Chimichta bezala iragan ziren denak : aitaren beso agertzea, tiroa, zakurraren erortzea sahetsaren gainerat, sabela zilaturik.

Bizia ordu berean nihauk galtzen nuela iduritu zitzautan, bainan laster ahantzi nuen Garibaldi, ardiak hala ausikirik hobendun handia zela gogoak erraiten zaundalakotz...

Bazen bertze zakur bat, gogoan bizirik begiratu dutana. Bainan, ez denez bitchikeria! ez nintzan haren izenaz orhoituko, aitak ez balaut geroztik aiphatu, erranez ez duela zakur hura bezain maiterik ukan bihirik, Ameriketari egon den ephe guzian.

Deitzen ginuen *Natoa*. Aphala zen churi eta beltz, bulharrak zabal, oinak labur bezain lodi; burua biribil, matrail gotorrak zituelakotz. Aitaren ahotik daukat, bat ala bertzea huntaz harrituak baigaude, etzuela behereko aldean hortzik; -tresna hok gaineko maitralaren hegitik zatchizkila, eta handik baizik ez.

Hau irakurtu duenak bere baithan egin duke ja, horrela marketsa zenaz geroztik chakur hura, sortzez edo bertzela nekez

zitakela loth ardier; ez dela beraz batere balditzekorik¹ aitak hainbertze maite balin bazuen.

Bertze eskualde on edo handirik bazuen ordean Natoak. Berehala erran dezadan : zaldiekilako larderia (adi ontsa : zaldiekilakoa), zaldien garaitzeko jakitate eta... ahala.

Haren lagunak arthaldearen zaintzeko ziren, hura zaldien.

Ihausika abiatzen zitzeien, gaitzeko kalachkan, hanbatenez ere non artzainek eta aitak huiatzea laket baitzuten; gero, emeki emeki gibeletik hurbiltzen, zaldiak (ardura gertatzen zen bezala) behatzen ez bazion; azkenekotz, klask buztanari ausikian lotzen.

Zaldiaren laster eta putarrak orduan ! Erhotzen zen, bi zangoak airaturik igortzen zuen uztar bakotchan pilota bat bezala goititzen zuelarik zakur mokordoa; bainan hunek ez uzten. Gehiago tinkatzen baizik ez, izaitekotz, iduri lurrean punpatzearekin indar berriak hartzen zaizkotela matrailek. Laster akitzen zen potroa, buztanaz halako ihizi gaichtoaren herrestatzea ezin jasanez; azkenekotz, gelditzen; abiatzen itzulika lekuaren gainean, mozkortua izan balitz bezala; eta, oro chutituak ginaudelarik — Natoari : « Bapo ! bapo ! » oihuka —, sahetsaren gainerat lau hatzez erortzen. Ordu berean uzten zakon buztana zakurrak, eta berriz chutitu zen bezain laster, ihausika bere aitzinean barriorat zerakarran.

Gogoan biziki barna sarthua daukat egun batez ardien barriorearen erdian ezarri zutela barrika bat chutik, eta hari, etchearen sahetsetik, aita bertze zenbeitekin arizan zela revolverraz tiroka, azkenekotz alde orotarik zilo gelditu baitzen. Geroztik bethi orhoit ere niz orduan aditurik hitz hauk : « behar dugu ari *blan-²hian*. »

Aita bizkitartean ez da orhoit. Gehiago dena, dio ezetz.

Ez dut bada, hurrez geroz, behinere ikusi ara hartako tirokarik.

Nola othe ditake beraz itchura hori ene orhoitean ?... Nork erran dezake nola dabilan gure buru barneko alha ?

1. BALDITZEA : *s'étonner, s'ébahir; quedarse asombrado, asombrarse.*

2. BLANCO, *mot espagnol qui signifie « cible ».*

Ardura, etchearen inguruan josteta ari nintzalarik, aditzen nintuen urrunerat oiho batzu gaitzak.

Banindoan zenbeit urhats heier buruz ; ikusten baintuen orduan zaldizko andana bat zalapartaka harat-hunat zabiltzala, zaharoa beso-gainka erabiliz ; heien artean, heien inguruan, nun nahi, ardiak aztoraturik alde orotarar lasterka, ez jakin zer egin, ez norat jo.

Arratsean, etcherat zeneko, aditzen nakon aitari artzainek arthaldeak nahasterat utzi zituztela ; zer nahi ikusi zutela zoin zoinena ezin bereziz ; etheko ardiak akituak gelditu zitzaizkola.

Biziki kechu zen arrats hetan aita.

Amak belhaunkarazten ohi ninduen — noiz, nun, ez nakike — eta, bi eskuak ahurraz elgarri ezarririk, erranarazten zaundan hitzez hitz othoitz hau, oraino aditzen baitut :

« — Jinko maitia, egizu nitarik mutiko perestu bat. »

Lehen, azken, agerturik daude, ene Ameriketako orhoitza-penak oro.

Pilota partida

Pilota partida bat esku huts, Lekornen, dituela hogoi urte, ikusi ez duenak ez daki zer den esku huskako partida, bazter herri batean. Jakin dezazun gatik, ene hautasuneko batez mintzatuko nitzauzu.

*Chipiene*¹ astelehena zen egun hura, herriko eta elizako phesta bigarrena, *san Cyprienen* oñoretan urte guzietz egiten ohi dena buruillarekin.

Hogoi egun hartan hitzhartua zuten partida, Hazparneko merkatuan : Elhorriko² hiru, hiru Lekondarren kontra. Laster hedatu baitzen berria auzo herrietarat, berehala batzu hangoen, bertzeak hemengoen alde jartzen zirelarik. Diru pochi batzu ere ba bitartekoer³ atchikitzeke eman, aitzinetik jokaturik, sehiek : partidaren ikustera joaiteko baimena ez bazuten ardiesten ere.

Astelehen arratsalde hartan beraz, ja bi orenetan ikus zitazken hiru erregebideak beltz beltza gizonez estaliak, herriko bertze etche-mulko⁴ bai eta auzo herrietarik toki bererat urhats chehean joanki hainbertze lagun.

Plazarat bildu zireneko, multzoka jarri ziren, batzu bertzeekin solasean beren abereez, laborantzaz, harat-hunatez. Horrela nahasiak izana gatik, herri arau kara berezia zuten gehienek :

1. CHIPIENE : corruption du mot «Cyprien»; alteración de la voz «Cyprien».
2. ELHORRI : quartier de Hasparren, qui s'appelle aussi «Zelhai»; aldeu de Hasparren, que se llama también «Zelhai».

3. BITARTEKO : arbitre; árbitro, avenidor.

4. ETCHE-MULKO : groupe de maisons, quartier; aglomeración de casas, aldea.

aise ezagutu zinintuzken Makearrak, ginharriak direlakotz eta gora mintzo; Luhustarrak, hiritar emaiten baitute; Heletarrak, hezur larrikoak hek, barnez bezala mihiz azkar; Doneztihiritarrak, chuhurrago, jauntzia ere ez hain aberats; Lekuindarrak, biribil bezain legun; Gereziatarrak, lerdan eta bipil; bainan, guzien artean, Lekondarrak berak. Gizon bierarteko batzu (handiak, izaitekotz), chut, etcheko-jaun hoberenez bertzeak chamardun, bainan ederki emanak, begitartea chuko, bizar ondo bat gabe, iguzkiak eta nekeak kaskaildua apur bat, behakoa orozbat herabe eta hotz; ala geldirik, ala urhatsean, ala mintzo direlarik, ala daudenean ichil, baitaukate halako bildu bat, zuhau berehala sararazten zituena zeure baithan.

Plazak arrotze bat iduri du, erdian zabal, bi muturretan hertsia, dena etchez inguratua. — Haukien artean hiru, lau, eskualdun egoitzaren kara dutenak, argamasak¹ ezagun dituztelakotz gorritz thindaturik. Ez da bat halere, lorioa² duenik; arte harrasirik ez dute ageri; gaineak ezdakote zolari alhazerik³ egiten, ez doazko gainka; bi aldetarat ichurkia berdin dute estalgiek. — *Ursuiak* maldatzen ditu ipar ala mendeal haizetik.

Buru batean dago errebota, harri pikatuz eginik, harrasi batek zabaltzen duela eta bertze batek goititzen, burdin sarea hegian; Eskual-herri guzian 1870 ez geroz aiphatua, armadetako aitzindari, *général* bat, bere zaldi churiaren gainean herriko seme batek thindaturik badaukalakotz. Plazari sahetsaz badago, hogoi ta hamar ichtapez luze, ostatu bat gaitza.

Lau orenak irian agertu ziren Hazparne-Zelhaitarrak, mutiko gazte chuhail batzu, jaunchkila, erneak, neskato ile harrodun andana besoz beso zerakartelarik; ausartzia horren gatik aditu baitzituzten handik eta hemendik chichtu batzu saminak. Bainan etziren ahalgetu; eta, ostatuan sarthurik, erauntzirik beren soinekoak, aldaturik, huna nun ditugun ja plazan hiru pilotariak, churitan jauntzirik, arin.

Ziri luze batzu eskuan, kaskatuz zango muturrak, oihuka,

---

1. ARGAMASA : *cloison extérieure*; tabique exterior.

2. LORIO : *vestibule extérieur*; vestibulo exterior.

3. ALHARZE : *seuil*; umbral.

ukabil ukaldika, bizpalau mutikok berehala husten dute plaza zola; inguruan, bizpahiru lerrotan, gainka elgarri, kokatzen dira behariak; etchetako leiho guziak bethetzen haurrak igaiten zuhamu ala teilatuetarat; horra jujeak izendatuak, biga herri bakotcheko, bi bazterretan chutik baitaude, begia atzarrik; hara kondazalea, ziri bat eskuan; huna azkenean, nehor ez baitzitzeien oraino ohartzen, Lekondar pilotariak.

Ichilka sarthuak dira, uzkur hainbertze begien aitzinean agertzeko, ez jakin norat ibil, ez eta nun ezar beren eskuak. Hiru laborari ume azkarrak, gerruntze ala sorbaldak zabal, larrua beltzaan. Soinekoetarik ezagun bertzalde, ezen oro kolorezkoak dituzte, espartinetarik hasirik, eta botoin hori batek biltzen deie osoan, aitzinerat, ichtapeko galtza.

Jujari bat plazaren erdirat jinik ikusten dugu sos bat pirurketan igortzen goiti; mutiletarik batek derro : « Kutch », hala gertatzen da; eta, pilota punpatuz, badoa gure gizona oldarrean lauzarat, botatzera. Oro ichil, beha zer beso dukeen.

Lehen kintzearen ondotik, kondazaleak bere oihu luzearekin adiarazi dueneko : « Bat eta bat ere ez ! boteak bat, erreferak bat ere ez ! Hiruetan hogoi ! Trabesa¹ haizu ! » mintzo samurrik baizen ez da entzuten eskuin eta ezker :

- Bortz libera bortz liberaren !
- Hogoi libera hamarren !
- Ni Hazpandarren alde.
- Ni Lekondarren. Biba Lekondarrak !

Purpurpur higitzen dira beharien lerroak. Orok, moltsa eskuetan, zilar urreak harat-hunat derabiltzate. Ez hanitz, bainan gogotik, gudukatzeari : ez zautzua alabainan etsai bat, diruz oldartzen zautzuna ?... Lehenago, bertzela, bortz liberakoa zerbait bazen; orai, hain ardura baiterabiltzagu, nehork gehiago ez deie eskerrik.

Pilotariak, anhartean, beren hari.

Lehen hamar kintzeak Lekondarrek deramatzate chitamiruka.

---

1. TRABES : pari; apuesta.

Hazpandarrak, hutsa hutsaren gainean, plazaren ezin eza-
gutuz ari dira. Hunek zola gain behera dauka izpi bat, eta ez
orotan berdin tinki, laborarien orgak ardura han gairdi doazila-
kotz; gune bat uspel dago eta hil; gibela arras tzarra du. Pilota,
berek ez dakitelarik nola, bihurtzen dute aldi bakotch ostatu
sahetsari buruz. Emeki emeki ohartzen dira lauzak ozka bat egiten
duela lurrarekin, harriak ere ez dauzkala oro hein berean zelhai.
To, to! eta erreboteko harriek berek baitituzte beren zilo eta
zizkak! baitira hetarik zenbeit gogorrakoak bertzeak baino, bi-
ziagoak, pilota urrunago heltzen dutenak! Sahetseko harrasiak,
herriz, zeharka izanez, nola igortzen duen ukaldia barnerat,
gehienetan ona gertatzen baita! Eta iguzkia, begietarat baitago
arratsalde aphaalarekin, guziz gibeleskoentzat! hok itsutzen baititu
eta, — non ez diren zeharka beha egoiten pilotari, eror artio, —
ez uzten ikustera!

Orai ikasiak dituzte, haztatuz, plaza hartako choko moko
eta zimardika guziak. Badakite haren ara; jarri zaizko. Laster
berdintzen dituzte bertzeak. Jendea heier beha, choraturik. Hain
dituzte oinak za/hu, hain chuchen eta zorrotz behakoa, joa hain
erne, gerruntzeak hain guri eta zainhart, halako eskuairia dute
airetik — ezkerrekin orobat, — lasterretik, gainez, azpiz,
itzulian, non gairditzan baitute bethi danik hazpandar pilotariak
Eskual-herrian ukan duten omena. Begikoak dira, egiazki, zapa-
tain chantchail hek!

Bainan neke da Lekondarren garaitzea. Hanitzak jadanik
ohartuak dira heien joak, ez iduri gatik, tanka gogorrakoa emai-
ten duela harrian. Eskoilak nahi duzun bezenbat, bainan jarrai-
kitzen pilotari, bethi onerutzen nunbaitik, leher-arazten artetan,
eta, buruz ari direlakotz, jo hanitz berechten, hartarik baita eza-
gun jokolaria! Badute oraino bertzerik beren alde, guziz hau :
ez baitira hats hantzen, ez baitute oraino kopetan izerdi chortik
ezagun, ez mateletan gorririk.

Hogoi ta hamarretan harat doazi. Orai da ageri jendea, nor
noren den alde, nor kontra. Lekondar, Makear, Heletar, Gere-

---

1. ZIZKAK : *points rongés; puntos roídos.*

zietar gehienek laborariak dauzkate beren gogoko; Lekuindar, Donezthiritar, Luhustar, Hazpandarrek, zapatainak. Leihoak mukuru dagode betheak ikusliarrez, burdin ziri batzuen artetik buru zenbeit geldi geldia dagozilarik, begiak bakarrik alde orotarar alhan. Pilota jo eta jo airean dabilano, denak ukur eta chuti, chuti eta ukur, lekuaren gainean tente dagozi; lurreratu dea bada, heien esku zarta, oihu, marruma, jauzi, zalaparta, guziz menditarrenenak!!! Halako izi bat sartzerainokoan, behinere aditu ez dituenari...

Kintzeek ez dute hausterik, beren ahal guziaz bermatzen direlaketz sei gudukariak. Indarrean badabila pilota, lore¹ gora, urrun, batzuetan aphaltik, chimichta bezala; aietik emaiten diozkate gaitzeko zaflak; zoko guziak ikertzen ditu, bainan oro zainduak hatzemaiten; erretzen ardura marra; zirristan lerratzen lur arras, bainan bethi bizi; iraun lezake luzaz oraino, ez balakio azkenean gertatzen, nehork uste ez duelarik, eror lekuan, harri kizkor madarikatu bat, makurtzen duena eta huts eginarazten.

Zurpil, akituak, ahituak hatsa ezin hartuarekin, baratzen dira apur bat pilotariak. Arno chorta bat ekartzen deiete, berriz har dezaten indar.

Hemendik goiti, edozoin estakuru aski zeie gelditzeko, deitzeko jujarien. Hok ardura dute elgarretarat biltzea plazaren erdirat, onhartua delarik bizkitartean bethi heien errana, nehork hitzik athera gabe.

Kintzetik kintzera ahulduz doazi gure mutikoak, eremu gutiago du hartzen pilotaren harat-hunatak; ordoki izpi batek dauka orai, lau edo bortz lerrotan behariek ithoa baitaukate.

— Berrogoi ta hamarna, berdin, jaunak! du kantatzen oihulariak.

Orduan nahasten dira denak, jokari eta ikusliar. Zer egin : hartan gelditu eta etcherat joan, zoin bere eskualde ; ala jo aitzina ?

Gudukariek « aitzina » diote, gerlak alabainan norapeit hautsi behar baitu.

---

1. LORE : *belle (au jeu de pelote)*; hermosamente, llanamente.

Bainan beharien artean dituzten haurrideak bara ditene othoizka ari zeiezte : zapatain batek, airetik zafratuaren ariaz, ez duia besoa arrunt galdua, ez baitezake gehiago goiti ? haren lagunak, hebaindurik, badukea irauteko gemenik aski, chipa bezala bustirik horche baitago doidoi? Hirugarrenak aldiz ageri ahal du ez dezakeia gehiago pilotarik hunki : eskua hantua du pintzaren iduri, eta ahurrean itzea jauzia begia bezain minbera, eskua aldeanbertze zilatzen baitako... Beha, bertzalde, laborarien beren aztaparrer : ondar neguko mandoak erhi arteetan idekirik, odola dariote gaizok !...

Bainan dirua jokatua dutenek ez eta ere pilotarien aitek ez dute nahi geldi ditene. Trenka bedi harat edo hunat !

Erasian luzatua da heien oldez partida hiruetan hogoi ta hamarri. Auzapezak, bere chapelaren larderiaz eta makila erakutsiz, barreatzen du azkenean plazaren erdirat eztabadaren aditzeko bildua zen gizon multzoa.

Ikusi zinintuzken orduan Lekondar guziak lehen lerroan chut jartzen, ukondoze elgarri. plazaren ingurua hesten zutela tinki. Blekarietarik biga ukurtu ziren, eskua zabalik lurrean hedatzen zutela, gainerat iganik zangopean leher zezoten herritar gotor zenbeitak, bere hazta guziaz. Ahurtara bethe legar cheherekin eskua freska gero, eta erhiak hartan berma : haste berriz partida !

Inguruan ari zeiezte haurrideak, aitek, ezagunak, sistatzen :

— Emazie hor, zerri gorriak !... Jo gogotik !... Ez barka !

Iguzkia aphaltu baita, ukan baitute mutiko gaizok beren indarren berritzeko ephea, eskuak apur bat hertzen zitzaizkotelarik, behinere bezain azkar lotzen dira guduari, hainbertze diruren gora-behera heien menean dela orhoitzeak berotzen dituelarik aitzina.

Kintze arte jarraikitzen dira elgarri. Hiruetan hogoi ta bortzetarat huna nun ditugun helduak. Ichiltasun izigarri batek itzaturik bezala dauka oste guzia.

Orduan, botean den Lekondarrak aurdikitzen du bere burua lurrerat, han ihalozkatzen da zamari bat bezala, erhautsaz lohitzen duelarik bizkarra, bainan orozbat larrua freskatzen eta zainer, bildurik, emaiten azken oldarra ; hain urrun eta azkar heltzen

baitu pilota non bortz kintzeak baiteramatza lerro lerro, bertze gehiagoko joiterik gabe.

Arramantz bat orai gaitza plaza guzian; multzoka denak, oichtian jokatu diruen lehen bai lehen eskuratzen, ezti ezti mendiarri behera jausten ari delarik gaua...

Betbetan aditu izan ziren oihu batzu izigarriak :

— Ai... u... iu... iu!... uuuuu!... ai!... ai! ai... uu!...

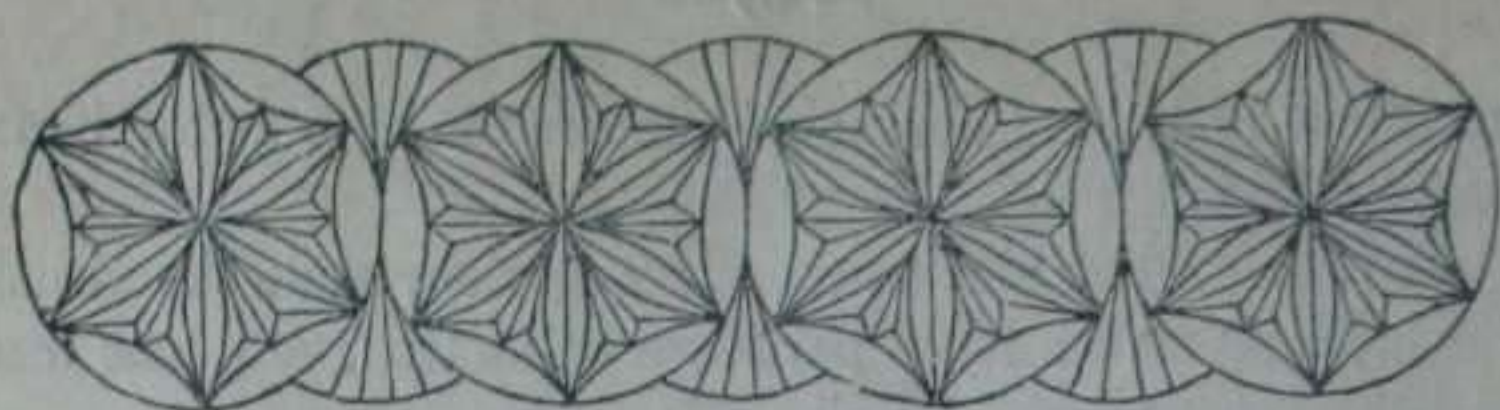
« Biba Lekorne !

« Kuku Hazpandarrak ! »

Hara hok jadanik hanche, badoazila etcherat beren neskak besoan, bihotza beldurrarekin pil pil¹...

---

1. Nahi ukan dugu erakustera eman nolakoa zen, dituela zenbeit urte, herri tipi gehienetan eta guziz Lekornen, guti baita hau bezenbat bere ospeari atchikia denik, esku hustako partida bat. Ontsa ezagutzen gituztenek badakite zenbat guhauk maitatu dugun eta maite oraino choko hura, hartaz liburutto huntan egiaren arabera mintzatzea ez baitzeie gaitzi izanen, aiberkunder ezdo trufaz ari girelako beldurrarekin.

Ithurri lekua

Ez dakit nori aditu dakotan, eskual herri batean orai artio ithurria choko batean baitzuten, haren handik kentzera doazila, plazaren erdirat ekartzeko.

Ez zindezake asma zenbat ilhundu nauen berri horrek.

Nihau nagon herria, hasteko, osoki bertze bat litake, den lekutik aldara balezate gure ithurri maitea. Ez pollitagoa, ez hobe. Daukat ur ketako, churikiten berendako ere, irabazi guti luketen jendeek.

Herriko etche multzoaren ganik berech da gure ithurria Berrehun urhatsetan, nunbait han. Ez urrun beraz. Bi elhorni churizko hesien artean orga-bideak bazeramatza, erdi gordenik. Hara ta, ur chirripa bat argi-argia, ñir-ñir, mendichka baten azpitik sortzen dena erañian. Iduri du ohantze bat, chilo harek, goroldiz inguratua delakotz. Gaztandei handi batek egiten dako itzal. Zurezko askaño baten mokotik haratchago da erortzen churruta. Ikusi orduko, ahogozoa jauzten zautzu; ahurra bildurik bazoazkio edatera. Zoazi, ori, halako uraren jastatzera berunezko¹ tuta zikin horien ahotik!... Bego han, bere chokoan, gure urñoa, plazarat ekarri gabe!

Churruta jaustearekin bilhakatzen da ithurri, lur hutsean

---

1. BERUN : *plomb*; *plomo*.

egina baitakote lekua, zolan legar chehe bat ezarririk. Hunaindiko buruan badauzka lerroan bortz latsa-harri gaitzak.

Bortzak hartuak baitire ardura, goizetik. Emazteak urerat ichuriak dira, ithurria itsuski laket dute. Nork erran ahal lezake zendako ?

Han direnean gibeletik behatzen badeiezu, askotan ezagutuko duzu berehala nor zer adin, edo kara, edo gogokoa den. Mutchurdin chaharrak zango sagarra gorderik dauka; neskate gazteak, aldiz, belhaunetarik goiti zaiak. Aztal beharri hantu batzuek, zainak beltz eta dena koropilo, agertzen dute ama familiakoa; mehar legunek, hazi oneko edo lanean guti nekatzen den andereska. Ez dut uste bizkitartean beren buruaren erakustea gatik doazila hoin ardura emazteak ithurrirat.

Asko herritan, bertzela, leihorretik dira aspaldian ari churitzen. Ez da hainbertze hozten, baita erran zahar bat, gezurra ene iduriko — ezetz diote, hasteko, jende chaharrek, — bizia laburtzen duela zangoen urean atchikitzeak.

Elgarren ikustea gatik, elgarren berri jakiteko, bihotzaren batek bertzeari idekitzeko lañoki, badoatzi gehienik emazteak ithurrirat. Hemen solas gaitzak derabiltzate, hanitz direnean eta gizonetarik urrun. Elizako gora-beherak dauzkitzute ikertzen oroz gainetik; apezaren erranak ez dira nehon han bezala chehatzen, hain chorrochki. Han da sortzen, hazten, handitzen, ithotzen ere ba hanitz medikuren omena... Herriko jende handien azturak, ahuleziak, ithachurak deusek ez ditu boketa latsa batek bezain agerian ezartzen. Sehien, langileen mihiarentzat pochelu eta ahalgerik gabeko choko gochoa !

Egun batzuez, nahaskeria gaitzak atheratzen dira ithurritik. Herriko jende cheheak chinaurriak bezala jazartzen dituzu elgarri. Aste bat edo biez, ez da aditzen elhe eta ukaldi gaichto, mendekio, jokotriarik baizen. Inguruetako herriak berak ikus ditazke auzotik auzora sumintzen. Horiek guziak ahur bat churitzateen *politikaren* ondorioa. Jasaitekorik gabe ohartzen zakonarentzat jostagailu.

Hitz batez, gizonak kafe, edo ostatu, edo merkatuan baitute beren bihotzeko jaidura ttipien alha, hau ithurrian dute hatzemaiten emazteek.

Erradazut orai garbiki : plazarat ekartzen balin badute ura, nundik nahi duzu gaichoek beren barneko irakinak egotz¹ ditzaten han bezain lañoki ? Kopeta behar lukete, haur mukuzu batzu ororen entzuten eta ikasten inguruan balagozkioketelarik !

Bego han, bere chokoan, gure urñoa, plazarat ekarri gabe !

Ithurriak badu oraino bertze eskualde onik. Arratsalde aphaletan da ezagun, noiz eta ere, alhorreko lanetik lekora, gazteria ur keta baitoa edo abereen edanaraztera. Epel egiten du tenor hartan. Gaua heldu da gain beheiti, iguzkiak egunaz ichuri su izigarriaren eztitzera. Atsegin dute laborariak erreka choko hartarat biltzea. Badaude han gogotik elheketa. Nehon ez dute han bezala, gelditu gabe bethi berdin azkar sortzen den ur hotchi garbiaren bazterrean, akituak ditazkela ahanzten.

Mutil gazteek laguntzen dituzte neskatchak pegarraren bururat goititzen. Ezagutzak egiten dituzte, kabalekin egun guzia ibili ondoan jendetasun pochi bat ikasten dutelarik. Zenbat aldiz ez dira ithurri bidean aiphatu ezkontzazko lehen solasak !

Bego han, bere chokoan, gure urñoa, plazarat ekarri gabe !

---

1. ECOTZI : *émétte*, vomir ; echar, vomitar.

Bi gogoeta

Nahi bazare ontsa heldu, zozoek lehen hitza atheratu artio
igurik zazu bethi, azkena bere uzten duzularik emazter.

*
**

Alferra ez da deusik egiten ez duena : oro ari baigira
zerbeit.

Alferra ez da guti ari dena : horren gatik berdin nekatua
izan ditake.

Alferra da *bere hartan gogo onez* bermatzen ez dena.
Bada alfer munduan !...

*
**

Ezkontzea diru harrapatzeko bakarrik;
Ezkontzea dirurik gabe :
Bi astokeria.

*
**

Nausi batzu halakoak dira non, ezagutzen ahal balituzte
beren burua, ahalge bailitazke beren nausigoaz.

*
**

Mintzatzekotz, behar da :
Zerbeit erraiteko;

Hura erran;
Eta gero, ichilik egon.

*
**

Ene maite hilkorra, badakit ez zaitudala *oraiko* baizik.
Oraiko baizik etzaitudala badakialakotz zaitut ordean
maite...

*
**

Gizona hainbertzetaraino da ez-deusa non *gaizkian* ere baitu
hein bat; handik goiti, eltzo¹ batek bezala leher egiten du.

*
**

Gogoeta hok, chaharrak diren bezain chorrotchak balire,
eta chorrotch bezain sarkorak, balukete zerbeit onik.

---

1. ELTZO : *éphémère, moucheron; mariposilla, mosquito.*

Itze-egilearen zakurra

Bizi nizano orhoituko naiz ene herriko itzegileaz, hunen lantegiaz, hunen zakurraz.

Agerreko nausia zen, Lekorneko plazan, berrogoi ta zenbeit urtetako gizon sekail ginhari bat, errea; laborari-etche goriko buruzagi zelarik, itzegilea ofizioz.

Etche aitzinean zagoen lantegia, errege-bidearen gainean. Egun guziez eskolatik lekora, egun guzia kasik ortzegunetan, han nintzan ene adineko bertze mutikochka batzuekin. Alta ez baitezpada esker ona egiten zaungulakotz *Agerrek!* Gizon kechua zen, berriz ere diot, elhe gutirekilakoa. Ardura idorki manatzen ere zaungun erabil ginezon hauskoaren giderra, lan nekea baitzen hori gure beso ttipientzat.

Lantegia hala-hulakoetarik zuen, dena haroztegi bat iduri : harrizko pentokaño baten gainean sua, bere khe-bidearekin; haren sahetsean, hausko handiak; aitzinean, aska bat urez betha, behar orduan burdin gorrituaren iraungitzeko¹; hegi batean estoka, erdi estoka, erdi unguide, bere ezpain lodien artean chilo hertsu biribil bat zaukana; harateko chokoan, lur-ikatzaren meta, beltz dichtirant; atheari hurbil, pachet batzuek jasaiten zituztela, burdin ziri mehe andana bat.

Lau seme bazituen gizon harek, lauak ene heineko, enekin ardura zabiltzanak, aneia batzu bezala maite bainintuen. Ez uste ukan bizkitartean heien gatik ere nindoala hain maiz lantegirat.

Itzegile bilhakatzeko tirriak hartua ninduelakotz othe? Egiaren den bezala erraiteko, biziki ofizio pollita zitzautan. Eta

---

1. IRAUNCI : *ételndre*; apagar.

errecha. Behatuaren ariaz, ikasia bezala nuen jadanik. Aski zen, ezkerreko eskuaz burdin ziria atchikiz, hunen muturra suan ezartzea, han idukitzea gorri-zuritu artio, eremaitea gero ungi-dearen gainerat, hemen eskuinaz mailu ukaldika mehatzeko, biribiltzeko, chorrochteko, azkenean chilotik sartzeko. Mozten zen, eta chilo barnean gelditu pochiaren buruari emanak zitzaizkon gain-behera lau aldetarik lau ukaldi, ordutik katchet jartzen baitzen eta kaskaño batez igortzen baitzinuen, beltz-urdin, hoztua, eskalapoin itze, bil untzirat.

Eta zer sosak etziren irabazten! Hanitz aldiz aditua nakon erraiten amari, hau ere harriturik baitzagon :

— Agerrek egun guzietz bortz liberakoa garbi atheratzen du... Agerreko anderiak bortz liberako ederrik bazien sakelan, ondarreko merkatuan ere...

Nunbait izan behar zen zerbeit, ezen itzegileak etzuen iduri baziola etcheke laborantzari eskerrik.

Ezpeletako merkatuan zeraman bere saltzapen izigarria, hamabortz guzietz. Mahain baten gainean ezar bakotcha bere untzian katchet mota guziak, eta erostuner emaita aski sosean hunenbertze. Bethi joaita ba katchetek, konda ahala, ikus ahala; zenbat zenbat ,eskalapoinak berech, klosken berentzat! Eta bertze egilerik nehor ez Eskual-Herri guzian Bastidan baizik!

Ba, itze-egile jarriko nintzan handitu ta. Itze-egile edo apez, hau ere ofizio gochoa baitzitzautan.

Bainan ez nuen baitezpada oraino geroaz halako grinarik. Bertzerik nerabilan buruan eta bertzerik zen Agerreko lantegirat egun guzietz hain gogotik ninderemana.

Sarthu ta berehala, hunaindiko chokoan, ikusiko zinduen errota bat gaitza, hachaz bi ernai chuten gainean, errota bat gogorki zabala, bere bi mazeletako zirien artean huts bat baitzaukan. Hachari zatchikola bazuen zur makila bat; hunek, errota itzulikatzen zenean, baitzerabilan hausko handiaren goiti-beheitia. Eskuzko erabiltzaleak bakhan baitzituen hauskoak, errotari zagon hunen alharaztea.

Bainan norik higi errota ? Ez zabilken alabainan bera!

Zakur batek; Karno¹, etcheke zakurrak. Kokatzen zen erro-

---

1. Ahantzirik egiazkoa, izen hori dugu hautatu hemengotzat.

taren barnean, eta han besoez bermatzen zelarik eta zangoez iduri aitzinatzen, tokiaren gainean zagolarik bizkitartean, bere azpian ibilarazten zuen errota, itzuli, itzuli.

Karno bere errotaren barnean bere aztaparrez joka, ez mindaken ase hari beha egoitetik. Haren-gatik nindoan, orai aithortzen dautzut, hain ardura Agerreko lantegirat; bertze deusetako.

Nausiarekin zen goizetik hasten lanean Karno, arratsean harekin gelditzeko. Otorontzetako tenoretan ere baratzen zen, guziz eguerditan, hamabietarik biak artean; bere teian, atheari hurbil, loaldia egiten zuelarik itzegileak bezala.

Akitzen zen gaizoa eta, gehiago dena, pastikatzen naski; ezen ardura jausteari zagon, hatsaren hartzeko, jabaltzeko lurrean etzanik egonez. Nausiaren kechua lan hori egiten zakonean! Zume batez zafratuz, oihuka, larderian igortzen zuen berriz errotaren barnerat; bainan bizpahiru itzuli eman orduko huna egundaino bezala zakurra beheiti, jauzian.

Kabalek badakite gizonak baino hobeki beren indarraren izana, eta ez dute gainditzen. Itzegileak, ohartua bide zelakotz horri, barkatzen zakon bere lau zangotako lagunari; eta, hunek indarrak bildu artio, guri zagon, niri edo haren semeer aldizka, hausko giderraren erabiltzea.

Bainan ahal bezain laster hurrantzen nintzakion zakur maiteari. Urrikalgarria zen zinez, hats-hantuarekin sahetsa goiti eta beheiti zerabilala, mihia luzatua, hunen achaletik lantchurdan odolaren bafada bazoakolarik. Perekatzen nuen, lausengatzen, deitzen bere izenaz; orduan, gozoarekin, higitzen zuen buztana, behatzen zaundan begietarat eskerren emaiteko bezala; adichkide min bilhakatzen ginelarik zerbeit hortzen arterat emaiten nakonean, ogi puska, gasna, gaztena, orotarik on baitzitzakon. Bainan, sinetsiko nuzu nahi baduzu, etzuen laket horrela alfer egoitea luzaz; indarrak berritu zituen bezain sarri, jauzi batez igaiten zen bere errotaren barnerat.

Zakur pollit, langile, maitagarria, kabalaren itchuran jendearen gogoeta gehienak zerabiltzana!

Nausiak, jorik ere artetan, nik bezenbat maite zuela uste

dut. Hasteko, ez-ontsa jartzen zenean, manatzen zuen etcheko emazteer ont zezoten bazka hezur gehichagorekin.

Maina horien guzien gatik horra nun, egun batez, hatzemaiten duten bere teian Karno betespalak eroriak, begia hits, ilea latz. Ez nahi chutitu. Deithuz ere ala zerbeit eskainiz, ezin higiaraz buztana baizik. Hiru egun handiz haren ordain ufatu ginduen sua Agerreko semeek eta nik, aldizkatuz.

Laugarren egunean, goiz goizetik, bazabilan haurren mihietan berri hau, orori halako bat egin baitzaungun : itzegilea, ikusiz zakurra behingotz eri zuela eta ez nahiz sehirik hartu, Bastidarat joana zela bertze zakur baten bilha.

Ez nintzan agertu lantegirat, erranguran nolakoa etorriko zen Karnoren laguna : eder eta azkarra agian, ernea, eskuetako errecha, ez ausikikaria, hain urrundarik heldu zenaz geroz ! Bastida urrun hartan ba ahal ziren holakoak, hainbertze aldiz aiphatuak zauztaten itzegile heien baithan ! Hura lanean ariz senda zadien laster Karno gaizoa.

Biharamun goizean, jaiki nintzan orduko, aitak erraiten daut idorki :

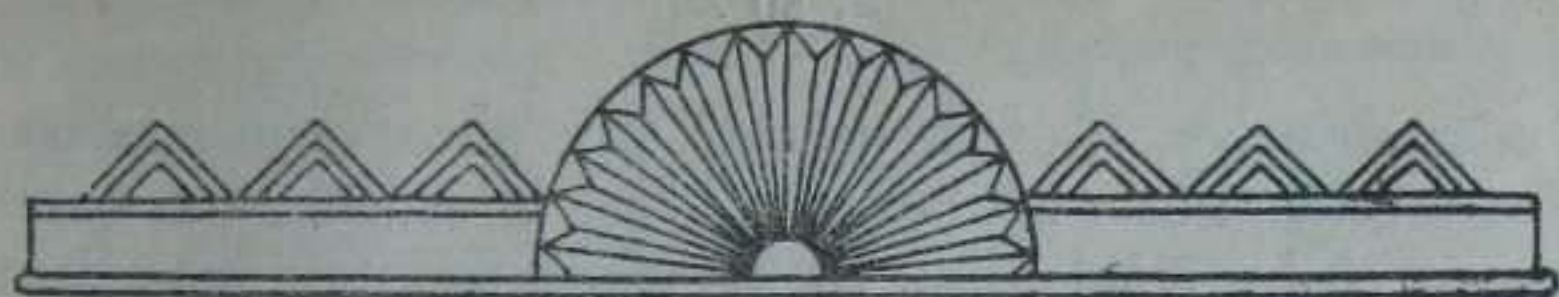
— Ehadila joan egun Agerrerat. Aditu duk ?... Orhoit nik erranaz, Juancito, ederrak hartu nahi ez balin baituk.

Debeku horrek hanitz gogoetatu ninduen. Zendako egin othe zaundan aitak ? Ah ! zerbeit izan behar zen erran nahi etzaundanik ! Eskola hastekoa baitzen oraino, inguru handi bat eginez banoa erdi gordeka Agerrerat.

Oihuka seme gehienak ez ninduen utzi lantegitik hurbiltzera. Etche aitzin guzia plazako gizonez bethea zen. Harritu nintzan ondarra, ikusi nuenean Karno jauzteka ari bere esteka hausterainokoan, erhotua. Ez zaundan behatu, ez ninduen gehiago ezagutzen, etzuen ezagutzen nehor. Zalapartaka zabilan, jo harat, jo hunat, begiak odoletan, nahasiak, haguna zariola ahotik, ile-ondoak chutik. Berehala nausiak, hogoi urhatsetarik, tiroaz aurdiki zuen.

Errabiatua zela erran zautaten etcheko ene haur lagunek, miresten zutelarik aitak nola kausitu zakon eta zilatu burua erdiz erdi.

Ene bihotzmina eta nigarrak !... Ez dut ukan, arimaz egia, ene bizian, nahigabe saminagorik.

KATTIN

Joan den asteen galdu ukan dugu, eritasunaren ondotik herioak bereturik, *Arrokiko* etchetiarsa chaharra, *Kattin*, aspaldian gutarik bakotchak bere baithan deitzen zuena, boz aphil bainan khartsu batekin : POBREN AMA ! Hitz eder horien gora erraiteak edo lorbeiti erraiten aditzeak berak halako bat egiten baiterauku : ahalgearazten guharen buruaz !...

Eta bizkitartean, zinez « pobren ama » zen *Kattin*, aipatu dugun *Arrokiko* etchetiarsa chaharra.

Bizi guzian errumes batena bezain chume iduki du bere burua Goizetan lehenik jaikia, egun osoa barne ala kampo lanetan iragan ondoan, jendeak, kabalak, gauzak zoin beren lekuetan, tenoretan eta izarian moldaturik, azkenik zolan bethi oherat, othoitzean, eta urrikitan... egun hartan hain guti erabilirik zango besoak.

Zer nahi gerta zakion, alegera zen; eta haren begitarte gozoa ikusiz, arraitzen ziren etcheko guziak. Irri bat bazuen graziaz bethea; begiak zeru kolore, malezia n̄ir̄nira batekin; ibilgunean, lehenagoko demboretako moldegaizkeria izpi bat. Lanean ari zelarik, laket zuen hango eta hemengo berrien aditzea cheheki. Emaztekoa ! .. Bainan emazteki baino sainduago baitzen, atchiki ohi zituen beretzat. Etzen bazter ikusi nahia : merkaturat zenbeit aldiz, elizarat maiz, eta gero etchean, han baitzuen osoki bere bihotza. Gutti zakien, bainan eskolatu gutik ukan dute haren jakitatea, etzakielarik bizkitartean deuseren egiten, ez asmatzen, ongiaren baizik.

Errumesekin zen osoki haren zoriona. Bere athean bat

ikusten zuen ber, — haur debalde utzi; gizon gazte minhartu lanetik gelditu; haur bat besoetan, bertze bi ondotik, ama batzu goseak; chahar ezindu, itsu, eri; begitartea min itsusi batez jana bidetan dabiltzan nehork ez ikusi nahizko izigarri dohakabe, — hots, edozein izan zadien, besoak zabalduz altchatzen ziozkan, ama batek bere haurrari buruz bezala : « *Ñe¹* ! Hemengo aldi zuk egun ? Zato barnerat... Zertan zitut, giza-gaichoa ? » eta berehala, irri gocho batekin, jar arazten zuen sukaldean.

Elhe ona bethi, bihotzetik bihotzera zoana; gero, zer ere baitzuen eskas eta hura emaiten zakon bere ahalaren arabera : jateko, edateko, soineko edo sos. Eta holache *bere* etchean bulta bat iraganik, eskalea bideari lotzen zen berriz, loriatua.

Arrats guziez, pobre bati bederen emaiten zuen etzantza, bere mahainean zuenetik afal arazi ondoan. Ez zitzakon hori aski oraino: ikuzten zituen haren oinak, batzuetan zauriak lotzen, garbitzen pildak eta antolatzen, aldatzen ere ba behar zenean eta, biharamun goizean tenorez abia zadien, zakuan emaiten hascaria.

Auzoan aurkitzen zena norbeit eri edo beharretan ? Bazoakon ikustera ichil, altzoa betherik. Orok laket zuten *Kattinekin* solasean egoitea : nor ziteken ,urrikari etzukenik ?

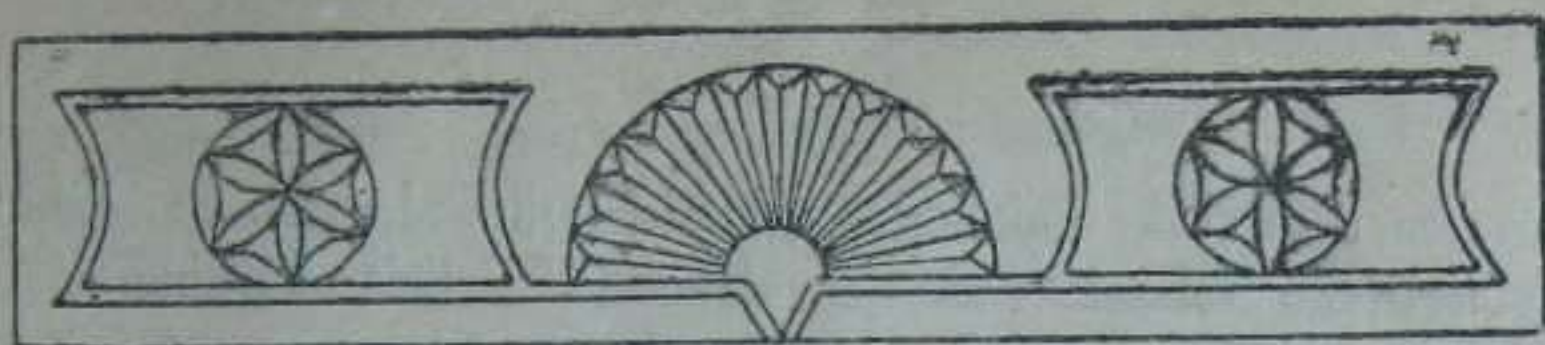
Azkeneketz, nahiz etzen baitezpada zaharra, hainbertze ianek, elhe eta obra onek, othoitzek higaturik, hil izan da... igaiteko segur pobreak baino gehiago oraino maite zuen Jainkoaren ganat.

Hil-herrietan, emazte chume haren gorputzak ez du ukanen egoitza eder berezirik, orhoitaraziko gituenik hartaz. Han, bertzela, ichiltasun eta ilhunbe, ororentzat berdin. Nork daki ? Aberats berekoia, esker gaichtoko pobrea behar bada ondoan ukanen ditu... bainan hek. zuzen den bezala, ahantziak daude :

Ez baitezakegu ahantz « POBREN AMA ».

---

1. *Interjection propre à la femme en question; interjección distintiva de la mujer mencionada.*

Igande arratsaldetan neskato gazteentzat

Haurra zenean eskolan ibili balin bada, emaztekiak ikasi duke irakurtzen, izkiriitzen apur bat, konduen egiten. Erdara pochi zenbeit ere sarthu dakote buruan. Apezak ohartarazi du bertzalde, aitamen ondotik, zer eginbide eta zer gozo dakarren Jainkoaren baithako sinesteak. Bortzpasei urtez haurretik athera da jende bat; haurra *nehortu* da, hain polliki erraiten zuten bezala gure arbasoek lehenago.

Bainan, neskato gaztea lanari lotzen den ordutik, bere gain dagoko gogoia. Guziz sehi delarik, eta hala doatzi gehienak. Lurrarekin borroka dadien edo bertze zerbeit ofiziotan berma, ez du zeren orhoit hartua duen sailean bere biziaren irabazteaz baizik. Erlisionekeo irakaspenak astean behin, elizan, doidoia daizkote berritzen. Ez aitamanik, ez nausirik, ez eskola-emailerik erakusteko nola behar dituen bethe, emaztekitu denean eta amatu, eratchikiak zaizkon eginbide baitezpadakoak. Ohartu ahal balin bazeie bere baitharik, hobe harentzat!

Mutikokiarentzat aldiz ez da berdin. Errientari bederen jarraik ditake gizondu artio. Arrats guziez entzun dezake neguan: laborantzako zurruburru, sal-erospen, tratu, diruaren harat-hunat, lagungo, lekuan lekuko gora-behera, lege, hango eta hemengo berri, ez da deus harekin iharduk ez dezakenik. Apur bat bederen argiturik, erne lotzen da hogoi urteak irian biziak dakarkon gudu handiari.

Horra nun bertzalde soldadogoa heldu zakon begien idekitzera. Daukat hirian ibiltzeak, aitzindari hanitzen manuer biz-

karraren ukurtzeak; hainbertze eskualdetarik elgarretarat bildu lagunekilako solasek erakusten dakotela zerbeit. Orduan da, behinere egitekotz, mutiko gaztea ondarra gizontzen. Askotan dakien esku-lana are hobekiago baizik ez duelarik ikasten.

Deus holako laguntzarik ez du zorigaitzez neskato gazteak.

Hartakotz zaut bada eder bezain aiphagarri, Frantzian bai eta Eskual-herrian ere, han hemenka, errientsa batzuek hartua duten chedea.

Igande arratsaldetan, elizatik lekora biltzen dituzte neskato gazteak beren ganat, eskoletchean. Han mintzo zeiezte orentto batez, oihurik gabe, lañoki, ahizpa batzuei bezala, irriz batzuetan eta garrazki noizetik noizera, ama familiako guziek jakin behar lituzketen gauza chumeez.

Emaztekiak etche barnean baiterama bere bizi gehiena, hango egitekoez deiete gogotikenik emaiten solas.

Jenden garbitasunaz, kabalenaz, barnekoetaz aiphu zeiezte lehenik, guti baita oraino ohartuak zaizkonik, eta osagarriarendako baitezpadakoa baita.

Erakusten deiete sukalde bat nola atchik, gela batean zer ezar eta zer ez, gauza bakotchak zoin duen bere tokia eta hartan behar duela egon.

Jakiten dute neskato gazteek nola ditazken merkeenik, bakotcha bere heinaren arabera, apaint; zoin duketen, beren soineko pusken ala bertzeen begiratzeko ararik hoberena.

Zerbeit onik baluke erraiteak orobat : kabalak, oiloetarik haste, noiz behar diren bazkatu eta nola. Bai eta hanitz etche-kandere hobeki ikusiak litazke gure herrietan beren senharraz, langilez, sehiez, balakite jateko jan ditazken batzuen egiten. Eltzekariari darraiko ardura laborari etchearen omena.

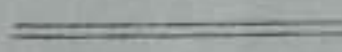
Haur haztea gero, heien sortzea baita diotenaz errechenik. Zenbat ez da galtzen ohakoan berean, amak ez jakinez zer eman ahotik, zer heinetan utz loa, airea, argia!

Errientsak crakuts dezake oraino neskato gazteari eri baten arthatzen, hau baita emaztekiari eratchikia zakon dohain ederre-netarik bat. Arthatzen, ez bakarrik achaletik, bainan lagunduz barnea, gogoa azkartuz, huntan baita maiz osasunaren gora-behera guzia.

Laborantzari doazkon zenbat chehetasunen gainerat ez liozke oraino begiak idek, baratzeko lanetaz hasirik!

Badut ordean erranik aski adiarazteko, udako igandetan bederen zer erakuts ala ikas badela nasaiki, orainche aiphatu ditudanetan

Ageri da jakitate handiko bezain gogo azkerrekoa lukela behar errientsak holako lan baten bururatzeko gure herrietan. Daukat bizkitartean uste baino gehiago balizaketen : jendeak berak, behin jarriz geroz, susta bailitzazke bere ikustateaz.

Sainduaren errangurak

Nik ere nahi nuke egiaño bat erran, bainan... bainan ahalaz nehor samur arazi gabe.

Ezen saindu-itxura bat niz, Lekuineko eliza-aldare sahetsean nagoena, eta sainduiek ez dezakete ukan aiherkunderik...

Beraz, duela zenbeit egun, *Adorazionea* ginuen. Aithor dezadan hemen, gupida nintzan¹ ja zerbeitez : gizon batzuek aldare aitzin guzian lerro-lerro ezarriak zituzten behinere ikusiak ez nintuen halako berinazko pumpulatto batzu, barnean ageri zutenak hari beltch mehe bihurdikatu bat. Finkatuak izan ziren andana bat ene buruaren gainean, sahetsetan, zangopetan. Bertze saindu asko, ene lagunak, ni bezala inguraturik utzi zituzten delako pumpula hetaz. Zenbat etzen orotarar ! Hainitz aldiz ene beharriek entzun ere, zituzten hitz hauk : *Elektriķa... elektriķa... choragarri izanen da !*

Horra nun, *Adorazione* egunean, suntsitua nindagolarik Jainkoa baithan, krik!... berina hek oro pizten diren ! Argi bat erre kara, hotz eta gordina, ichpilinga batetarainoko guziak ageri baitziren !

Berehala burzoro batek hartzen nu, illuraturik... Doidoiak egin du ez bainiz mustupilka erori aldarearen oinetarat : porroskatuko baitzizautan dena, igeltsuz hain ederki eginikako dutan gorputza !

Bizkitartean emeki emeki jarri nintzan argi hari, nahiz min egiten zaundan begietan. Betterrak chori gorriño batzuen kide bazabiltzan harat-hunat, ernerik. Apez zenbeit oharturik ez nindagoela soberarik aise, gaitzitu zitzautan, holakorik erran badezaket. Lekuineko Jaun Erretorari aldiz — barkatu ! — begie-

---

1. GUPIDA NINTZAN : *je craignais ; temía, recelaba.*

tarat heldu zitzaizkon, eta sudurrerat, pindar batzu; ez baitakit chuchen zer zuten erakusten : urgulu izpiño bat, ala othoitzeko kharra. He!... he!... he!... ez baitakit!...

Emaztekietan hanitzak, begi-niniak handituak bezala hainbertze argiz, elgarren artean elheketa ari ziren, mantalinaren azpitik. Noiztenka, iduritzen zitzaudan aditzen nuela ahapetik : « Beha zazu horrat, zer urreria duen!... Nun josarazia othe du soin hori?... Ez da gehiago bizitzerik! »

Charrak!! Bihi batek ez ninduen othoiztu, ahurrak graziaz betheak nauzkalarik bizkitartean heientzat!...

Gizon batzu, aldiz, atseginetan ziren klaberak¹ ez zaundala gehiago pizteko-makilaz meskaratuko begitartea. Bertze askok, nahiz ez zauden lo, arrunt ahantzia zuten noren etchean ziren.

Nihauri ere, ez banintz saindu izan, ez othe zitzaudan munduko hutsalakerietarat lerratuko bihotza? Gogoetatua nago, egiazki.

Aditzen dut, ba, lehenbiziko aldia zuela elektrikak Lekuineko elizan; elektrika gauza ederra dela, Adorazione eguna zela...

Bainan, ene iduriko, erlisionekeo zerek ez lukete nahi argi dirdira sobera... Lekuinen bereziki, eliza barnea ez baita izpi bat baizik. Erdi ilhunbetako ichiltasun ezta dut laket : harek bakarrik, othoitzak lagunduz, baitaizko gizonari ezartzen bihotzeko zauriak samaldurik². Arbolaren fruitutik atheratu olioia, erlearen ezkoa ditut oroz gaineratik maite. Heien argi gocho eta usain onak, isensuarenarekin batean, arraitzen daut barnea, behinere higuindu gabe.

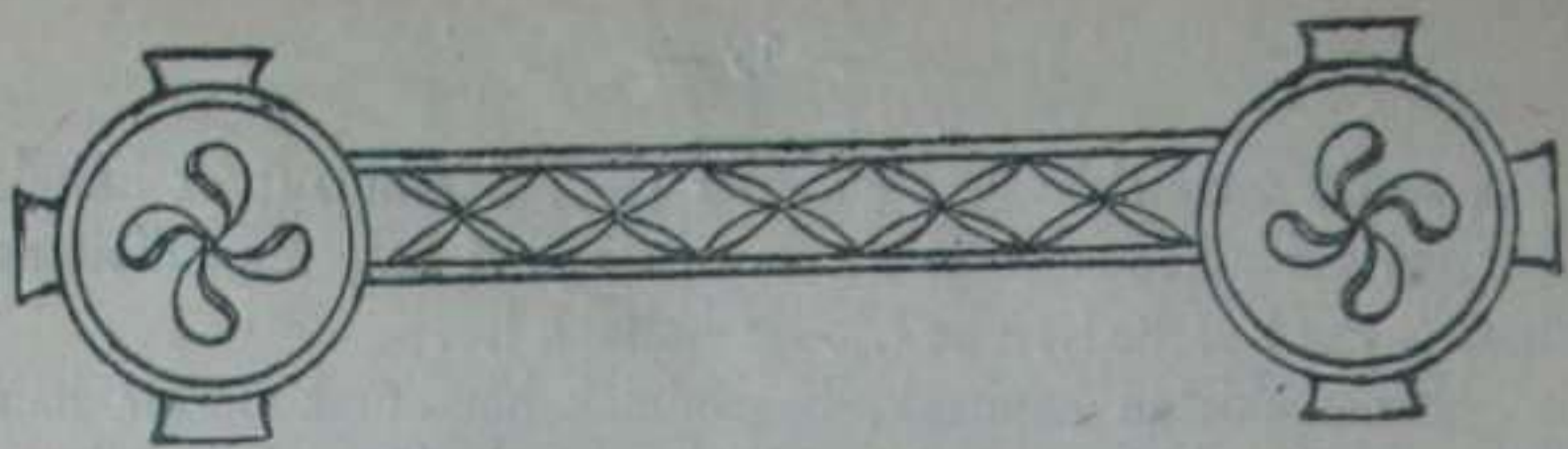
Iguzkiaren, lilien argi eta usaina, — garbiagorik deus beraz ez baititeke eskain Jainkoari!

Damurik ez detzazket eskuak higi : zoin gogotik hauts eta cheha nizazkeen elektrikaren pumpula guziak!

MUNDUAN, LEHENAGO,
ez nintzan
apez

1. KLABER : *marguillier, bedeau; pertiguero.*

2. SAMALDU : *guérir à l'aide d'un baume; curar embalsamando.*

BIRITCHIAK

Eskoletan nindabilalarik, gogotik uzten nuen eguerrietan hiria, zenbeit egunez etcheaz, etchekoez, sor-herriñoaz gozatzeko. Akulazalerik ez denean, badute liburuek aizina; bertzalde, hotzarekin. oinak bezala gogortzen zauzkitzu eta lokhartzen buru-muñak, ezin baitezakezu ikas deus, irakurtzeko bereko nagi baitzira.

Neguak supazterra dako manatzen Eskualdunari, barneko lana, familiako bizia. Solasean, chitchuketa, berotzen, baderamatza goiz arratsaldeak. Batere berak ez dakiela, iduri luken baino gehiago alhatzen baitu halere gogoa bere begi, beharri eta mihiaren ariaz, bihotza aldiz gizontasunari zabaltzen zakolarik.

Egun argi deno, badauka leihorak gozo : athetik, zuhau maldan, hatsaren gainean lañoki zerbeit ari zirelarik, noiz nola ikusten baitituzu bekaizgorik gabe, irriz, bidean dabilan zure ezagunetarik bat lasterka bat-batean abiatzen, atherbe keta; bertze bat piltzarrez lepo beharriak kukutuak, ipar haizeak azpitik goiti daldaratuz, ukurturik badoana, eskuak ondoraino sakelen barnean; hedoiak orai hits, sari mokor, batzuetan goibel, noiztenka ortziaren burrumba lazgarriarekin ihes bezala, elgarri gainka joanki; bahazuzaren erauntsi idorra; euria jauts ahala, ithachurak hegatzetarik zurrustan erortzen; zuhaitzak buluzi; alhorrak mutu; artetan, bazterra elhurak estaltzen, chori ñimiño goseen ttiutta baizik ez baita aditzen nehon; horiek oro ikusten dituzularik, atseginekin orhoitzen baitzira zeure buruaz, zeure

jendeez, zeure kabala, bihi, selauruko bazka, diruaz, hok oro gerizan ezarriak zorionez, esku mencean; aro gaichtoak, zenbat ere zalaparta baiterabila, ezin baitezauzketzu hunki zeure ontasunak.

Bainan ilhuna etorri denean dauka etche barneak bere gozorik handiena.

Goizik afariten ginen : ez direa neguko gauak osoan lo egoiteko, udakoen orde, eta zendako ar argi erretzen ? Opor esnea huts, harrietan hau errerik; haren ondotik, gaztenaz ase; gero, bederatzietako oherat, berantenez.

Gaztenak, paderatik atheratzen ziren sukaldearen erdirat, han baitzagoden estalirik, epeldu artio, bahe baten barnean. Huni, inguruan jartzen ginintzaizkion denak. Luza zezala besoa bat bederak eta ahurrean har, behingotz, bihika zenbeit... Elhieketa, egun hartako gora-beherak gure artean ihardukiz, batzu eta bertzeak aiphatzen ginintuelarik, hok ephe berean egiten; gintuzketen bezala, bagineraman emeki emeki bahetara guzia, ez baitziren azalak baizik gelditzen.

Bainan udare idorra da gaztena, artetan ahoa bustiz baizen ez doakizu zintzurra beheiti. Beharrik baikinuen *mineta* bat hauta : gorri arin, garbia; barrikako mahats-lapari gain behera, urarekin batean bizpalau pint'arno ichuririk, egina. Nago, hain baitzen ona, egarri ginen baino ardurago ez ginuenez hurruputzen; eta, orai ere, jastatzeko tirriak ez othe dautan jauzarazten ahogozoa. Etzaut iduritzen baditakela hura baino edari hoberik.

Eskualdun ohitzak ginauzkan : aitak edan lehenik, gero semeek, adin arau, lerroan, gero alabek, azkenik amak, bazterretik ere baitzagon ardura, zerbitzari.

Apairuaren ondotik, hoztuak baiginintuen ordukotz zangoak, supazterraren inguruan jartzera ginoazin. Aitak hartzen zuen chokoa, alkian. Sehia eta hiru arreba larrienak orratzarekialako esku-lan zerbeiti lotzen ziren. Gu, bi aneia gehienak, erdian. Aitaren eta amaren artean zuten behar kokatu, ez gogotik, bi ttipienek, familiako ederrenak hek, bi aneia arreba biritchi, adin bereko bezala hein bereko, eta eite handikoak. Ondarrik sortuak zirelakotz eta sabeltara batetakoak, nahiz muttikoa gotorchago, itsutuki maite zituzten aitamek.

Hango gochoa orduan, oro elgarretarat bilduak, zangoz surat, argi bakar batek uzten zaungun erdi-ilhunbe eztian begi beharriak erne, atheko erauntsien zafraldiak bihotzminik gabe aditzen ginintuelarik!

Su gaitza ginduen bethi, hirian egiten ohi diren ez bezalakoetarik : ametz-ondo, abar ihartu, zukur, ezpal, baginemokon zer nahi. Gar handiak arraitzen zaungun alabainan begitarte, eta oinak bezenbat barnea berotzen. Mendian suak zaintzen balin badu gizona ihizi ala kabala gaichtoetarik, etchean are gehiago adichkide dauka : argitzen du, zalhutzen, gogoetarazten duelarik artetan, halako histuraño batekin, nundik sortzen othe den khe hura, norat doazin pindar hek, ahurtara bat hautsetan nola suntsitu ditazken hainbertze egur hain lodiak...

Solasean apur bat egon ondoan, guziz seme alaba ttipiekin, kantuz hasten zitzaunkun aita. Ordu berean gu oro ichilik, hari beha. Ardura kantu bera zuen; baitzakien, hainbertze aldiz bere inguruan aditurik, zoin ginuen laketena : *Hamar gizon hiltzaleen kantua*. Neurthitz andana handia zaukaten, launazka josiak, oro latz, oro ilhun, oro deihadar, oro kanit eta makil ukaldi, oro heriotze. Hanbatenaz ere beren izigarrian sarkorrigo non bietan emanak baitzauzkigun koblak, emeki, luzatuz, noizetik noizera izpi bat ikharatuz boza.

Arrats guti bazoan gure amak artetik aitari galdegin gabe :

— Jes, Joanes, egiak direa bada horiek guziak ?

Kechaturik bezala, begietan haatik irriño batekin, berehala ihardesten zakon bere Bachenabartar hizkuntza pollitean :

— Egiak direnez ?.. Nihauk ikusi nintzin, emaztekia!

Are gehiago harriturik baiginauden orduan gu, haurrak, kantuaren entzuten.

Aldi batez bizkitartean — bethi gogoan daukat, ene haurtasuneko orhoitzapenik hunkigarriena baita — etzuten luzaz utzi biritchiek aita. Tarrotucheak ziren ordukotz; bortzpaseira urte. Maiz lanak emaiten baitzituzten geldirik ezin egonez elgarren ondoan, arrats hartan nehon etzauzken; mezuka elgarri, zimikoka, irriz, erasian.

Arreba gehiena bildua zuketan aitzinetik; ezen, aitaren baimena ardietsirik, kantu bat eman zuen harek ere, bainan dan-

tza kantu bat. Ordu berean bi aneia arreba ttipiak sukaldearen erdirat jauzteka, eskutik elgarri zatchikitela.

Eta, elgarri lothurik, dantzan hasten, inguru, inguru, barne guzia hartuz. Eliza-phestaz geroztik tirrian omen ziren, egun hetan plazan ikusirik mutil eta neskato gazteak birazka zabiltzala halachet, jauzi, itzulika. Haurrek, jende larrien ihakina egin artio, ez onik.

Beha egon ginintzeiezten choraturik, hain baitziren pollitak eta maitagarri beren zango ñimiñoen gainean harat-inunat ibilki, adinez, begitartez, mintzoz berdintsu, senhar emazte ttipi batzu orai iduri (hek, aidi batez elgarrekin sorthuak), pikoen hatze-maitera beharriak berek uste etzutelarik lehiarazten zituela, nechka zalhoinago bizkitartean eta kasik ja ikasia bere baitharik.

Bainan laster akitu ziren eta apur bat kechatu ere, sahetsetik jostetan igortzen giniozten kitzikez gaitziturik. Gorrituak, kaldan, hats-hantuak, samur, etzuten nahi ukan gehiago sarthu aitamen arterat, su handiari hurbil. Urrundu ziren sukaldearen haindiko zolaraino eta, han, elgarri kontra, kadera ttipi bederaren gainean jarri, guri beha tente, artetan izerdia chukatzen zutelarik.

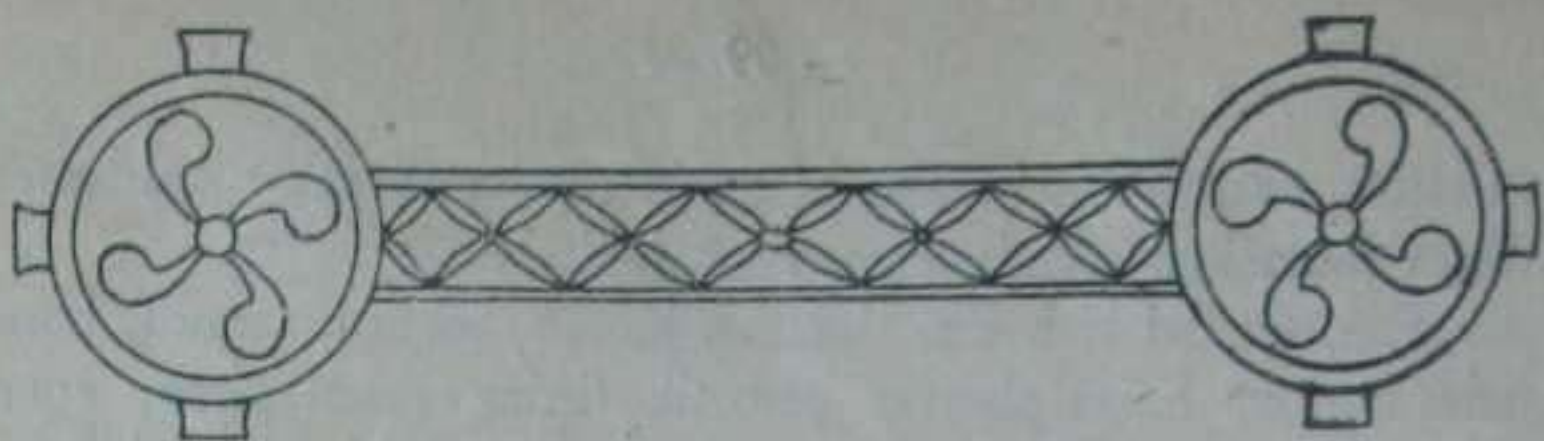
Ahantzi ginintuen choko hartan, gutarteko solasari jarraitzen ginelarik. Ephe luzea iragan zen. Bat-batean horra nun aitak, itzulirik heier buruz eta erhiaz erakusten zauzkularik, ohar-tarazten gituen, erranez :

— Beha, beha... Gaichoak !

Nigarra begirat jin zitzakon, bihotza tanpez beraturik.

Biritchiak lo zauden, lo churrungan : aneia chut, bere alkiari bizkarraz, matela koskoak gorri gorriñoa; arreba haren aldean, belhaunaren gainerat burua uzkailia zagokola...

Lilien usaina

Ez dituzte orotan laborariek tenore beretan lan berak egiten.

Horri nindagon egun hotan gogoeta, — begi, beharriak atchikiz Eskual-herriko ogi joiteer, eta, orozbat, ene soldadogoaz orhoituz.

Erdia *Provence* deithu eskualdean dut egina, han hemenka; zenbeit egun *Grasse*ko hirian. Baginen han, chede beretarat igorriak, eskualdun andana.

Hiri ttipi bat duzu *Grasse* delako hori, mendi baten mazelari aski polliki dagona, eguerdiko iguzkiari so, erle kofoi bat iduri. Erdi erdian badauka ithurri burdintsu bat, omen handikoa. Mendiaren erraietarik atheratzen dute, sal ahala, *marbre* derizan harri churitik. Baduzu etche hanitz zointan egiten baita olio, salboin, sedazko vihal, bainan guziz *usain on*.

Zelhai luze hertsu bat dauka beheko aldetik, itsasoraino heltzen baitzaio. Huntan dute beren alha hango laborariek. Hitz dautzut ez daudela gu baino gehiago lo, primadera hastetik larrazken ondarreraino. Aztaparrak nun erabil eta begiak, hots, badute. Baditake bizkitartean ez diren, gu Eskualdunak bezenbat, akitzen; heien lanak, ez baitezpada indarra, bainan jeinua duela-kotz galdegiten.

Lehenbizikorik, *mûrier* izena duen zuhamuaren ostoa biltzea, urtean behin ez dezakete utz egin gabe. Girtainetik chuchen mozten dituzte haichturrez; uda minean : ebaki gunetarik ez ditene andea ondoak. Ostoa hek — musker arin batzu dira — badera-

matzate gero beren etchetarat, seda harren (*vers à soie*) hazkurritako.

Sarrichago, buruil, urrietan, *oliben* aldi eta *amanden*, bat ala bertzea lehertzen ohi baitira olio egiteko, jateko begiratzen ez direlarik.

Ez duzu arbola itsusiagorik nola baita oliba ondoa; ez eta, hala hala, hanbat pollitagorik amanda ondoa baino. Hura aphala da, zango eta adar kakola bihurtikatu batzuekin, dena konkor eta kailu, ostoa ttipi, gainetik ilhuna, azpitik chuhail, erran baitzinezake eria dela. Hau aldiz, mintzo nitzauzu amanda ondoaz, teacha edo mertchikaz biga zabal da, haren iduriko, osto ala adarrak biziki ardurago dituelarik haatik.

Oichtian aiphatu dautzutan *mûrier*, harren hazkurri hura, nausi dute bizkitartean, biek, pollitez; biribil dago alde orotarik, onddoa bezala, eta osto larrichagoak dauzka. Egiaren erraiteko, chederratzen ere dute artha handirekin.

Oliba eta amanda biltze, seda harrendako osto biltze..., ez uste ukan bizkitartean horiek dauzkatela hango laborarien lan guziak.

Harren haztea bera bada zerbeit. Bazinaki zoin huts egin errechak diren eta minberak, ihizi bitchi tek!...

Nahi den bezain guti izana gatik, belharra chuhur delakotz, kabala hazkuntzari jarraikitzen da oraino hango jendea : behi, ardi, ahuntz.

Etche gehiener datchikitela ikus ditazke ere baratze batzu arras joriak. Ogi landa eta mahasti zenbeit halaber, han hemenkak; bai eta lur-sagar kutsua.

Horiek guziak ordean deus ez, beha egoiten bazira hango iili alhorrer,

Hiriaren ingurune guzian ez da bertzerik ageri, kasik. Begiak choraturik bazagozkiokete beha, egun osoak. Baduzu orotarik : arrosa, julufrei, charbota edozoin itchuretako, achintcho, brasil, gizon-bizia, jenetre, zardina, eta nork daki bertze zenbat, eskuaraz izenda ez detzazkegunak! Erraiten dautzut choragarri dela.

« — Zer leku ederrak ahal diren, horrela dena lore eta

zuhaitz pollitez estaliak ! » duzu eginen zeure baithan, hau irakurtzearekin.

Ihardetsiko dautzut ezetz bizkitartean, harrituko bazira ere.

Ba, Ulluragarri dira liliak eta, bere ederrean agertzekotz, nahi dute zerua garbi, urdin urdina, iguzki beroarekin; ez baita deus hok baino ederragorik. Bainan iguzki beroak zer dakar ardurenik ? Idortea. Eta idortea ? Erhautsa.

Hortakotz duzu bada leku hetako lurra larrutua eta legartsu, asko tokitan irina bezain chehe. Lore eta zuhaitz ondoer beha zeiezu : batetik bertzearen artean ez duzu belhar lipitsik ikusiko, ez eta, gure herrietan bezala, lurra beltz gizen, izerdia dariola.

Kazkartzen du iguzkiaren sapak; iguzkiak baino gehiago, *mistral* deitzen duten haize hegoak. Hau goizetik arrats, kasik egun guziez, zirurika dabila hango mendichken artean, erhautsa zirimolan nun nahi, guziz bideetan, airatzen duelarik, maiz alhor guziak histerainokoan.

Hainbertzetaraino non, asko lekutan¹, erregebide bazterretan landatuak baitituzte izei² luze mehar, osto ala adarrak hain usu dituzten, frantsesez *cyprès* deitzen dituztenak; gure hil-herrietan dauzkagun arbola biribil legun chut hetarik beretarik. Erhautsaren baratzeko elgarn tinki tinkia ezarriak dituzte.

Ez dakit bertzalde ohartua zirenez huni : lore ondo batek, lilia idek arau, ostoak galtzen duela; lilia jin eta behar gabe ukanez, edo iguzkiak errerik, eihartzen zakolakotz. Haletan non aiphatu alhorrek, liliak ederrenean dituztelarik, buluziago baizik ez baitute emaiten, ostoak gutiturik.

Ez, Eskual-herriak gozaten du begia toki harek baino hobeki. Eta iguzki alde ez balitu hazten iranja ondo, *citronniers*, *palmiers*, seska, *eucalyptus*, *caroubiers*³, eta bertze hanitz zuha-

---

1. Hala nola, Grasseko hiriaren hanitzez hunainditik, *La Crau* deitzen duten zelhai legartsu zabalean.

2. IZEI : *sapin*; abeto, pinabete.

3. Zuhamu eder bat da hau, ostoak musker, legun, dichtirant, lilia gorri, mulkoka, udarea ilhar lekaren itchurako, azalaren barneko aldean mami gozo bat daukana bihika hori gogor batzuekin, abereer itsuski laket baitzeie. Zura ederra du, gorria, guneka gorrail. Ostoen urina larru apaintzeko hauta du.

mu mota itzal gehichago daukatena, arras kaskaila litake, bere lilien gatik.

* * *

Lili biltzen hasten dira maiatzaren lehen egunetan, buruilaren erditan gelditzeko.

Liliak hanbatenaz ere usaina gocho dauka eta sarkor, non aro ederragoan biltzen baita, eta luzazago iduki baituke iguzkiak bere argi beroaren menean.

Gizonek dituzte hartzen beren gain lore arruntak, nun nahi hatzeman ditazkenak, hala nola arrosak. Orgataraka deramazte egun guzietz hirirat. Bitchi da gizon heien ikustea : piltzarra daniote; bertze edozoin eskualdetako laborariak bezain eskoilak dira, eskoilago; eta bizkitartean usain onez hantuak dabilta; ez da nehor, nehon, hek bezain polliki lili bat sudurrerat deramakenik, atchik dezakenik han, girtainetik, bi erhien artean.

Emazteer dago, aldiz, lili bakhanen biltzea, hala nola *violette*, *tubéreuse*, *cassie*, *jasmin* derizatenen. Buruan ekartzen daukitzute hirirat, zare edo saskiak betherik, biziki ederrago baita eta emanago orgetan baino.

Lantegietan neskato gazteek egiten dute gero berezkuntza. Mota berekoak doazila elgarrekin, atze eta ahaideak berak bazterrerat utziz. Balin bada galtzen edo pirtchiltzen¹ hasirik, doazila hek gibelerat, jin bidez, ez baitira alabainan on ongarritako haizik. Choragarri da berechleen ikustea, berak ere lore batzu baitira lore heien artean. eta ez itsusienak.

Nola ken, orai, mota bakotchari, daukan usain ona ?

Bada ara bat baino gehiago, mota guzientzat ez bailoake bera. Batzuek errechki uzten dute, kasik gogotik; uzterrak dira eta ahulak; bertzeek, aldiz, tinki daukate.

Arrosari duzu bil errechenik². Alde orotarik hetsiak diren

---

1. PIRCHILTZEA : *faner*, *se flétrir*; machitarre.

2. Bai eta *lavande* deithuari. Den laboraririk chumeenak badaki huni jazartzen. Nun nahi, alhorretan, mendian, bide bazterretan galtzen dute. Aski da untzi hetz batean ezartzea ur chorta batekin, eta azpitik berotzea. Daukan olioan lanhotan atzeratzen zako, untziari datchikon tuta batetik bertze untzi ur hotzez bethe baterat baitoa, — hemen, uraren gainean, zortaka barreiartzeko.

bertz handi batzuetarat aurdikitzen dute, koka ahala bethe artio; gero, tuta batzuetarik igortzen dute bertz heien barnerat ur irakituaren lanhoa.

Izieldura zerbeitek hartzen duenez orduan arrosa lilia, ala lanho bero harek izertarazten kechaturik..., bethi, hau gertatzen da : bertzaren zolarat chortaka erortzen baita haren olio ezin gehiago garbi eta sudurrarendako gochoa, berinazko ttutta mehe batek bertzaren azpian dagon untzi batetarat deramana, nigar chirripaño bat iduri. Gaicho arrosa!...

Bainan badira mutiriagoak, debrua ikusi baituke gizonak heien arima nola bil ikasteko.

Heientzat badituzte ezarriak berinazko mahain zabal batzu, hok urin gatz gabez estaliak bi erhi trebes lodi. Urinezko ohe hartan daukitzute etzaten aiphatu lore berekoiak¹.

Zer elhe tetele zuriak atheratzen othe ditu orduan urinak ? Zer perekak egiten ? Izigarria izan behar da, hasteko, haren maltzurkeria; ezen, zenbeit orduren buruko, ez baitzeie lili maiter galtzekorik gelditzen² deus...

Baderamatzate hilik eskorgetan, gorotz egiteko; bertze andana bat ohe beraren gainerat heien ordain igaiten direlarik. Hok ere ezin iharduk, ezin beren burua begira; laster kendu behar dituzte, bertze batzuen berriz ekartzeko; ezen urina, behin hasiz geroz, iduri du ez ditakela ase.

Noizbeit, bizkitartean, baduela aski adiarazten du : hiru ihabetheren buruan, egun guzietz lili andana bat buluzi eta hil ondoan. Hantua da usain onez, ez dezake gehiago har.

Karrakatuz kentzen dute orduan handik, eta nola uste duzu biltzen dakotela — haren aldi baxa orai, alabainan — bere ontasuna ?

Mozkortuz, ori; arno izpirituan gesalduz eta ithoz. Urinak alkoolean du behar suntsitu, beretzat hainbertze atchiki nahi zuken lilien orhoitzepenaren uzteko. Beharrik du alkoola laket;

---

1. Heterik dira *jonquille*, *réséda*, *tubéreuse* eta *jasmin* derizatenak.

2. Orotako berekoi eta zimurrena da *violette* derizana. Hunek ez du amor eman nahi urin beroari baizik.

bertzenaz norik edo zerk kenduko zakon ? Horra zer den edale iraita : galtzen zitu edariak.

Alkoolak dauka beraz orai lilien usaina; baso baten besteak bizpahiru orgatararena.

Nahi duzu jakin zer diru egiten duken pintaka ? Beha huna : *absinthe*, 95 libera; *angélique*, 150; *patchouly*, 150; *zardina*, 35; *verveine*, 60; *lavande*, 25; *camomille bleue*, 250; *marjolaine*, 24; *menthe*, 115; *violette*, 60; *serpolet*, 18; *anis*, 30; *arrosa*, 1000; *iris*, 1000.

Hortarik ageri baita zendako guk, soldado gaizok, ez ginuen ekartzen etcherakoan, *Grasseko* hirian egon orhoitzapentzat, untzi niniñiño bat usain on baizik, dena ere mota bakar batetarik.

Lurak dauzkan hiri guzietarat badoatzi handik usain onak, gathelutaraka, ditaretraka. Hortarik har bizpahiru chorta, nahas pinta bat urekin, eta horra nun duzun egina *ur usain ona*, emaztekiak derabiltzan hetarik.

Hau irakurtu duken andre sudur mehe zenbeitek galdeginen daut orobat zoin den, hoinbertze usain onen artean, hoberena, atseginik biziena barneari emaiten diona. Galde nekea hori, nehon balin bada... Ez dituguia alabainan bakotchak geure aho, begi sudurrak ? Huni on zakona ez zakoia hari maiz gaitzi ?

Othoiztu banindu aithor nezon zoin zautan nihauri laketenik, hola nunbait hor... Ihardetsi nioken *jasmin* zautala. Ez baitezpada hauta zautalakotz, usnatzetik ezin utzia; baina hainbertze usain on baita gizonek *batere lilirik gabe* egiten dituztenak, guziz Alemanian, behinere ez baitira oraino heldu ahal izan *jasmin* delakoarenaren osatzera.

Bederen, hartarik duzunean aurdiki mokanes kantailerat, erran dezakezu lore pollit baten usaina dariozula; bertzenaz ez.

Zer den haatik usna ! Ez du iduri baitezpadako dela gu baithan; urrin zerbeit duketenen ahotik ala sudurretik urruntarazteko baizik ez dugula, du iduri. Eta bizkitartean usain on bat hautemaitearekin zer gozoa dakargun ! Gozorik choragarriena, egiazki. Sudurnik ez baginu aire hartzeko eta jan edan tzarretarik begiratzeko baizen, zer luke balio, erradazue, gure biziak ?...

Canadako berriak

I

British Columbian 1907 ko abendoaren
hemeretziaren egina¹.

Aneia maitia,

Negu minean sarthuak gituk. Haize hotz, horma, elhur, badiuk orotarik. Ez nik uste bezenbat haatik oraino : Alberta eta Columbiako hegal hau bere heinean epelchkoa omen duk. Balitz ere den baino hotzagoa, ez nitek bertzela beldurrik : soineko beroekin zabilak hemen jendea, nor nahi izan dadin.

Oinetan. caoutchuzko zapata lodi batzu, barnetik ilearekilakoak, elhurra ez baitzeie lotzen eta zangoa baitaukate bethi idorrik; buruan, lenazko estalgi bat edo biga, — kaskoa, beharriak, lepoa, kokotsa dauzkatena, kasketa batek gainetik tinki atchikitzen dituelarik; caoutchuzko edo larruzko mapulisa; eskuak ere ilez eta larruz gorderik.

Hoinbertze puskarekin dantza jauzietako ez ginintazkek nanbat; laneko, aldiz, bagituk... doidoia.

Nola, dakikan bezala, oihanen erdian bizi bainiz, su ederrik ere ikusten diat. Zerbeit duk, hori ere, suaren ikustea : bihotza berotzen daik.

Hastapeneko lagun berekin nagok : lau Angles, hiru Nortamerikano, bi Indio, Finlandes bat gaitza eta Chino kurlo

---

1. Letra edo, beihala erraiten zen bezala, gathun hau, eta hunen ondokoa, ene azeia Canadarat joanak igorri berrietarik eginik Eskualduneari ezarri nintuen, ene herritar maite Eskualdunen leku hartako bizipideaz argitzeko lehiarekin.

bat, debruak berekin ditiena. Oro anglesez mintzo. Bahaki nihauk ere zoin polliki murdukatzen hasia dutan! Frantses bakarra nuk orainokoan. Ene izen eskualduna hortzen artean ezin chehatuz, arabez, bethi erraiten zaitaie *Franchich* : *Franchich* hunat, *Franchich* harat!

Batzu, arbola mozten ari gituk, bertzeak heien eremaiten segerialat. Segerian ere baituk, nausiarekin, guk ekarriak lantzen dituztenak eta taulatzen.

Hamabi libera emaiten zaiztaian hastapenean nausiak eguneko, eta jana. Hogoi ta lau orenetarik zortzi edo bederatzi laneko : bethi arizan behar haatik ephe hortan, erran nahi deat egin ahala eta ichilik. Eskual-herrian laket diuk zenbeit elhe eta irri artetan, baratzea ere ba noiztenka zigarreta baten estakuruan; nemen, *Manech*, ez diat bada uste holakorik haizu den!... Jan nasaia, bainan ditaken higuigarriena, dena sukria delakotz. Oraino ezin jarriz nagok! Anglesek gatzaren orde bethi sukria die. Lur-sagarrak berak sukriarekin emaiten zaizkuie! Ez dik iduri dakitela badenetz ere biperrik. Zioie sukria azkar dela barnekotzat; ez nian oraino holakorik entzun.

Janaz bertzalde, nausiak emaiten ere zaukuk atherbia. Aditu duk? Atherbia. Nausi batek bere langileer zor omen dik jornala, jana ere batzutan, bai eta atherbia; bainan oherik edo ohearen idurikorik, ez. Atherbia bakarrik. Hola zioik gure Anglesak. Hortakotz taularen gainian etzan nuk zenbeit egunez, ez baita batere gocho. Orai baitiat erosiak estalgi batzu, azpiko eta gaineko, baitut heien beharra, gure taulazko etchearen arteketarik chichtuz haize hotza sartzen ohi zaukulakotz.

Bainan igandeak dituk hemen hitsak! Hirichka baten aldean girelarik, han ez izanki elizarik; elizarik hurbilena hiruetan hogoi ta hamar kilometretan aurkitzen. Harma harturik, bagoazik denak ihizirat. Hiltzen diuk zer nahi chori mota; hemen ez denik ez bide duk. Akitu girelarik, irakurtzen, izkiriartzen bagaudek, ez girenean joaiten hirirat. Gogotik bazeramaiat, burutik buru, hitzemaiten deiat, igande guziez igortzen dautakan *Eskualdun Ona*, nahiz hunarat orduko bere berriñoak irinducheak dituen. Ah! mutikoa, sor-herriko orhoitzapenek atsegin zerakarguie zoko hotan!

Nerraiian oichtian zer jornal emaiten zaundan lehenbizian nausiak. Ederki zuan. Hanbatenaz ere ederkiago non, etzelarik laneko arorik, jornal hori kenduz uzten baitzaungun jana eta...; atherbia. Bainen, duela hamabortz bat egun, ttipitu zaukuk irabazpidea, erditaratu kasik. Aditu dukek nola Etats-Unisetako bankoak hetsi diren eta ehun libera paperrendako ez ditaken hor hogoi ta bortz libera urre baizik eskura. Gure makurra hortarik jin zaukuk, Canada delako leihorrari jarraikitzen baita orotan. Eta noiz chuchenduko diren bazterrak, nehork ez jakin; laster eginen direlako ustea edo nahikaria ukanki, ba, denek.

Bertzalde, Presidentaren izendatzeak sal-erospen guziak baratzen ditik. Hemen nahiago likeie hauta baledi *Taft* jauna, gutartekoarentzat oraikoa bezain ona omen bailiteke. Bainen hirietako langileek bertze batendako omen zauzkaie beren bozak, harek agindurik itsas leihorretako sarkuraren idekitzea ardietsiko deiela, bizitzeko behar dituzten guziak horrela ukan ditzaten gatik nasaiki eta merke. Geroak erranen nork eginen duen amor.

Badiuk oraino bertze errangura bat : Japonese madarikatu hoik ea bakean utziko gituztenez. Rusoak erhautsiz geroztik, nehon etzauzkek; hortzak chorrotch, sabela huts, kechu gogoa, nork daki ez zaizkigunez bermatuko lur zati zenbeiten jokotriaz edo indarrez edekitzera ?

Holako berriak, to, hemen. Ez arras onak. ez gaichtoak, ikusten dukan bezala. Bierarte, Eta hor ? Zer diozie Frantzia choko hortan ? Ni baratzen bainiz orai, hire aldi: igor laster dakizkanak.

Eta izan ontsa. Goraintzi etchekoer ; ez ditela errangura nitaz.

II

British Columbian 1909 ko urtarrilaren
bortzian egina.

Aneia maitia,

Aldi huntan Canadako berriak. Canadakoak bezenbat edo gehiago Etats-Unisetakoak bidaltzen daizteiat. Leihorrez bezala sal-erospenez hauier josia duk hura; eskuz esku zabiltzak; baten

una bertzearen on; urte charrek biak hunkitzen eta mehatzen, araberan; urte joriek biak jende arau neurri berean leguntzen.

Charra ginian bada ondar hau, zinez, auzoan charra zelakotz!

Nola abiatu ziren patarra beheiti auzo hoik, zeren gatik, chuchen ez nakikek. Zaukaiat urreak jende cheheari uste gabetarik huts egin dakon. Zernahi lan bururatu, dela burdin-bide, hiri, ur-erreka, dela itsas-untzi, eskoletche, mekanika, bainan paperra dirutzat ibiliz, azkenekotz gertatu duk hauche : aberatsek, buruzagiek beren eskurat bildua baitzuten urre guzia, hau begiratu die gorderik, paperra urrearen berdinerat igaitera etzutelarik uzten emeki emeki baizik.

Arte hortan, jabe ziren urreak zer eman deien, habil hi! Beren herrian alfer idukitzeko orde, iduri zautak alabainan auzo erresumetan bederen alharazi dutela, eta ez guti.

Banko gehienak paperrari hetsiak egon tuk urte bat hurran. Zenbeit bakar zituan hartzen zutenik, hiruendako biga eman ez dirutan. garaitikoa gerokotzat aginduz.

Hanbatenez tinkiago atchiki die aberatsek beren urre-moltsa non bozkatzeer buruz jende chehearen beldur baitziren, hok *Bryan* beren gizona presidentgorat hel zezaten.

Badakika noiz ideki duten sakela eta bihotza noiz zeien jabaldu? *Taft*, beren aldekoa, nausi gelditu delarik. Niri, hasteko, etzautak gogoak bertzerik emaiten.

Dena den, urte charrago guti dikee jastatu lanetik bizi direnek. Etzuan eta lanik! Tegiak oro lo zaudeian, hutsik. Bideak bakarrik betheak... eskalez. Gizon hiltze hanitz herrietan : lehengo batentzat hamar! Gezurra, herria, jazarkundea, tzarkeria, ohointza bazter guzietan nausituak. Goseak garait etzezazkenak eritasunak lehertzen.

Mendietako artzainak berak hatzeman tik urte charrak, nahiz ez bertzeak bezenbat. Ileak etzian joaiterik : sei sosetarat jautsia izan duk, goititzeko haatik laster hamabietaraino. Hogoi ta bortz liberetan erosi ardiak hamabortzetan ezin sal, tokiaren gainean bederen Bazazkiat Nevadan artzainak, beren arthaldeak ezin kenduz treinean sarthu dituztenak eta Frantzia bezalako hiru eremu heiekin iragan, Chicagoko merkatu handian eginen zute-

lakoan zerbeit; eta hemen hamasei, hamazazpi liberetan doidoia saltzerat heldu.

Californian mutilen soldatak lekutan ttipitu tie; mutilak ere ba gutitu. Urrian, ondarrik, bazituan San Franciscoko hiru ostatutan 150 Eskualdun gazte, jin berri eta zahar, lanik gabe : bi nigar ichuririk baitaude hanche gaizoak beren hain ontsa ziren sor-lekuaz orhoituz...

Bainan aro tcharraren ondotik iguzkia, garizumatik lekora Pazko.

Etats-Unisak gaizki abiatu zirelarik gelditu baitzizaukun lana Canadian, galdegin nakoian ene nausi dakikan Anglesari zertarat ginoatzin. Hunek, burua inharrosiz eta hits, ihardesten zautak :

— Deus onik ez dezaket igurik. Diamanta New-Yorken arrunt erori da.

Handik bi hilabetheren ondotik, nola kazetaren irakurtzen ikusten bainien, nik berriz ere galde bera. Harek, hitzez hitz, egundaino bezala :

— Deus onik ez da. Diamantak New-Yorken ez du erostunik.

Egun osoak banagok eremanik, zer erran nahi zukeen ezin asmatuz gogoeta.

Azkenean, dituela bizpahiru hilabethe, eta nahiz ez nintzan gehiago zorigaitzez haren meneko, hurbiltzen nitzakok hirugarren aldikotz, galde bera ahoan. Arraidu zitzakoian begitarte, erraiten zaundalarik, bere behako hotz urdina gain behera landatuz :

— Berri onak, puttil, berri onak ! Diamanta goiti doa !... Zuri, gaztea baitzira, erakutsiko dautzut : batere sosik sakelaren zolan haztatzen duen ordutik gizonak eta guziz emaztekiak, edergailu edo ergelkerietan du lehenbizikorik chahutzen. Diamantarenean da erresuma edozoinen gora-behera...

Ordu zian, bertzeia, goiti zadin... diamantak ! Urte huntan ahal bezala ginabiltzaian Canadian. Erdietan janean truk lana, bataren edo bertzearen etchian. Ene lur pochia ez banu ukan eta ene etcholañoa, etzakiat zer ikusi behar nien, egiazki. Ezen Anglesek ez die urrikalmendurik.

Negu izpi hau diuk orai iragaiteko. Hotza duk, egia erran dezadan, behinere izan den hotzenetarik. Neurriak emaiten dik : *50 degrés au-dessous de zéro*, — zien horko hotz handienak hamabortzetarat ez direlarik heltzen ! Eskoletan haur ttipiak nigar marrumaz zaudek, su ondorat hurbiltzeko beren aldiaren aiduru. Niri aldiz etzautak minik egiten, ez eta ere chichtatzen larrua. Hotz idorra delakotz, langileak ez dik hautemaiten, guziz oihanetako langileak, ni nizan bezala. Bustia balitz, hezurretan barna sar litzagukek, nehork ez bailezake orduan eskualde hotan iraun, otsoek baizik.

Hotarik ikusten diuk zenbeit bakar, hor ziek basurdiak bezala, edo gehichago. Bainen etzitazkek gizonari oldar; ihes zoazik.

Halere, urte tchar, gosete, hotz ala otso, arras laketua nuk toki huntan. Ederragorik hanbat baditaken etzautak iduri. Hemen oraino emaitetkoa dik gizonak bere ahal guzia; Frantzian, aldiz, chahartu ziezte, higatu.

Deusek baino gehiago haatik mintzaian trebatzeak nik lake-tarazi. Mintzai bat duk bitchia : lur gaineen egundainotik aditu diren hitz guziak bilduak zauzkak, buru buztanak anglesak emanik. Hain duk ezazol eta jori bere hizkuntzan non Angles garbiek berek hunat jitearekin ikasi behar baitute, bertzek bezala. Deitzen diuk : *amerikanoa*. Auko begira : lurak dauzkan eremuak laster beretuko ditik.

Orai gauden primaderari beha. Diamanta Etats-Unisetan goititu denaz geroztik, Canadian lothu behar diuk nahi eta ez lanari erleen kharrarekin. Ja hiriak ernatzen hasiak zauzkuk.

Bizkitartean, ezagutzen balin baduk eskualde hoitan nor edo nor Nortamerikarat etorri nahi denik, errokok : chuhurra badu, ez dadiela etchetik higi, aitzinetik hemen bere lekua egin gabe

Goraintzi etchekoer, herritarrer, orori. Besoa luzatuz, luzatuz, emaiten deiat esku.

Mediku chaharrak gazteari

Mediku chaharra eri gaizki baitzen, ikustera joana zitzakon auzotik gaztea, azken orena hurrandua ahal zuela, agian, pochelu harek.

Etzen batere sumindu chaharra. Bere lagunari ohartu zitzakoneko, irri hits mehe bainan gocho batek ideki zaizkon ezpainak:

« — Hor hiza ?... Jar hadi horche, nitarik ahal bezain hurbil. Atsegin diat jin bai hiz. Ni, banihak. Haldamaldaka hasia zautak ja bihotza. To, ez baita orobat gutarik hil ondoan deus gelditzen ohartu gitzaizkioten eta bertzeer erakutsi dioztegun egia bakarrak baizen, dazkitan lehenbizikoak erran gogo daizteat hiri. Barkatuko daitak gure ofizioari eratchikitzen badira denak :

— Eriekin, elhe guti. Emeetek hanitz sendagailu. Ez die sinesterik erremedio ausarkietan baizik. Bitchiago bertzalde, eta hobeago zaizkoie.

— Sendatzea hitzemak bethi. Ez baduk heltzea uste, eta aithortzera lerratzen bahiz, nundik nahi duk ukan dezaten sinesterik hi baithan ? Ez zaitak halako astorik, nola baita eriaren aitzinean bere jakitateaz odol hotzean durduzatzen den medikua.

— Sendagailuak baino nahiago die oraino esku lana. Ez zakie gaichoek zer derabilkan buru barnean, badakikanez zerbeit ala deus ez, asmatzen dukanez zer duten gaitza edo bat ere baduten. Ikertu ondoan, gogoan dauzkakala batzuetan egun guzia, etzezakeie amets; heien eretzean erabil dezakekan barne kechuari ez die eskernik. Nahiago hite *ikusi* eta *haztatu*, oinhazerik minenak behar gabetarik jasanikan ere. Erabilzkik beraz aztaparrak !

Loth hitzeie nunbaitik, ahalaz tresnekin! Badakika zendako jendeak medikuari baino jauspen gehiago dakarran potikarioari? Hunek, elhe ederraz bertzalde, emaiten dakolaketz zerbeit bere begiz ikus eta bere eskuez hunki dezakena.

Jakitatea ez duk deus; jendearekilakoa duk guzia.

— Etzaikala gaitzi hire bihotz guziaz arthatu dituzkanek ardura uzten bahite, hiriko medikuen ganat joaiteko, eman dezagun Baionarat. Baionesak berdin bazoazik Bordalerat, Bordalesak Pariserat, Paristarrak Berlinerat, Berlinekoek aldiz Parisen dauzkate!arik beren jainkoak.

« Herri ttipian hagolakotz, etzauk nehor etorriko, zorigaitzez, ihes zoazkikan heien ordain. Bainan ez dik famak egiten, ez diruak ere, gizonaren zoriona.

— Gomak azantzekin goersten hitener: hek berek baihite, azpiz jorratuz, gehienik aphaltzen.

— Aiphatzen dituzkalarik hire lagunak, aiphazkik izariz: ezartzen balin badituk goregi, ala kitzikatzen, ala azpirat emaitera bermatzen bahitzeie, hire buruari baizik ehiz ariko harrika.

— Jende chehearen alharik laketena: medikuen arteko aharrak.

— Aithorrak artetan — bakhan haatik — hire hutsetarik bat, ahalaz handienetarik: noizetik noizera zafratuak ez balire, etzakiat baluketenez sinesterik jendeek medikuntza baithan...

— Ez erran behinere eri bati ez duela deusik: hainbertze baita gutartean eri nahi direnak izan, edo bederen eritzat hartuak!...

— Halaber, berauk eriarri erraitetik chahu dela, azken hatsetan ikusi dukalarik baizen.

— Ohartua nuk: apiriko azpietan ala ithurrietan emazteak egun guziez mintzo tuk hitaz. Gomak haatik medikuaren orde ez dutenetz ikusten hitan... gizon gaztea.

Ehakiatala samur horren erraitera ausartatu banitzauk. »

Mediku chaharrari hatsa bazoakon ahulduz. Ukan zuen bizkitartean oraino doidoia gemen, hunen igortzeko:

« — Adituko duk edozoini urrerik ez dela aski, gizon baten bizia eros dezakenik. Eta bizia begiratu dakokanean, hogoi

libera urre haren ganik ezin bilduz higituko duk hire burua,
galduko heure bizia.

Atchizkik halere hire eskuak garbi, laño hire bihotza.
Medikuntza duk ofizioetan ederrena. »

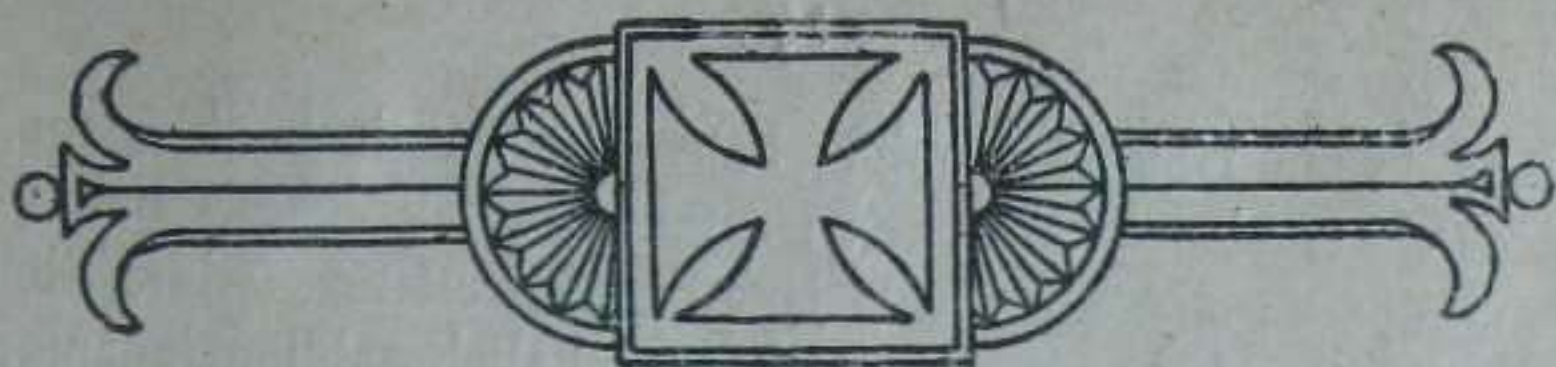
Hok izan ziren mediku zaharraren azken hitzak.

Deusek ez du akitzen gizona nola egiaren erraiteak.

Bizpalau aldiz ideki zuen ahoa choriño batek bezala; lanbro
batek hartu zaizkon begiak; eskuaren emaitera baitzoan bere
lagunari, biçerdi baratu zitzakon, hotz eta geldi.

Hila zen.

Misionestaren ezteiak

Banakien ezteiliarretarik izanen nintzala, gura¹ nintzalakotz alde batetik, eta bertzetik misionestaren etchekoek nahi nindutela adiarazia baitzautaten. Ezteiak behar zirela, erran gabe zoan, apez gazte lehen meza berriki eman dutenen karietarat aspaldiko ohitza delakotz hori Eskual-herrian.

Misionesta Pariseko eskoletchetik athera, herrirat jin, eta ondoko astean bazkariteko hitzhartuak izan ginen haren ahaide, adichkide, ezagun eta atze zenbeit; hotarik ni.

Orhoitzapen bat behar nakola eman berehala jin zitzaudan bururat, eztei guzien aitzinerat zor den bezala alabainan. Askok gogoeta hortaz erabilirik; ahal bezain ichilik — hitz-erdika eta ingururekin — jakin ondoan nere baitharik hautatua nuen emaitza onetsia izanen zela, manatu nakon Larresohoko *Killori* makila bat mizpira ginharrizkoa, bere burdin gerttenarekin; apez gaztearen izena hitzez hitz zangoan ezar zezon bietan erraiten nakolarik.

Manatu bezala lanthurik *Killok* igorri makila, banoa hau eskuan mendiari goiti, oraino ezagutzen ez nuen misionestaren ganat, bi egun ezteien aitzinetik.

Aurkitu nuen etche aitzinean, chitchuketa ari. Ikusi nindueneko, hautemaitearekin nor nintaken, jin zitzaudan eskuak zabaldurik. Haren irri ezta! Haren agur gozoak! Jo ninduen zenbat churi zen eta mehe, zer bizar beltz ederra jina zitzaikon,

---

1. GURA : *désireux*; deseoio.

nolako sotana laburra zerabilan batere lepo-aitzinekorik¹ gabe, bainan guziz bitchikeria hunek : aztal beharriak agerian baitzabilan, espartin char batzu erdi jauntzirik herrestatuz. Aithor dut etzaundala berehala gogoak eman, hala balinbazabilan jadanik, ondoko egunetan ointhsik ibiltzeari zagola gizagaichoa...

Jari ginen buruz buru, apezgorat heldua ikusiz zenbat atsegin nuen berehala adiarazten nakolarik. Erran zaundan Chinarateko zela izendatua. Abiatzeko, manuaren beha omen zagon. Ordu berean eskaintzen dakot ene makila, astokeria hau mihitik erortzera uzten nuelarik :

— Gizalde horiaren arterat bazoazi beraz ? Ah ! ez dakit bilduko duzunez han nehor... Ergela da jende horia, eta jite charrekoa... Ori, zure aholku² eta othoitz guzietan baino sineste gehiago banuke nik, hartu nahi bazinaut zuhaukin eremaiteko, mizpira adar huntan. Ahal duzun guziez emeezute hunekin burutik behera. Deusek ez dezokete guri bihotza nola buruan kaskako zenbeitek

Makila eskuetan gelditu zen, irriz, begiak handiturik behatzen zakola. Ihardetsi zaundan noizbeit, hil artio ahantziko ez dutar, mintzo ezti sarkor batekin :

— Eskerrik aski, jauna. Zer laguna emaiten dautazun !... Ba, gogotik erabiliko dut, hango bide gaichtoetan ez erortzeko. Ez dakit zuk nahi duzun chedetarat, joiteko, goitituko duanez behinere; baizik azkar atchikiko dautala barnea, zu ganik eskualdun orhoitzapen kariatat eskuetan ukaiteak.

Ahalgeturik egon nintzan hanche nere elhe zoroiez, ikusiz zenbat urrun zagon ene bihotza misionestarenaren gizontasun saindutik. Biharamunagoan bazkariterat jitea baietz eta baietz hitzemanik, berehala utzi nuen.

* *
* *

Heldu nintzan tenoreko.

Deithuak ginen gehienak etche aitzinerat bildu bezain laster,

1. LEPO-AITZINEKO : *rabat*; aizacuello, golilla.

2. AHOLKU : *exhortation, conseil*; *aviso, consejo*.

sararazi ginintuzten eta, goiti eremanik (hemen baitzen ezarria, bi gela¹ lerro luzeen artean, mahaina) eman zaunguten bakotchari geure lekua.

Baginen lauetan hogoiengoen inguruan. Gizonek buru batetik hartzen zuten mahainaren erdiaz harat, emaztekiek bertze buruaren muturra doidoi zaukatelarik. Erdi erdian, buruz buru, jarri ziren misionesta bere aitarekin; hau, hiruetan hogoi ta bortzpasei urtetako gizon ginhari chut ile churi bat. Ni, semearen lerro berean nintzan, ez bainezaken ikus aitzinerat edo gibelerat uzkailiz baizik. Bizpahiru auzo herrietako apezak han ziren, herrikoekin batean. Familiako notaria ere han, nausiaren ezkerretarik, begiak hipilik. Garaitikoak, oro etcheko-jaun azkar, amerikano, ofiziale gori; laborari chume edo nekazalerik, nehor ez : sukaldean, beren oldez, laneko geldituak baitziren, gizon ala emazte.

Haste hastetik, batere guhauk ez ginakiela, halako latz batek hartu ginintuen denak : barnea ilhunchko zenetz, ala apez hek han, ala misionesta gutarik hanitzek azken aldikotz ikusten zutelako beldurra, ala ezkontzarik gabe halako eztei batzuen bitchikeria..., zer nahi izanik, hits ginauden denak eta ichil. Emeki emeki ginen hasi, eskun eta ezker, bakotcha gure lagunekin elheketa, ahapetik.

Nausiari behatzen nakon artetan. Solas guti zuen, irririk batere; begitartearen akitutik ageri zen etzela aitzineko gauetan lo handirik egina. Betespal hegiak gorri zituen.

Emazteki hartako ikasi batzuek zoin zoini jatekoak zerakarguten sahetsera, untzi erabiliak besoen artean metaturik zeramatatela aldi bakotch, garbiez ordainkatzeko. Jan edan hautak ginintuen, eta nasaiak; bainan jastatzeko doia baizik ez ginintzeien lotzen. Ezkont ezteietan hain jostagailu baitira menditar batzu, jan eta jan, bi aztaparrak ahorat betan, ardura basoa huts, begietarik atseginarekin nigarra dariotela, noiztenka irri gozo batez inharrosten dutelarik etche guzia, halakorik etzen hainbertze gizonen artean bat bakarra ezagun.

Oro bat bertzearen haztatzen eta beldurrez, elgarren herabe ginauden. Mintzatu ziren nor laborantzaz, nor aroaz, bainan guti.

---

1. CELA : *chambre*; *cuarto*.

Hau politikarat lerratu zen, harek eskual herrietako ondar bozkatzeak aiphatzen zituela, baina achal egon ziren biak eta laster ichildu. Bazterretako berriak iharduki zituzten zenbeitek, kabala *ala* jendeen arteko eritasun, ichtripu¹, heriotze, ezkontza, ordenu², zor, etche-saltze, baina hitz-erdika, deus barna zilatzetik ahal bezenbatean begiratu.

Jende ikasiak ardura mutiri³. Zerbeit jakinak, ez dakit oñartua zirenez, tinkatzen daizko ezpainak gizonari; lagunkina baitzen aitzinean, horra orai berekoi jarria; golkoan derabiltza bere errangurak, nehor erakutsi gabe; galdua du bethierekotz gizontasun lañoari darraion idekia.

Bizkitartean arraidu ginen noizbeit ezteiliarrak eta, buru, eskuak harat-hunat ginerabiltzalarik, kasik oro betan mintzatzen hasi, burrumba puska bat baginatchikila. Apezetarik batek erran behar ukan bazuela, zenbeit egun lehenago, norbeit bere athetik *haizaturik*, notariak ihardetsi makur zerasala : *haizatze* orde etzuenetz *aizkatu* ?

— *Haizea* bezala igorri dut handik, zion gora gora apez gaizoak.

— *Aizkatu* dukezu, *aitz* edo *harri* ukaldika zure agerretik⁴ irazi⁵. Hasteko, ez dut behinere aditu *haizatzen* dela, haizeaz bezala urruntzen, gizonik.

Baditeke etzuen erretor puska onak nehor *haizatu*, are gutiago *aizkatu*, baina hitzek baiterakarzate eskatimarik⁶ saminenak, bi gizon hek hala eztabadan ikustearekin mahain guzia nahasi zen, batzu (alegiaz bederen) apezaren alde, bertzeak notariaren, bakotchak bere hautua erasia zerbeitez finkatzen zuela, zozoenak kalapitan piztuenik. Jostatu ginen apur bat. Erdian, buruz buru, irriz zagoden gogotik, beren lagunekin, aita semeak.

Hainbertzenarekin ekartzen daukute sehiek *champagne* derizan frantses arno churi harro Eskualduner ere laket zeiena;

1. ICHTRIPU : *accident*; tropiezo, desgracia.

2. ORDENU : *testament*; testamento.

3. MUTIRI : *sobre en paroles*; de pocas palabras.

4. AGERRE : *présence*; presencia.

5. IRAIZI : *chasser, expulser*; echar, expulsar.

6. ESKATIMA : *débat, discussion*; debate, discusión.

eta, tiroa tiroaren gainean, idekitzen zituztelarik untxiak baso lucheetarat husteko, ichildu ginen denak.

Gure alkiak utzirik trinkatu behar ginuen, baina etzen higitu nehor. Apez gazte bat, chutiturik, ja zerbeiten erraitera zoan.

Mintzatu zen erdaraz, heldu zitzakon bezala, bere lagunaren apezgorat heltzeaz, apeztasunaren handiaz, zenbat ederrago den oraino misionegoratego deia; zer bihotza duen behar, bere etche, aitama, haurride, ahaide, adichkide, ezagun, sorherri, orai eta geroko ontasunak oro utzirik, gizalde basa baten arterat bethierekotz doanak, han, itchura guzien arabera, erlisionearen alderat bere odolaren ichurtzera.

Gelditu zeneko, eskaini zuen bere basoa misionestari, zio-larik berriz :

— Zure osogarriari, lagun maitea ! Etzaitut gehiago ikusiko, baina ene othoitzetan egun oroz aiphatuko zaitut Jainkoari. Eta biak jarri ziren, gozoarekin behakoak distiatzen zeila.

Mokanesaz begiak kukuturik, misionestaren aita nigarrez, ichil ichila.

Bigarren apez bat chutitu zen, elhe bertuen erraiteko erdaraz, hala hulache.

Aita gaichoa, bi eskuen artean burua ahal bezain tinki zaukalarik bizkitartean, hipaka hasi zen, hasperen bakotchak gorputz guzia inharrosten ziola.

Halako kechu ezin jasan batek hartu ginintuen denak : zer erhokeria, kenka¹ hartan hala mintzatzea, burhaso gaicho heien aitzinean ! zenbat zoroak giren, Frantsesek bezala egitea gatik, bazkal ondoetan geure buruaren erakusteko !

Ezteiak beren hatzerat ekarri nahiz, notaria hasi zen aho eta eskuara ederraren omena zuen gizon gazte bati, othoi zerbeit gochorik eras zezan arbasoen mintzai zaharrean. Buruz keinu egin zuen ezetz.

Lehia zadien eman ere zakon norbeitek sista bat gizon gazte hari berari : ea etzitzaizkonez, bere mintzoaren adiarazteko, inguruan zituen entzule hek aski ? — Ichilik gelditu ordean hura,

---

1. KENKA : *moment critique*; *momento crítico*.

nigarra begietarik zariola, nahirik ere ez baitzezaken kitzikazale ausartari hobeki iharduk.

Azkenean lothu zen notaria bera, erdi eskuara, erdi frantses, gehienak oraiko egunean zorigaitzez mintzo giren bezala, gogoan aitzinetik apaindu gabe badariogularik. Bibotzaren haustekorik etzitzakon bederen athera.

Haren ondotik, hirugarren apez baten aldi. Eskuaraz arizan zitzaukun hau ere, ez biziki eskuara garbian, bai ordean hain eztiki, hain amultsuki, halako gauza chume beratzéz, familiaren ospe¹, herriaren atsegin, basen gizontasunerat heltzeko gozo, gizonen beren ganik ikustate eta Jainkoaren aldetik sari betiereko..., non esku zartaka goretsi baiginuen denek, azken hitza erran zueneko. Hala mintzo bide ziren lehenago, Galilean, Jesus eta haren arraintzari lagunak, jende cheheari lillurarekin lurreko nekeak ahantzarazten zituztela.

Begitartea arraidurik edaten ari ginelarik, horra nun chutitzen zaukun apez gazte misionesta. Hari buruz itzuli ginen denak, begiak landatuak, zer atherako zuen.

Frantsesez orduan erran zituen solas bakarrak hunelatsu litazke eskuaraz :

« — Eskerrak, o zinez eskerrak, ene ezteietarat hoinbertze eta hoin bihotz onez etorri zaretener. Atsegin dut ikusten baitzaituztet ene inguruan..., maite nuzuen bezenbat maite zaituztetalakotz.

« Bizkitartean, nahiz galdegin dautazuen denek, eta guziz orai artean mintzatu direnek, zenbeit urteren buruko itzul nadien hunat, zuekin zenbeit orenez bederen berriz gozatzeko, ez dezaketuet holakorik onets Gibelerat ez jitekotan banoa.

« Pagano basen tokietan da, orai danik, ene lur huntako egoitza.

« Agian lehen bai lehen ukanen dut, heien eskuz sarraskiturik, heientzat ene odolaren ichurtzeko zoriona ! »

Hitz hok aditzearekin, ja mintzaldiaren erditsutako nigarrez hipaka hasia baitzen aita, marrumaz chutitu zen gizagaichoa, ezin egonez gehiago. Sahetsean zituen lagunak, beren lekutik ilkirik

---

1. OSPE : *renommée*; fama.

hek ere, lothu zitzaizkon beso azpietarik, eror etzadien, eta ttuku ttuku ereman zuten, bihotza erdiraturik ginaudelarik oro heier beha, ondoko geletarik baten barnerat.

Ordu berean, nigar batzu aditu gintuen mahainaren harateko buruan, — emazteki nigar nasai, ahal bezain ichil eta gorde, bihotza joan nahi zuten batzu, — amarenak.

Ukurtu nintzan mahainaren gainerat, itzultzen nuelarik burua misionestaren ganat, — zeharka bederen ikusi behar nuela, bekoz beko ez banezaken ere, semearen begitartea kenka lazgarri hartan.

Irriz zagoen semea aita itzali zakon atheari so.

Ez othe zuen erhoek duten irri lele zozo hura, halako izialdura bat sarthurik ihesari emaiten baitzaitu, gaichtakeria zerbeiter egitera doatzulako beldurrarekin ? — Behatu nakon berriz ere, gehichago ukurturik. Ez : irri gozoa zen misionestaren irria, begitartea halako eztitasunaz arraitzen zakon, hain argi ziren eta samur¹ haren begiak non bainindagon ametsetarik ari othe nintzaretz; ez othe nuenez han ikusten, nere aitzinean, zerua deitzen duten tokian badirela dioten saindu edo aingeru hetarik bat ?..

Harriturik hartu ginuen kafea denek, gehiagoko solasik gabe. Chutitu ginen gero eta athera, zoin gure eskualde, emaztekiak ahapetik elheketa choko batzuetan bazaudelarik, etche barnean.

Aro gochoa zen, iguzkiaren azken inharrek² urre dirdira bat emaiten zakotelarik bazterrari. Etcherat joanen ginen oro, ezteiak gchiago luzatu gabe, ez balitzauku bat bederari besotik lothu misionesta. othoi pilota partida bat jostatzeke egin ginezan, goiz zela oraino eta plaza han berean, esku huskako hauta; gurekin ariko zela hura ere.

Berehala bildu zituen lagunak : bizpahiru herritar eta notaria. Hok atorra hastu ziren, harek goititu zuen apur bat sotana, gerrian tinkatzeko; eta hanche, bi aldetarik lerroan, ikusi ginuen partida bat pollitenetarik.

Azkena zuken misionest maiteak, bainan hain gogotik lotzen zen pilotari, hain zalhu zabilan, halako elhe arraiak egiten zituen

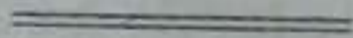
1. SAMUR : *tendre*; tierno

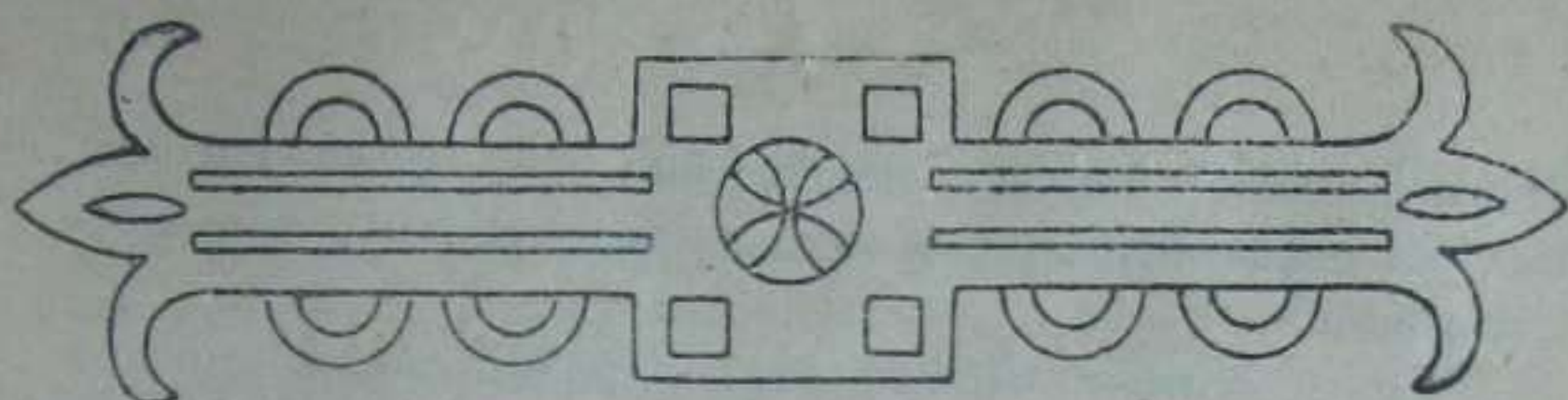
2. INHAR : *rayon*; rayo de luz.

behari ala jokazaleekin, hain irabazi nahia zuen iduri, non ahan-tzi baiginintuen oro, bazkaritean ikusi eta adituak, amaren bihotz erdiratzea, aitaren marrumak, semearen sarraski gosea... Udako igande arratsalde ederretan bezala, baginauden ukaldier beha, loriatuak.

Gelditu zirenean, bihotza hersturik eman ginakon bizkitar-tcan esku, gehiago ikusi behar ez ginuen mutiko gaichoari.

« Bihar artio » erraiten ohi dugun bezala erran zaungun « adio ».

Eskualdun phestak Baigorriin

1905-^{EAN}

Ari gira goiti. Aurthengo eskualdun phestak ikus zitzaizketen orok; begiak eta gogoia ase zitazken plaza bethean zirelako, gainera zerua eder iguzki gocho batekin, bazterretarik ageri urrun, beren udako jauntzi choragarrian, Baigorriko ordoki ala mendi lerroak.

Plazaren erdian, barrika batzuen gainean, taulaz, igaiteko mailik gabe haatik, bazen egin dantzako toki bat, erdaraz halakoer « teatrea » erraiten ohi baitzeie. Haren inguruan hetsia ez zuten eremu puska bat, ez baitzuket onsalaz nehor utzi behar han sartzeraz, jujariak baizen. Jendea ere gutiago akituko zen, berdin ikusiko zituelarik denak, egon balitz jarririk plazaren sahetsetan diren harrizko alkietan. Bainan nork atchik geldirik harrotua dena? Halako ostea zen bertzalde non, jandarmak izana gatik, ez baitziteken alki hetan ororen kokatzekorik.

Hanitz, hanitz jende bazen, plazan, leihoetan, zolako harrasiaren gain eta gibelean, karriketan, — Baionatik, Bordaletik, Parisetik, Espainiako eskualdun herrietarik ere. Emazteak gogorki apainduak, ez luketelarik bada hainbertzeren beharrik Eskualduntsek ederrak izaiteko; izarren artean izar, bizkitartean, Baigorriko andreak berak.

***

Hiru orenetan jin ziren *Chuberotarrak*, ttunttuna eta tchulula joz, *Constantin* aita semeak aitzinean. Barka dezadatela biek,

hemen izendatzen baditut : atsegin handi baita herritar batzuentzat, eta Eskual-herriarentzat ospe, holako jaun batzu ager zaizkioten buru.

Taulen gainean, Chuberotarrek choraturik atchiki gituzte. Mutil gazte zainhart batzu, burua chut eta zangarra biribil, gain gaintetik apainduak : oinetako motchak, galtzak labur — batzuek churi, bertzeek urdin —, maipulis gorri batzuekin dena urreria, ponet kokarda buruan; « zamalzaina¹ », « kantiniersa² », « tcherreroa³ » bertzalde, zoin bere jauntzi pollitarekin.

Aditu duenak zoin zalhuak diren, errana badakote ere luma hezala dabiltzala, egiaren erdia baizik ez du amesten; ikustekoak dira; ezen, ez dabil'tza bakarrik airean, airean badaude, zangoak choriek beren hegadak bezala harat-hunat elgarri joz inharrosten dituztelarik.

Dantza hanitz eman dute, bethi berdin arin eta ichil, eta zoin bere tokitik zeharkatu gabe : « godalet » dantza, miregarri baita nola baso baten gainerat jauzi egin dezaketen, aurdiki gabe; « Satanen » dantza; « gavotta » — zendako ordean gavotta ? ez da hori eskualdun dantza bat —; « Lapurtar motzak », beren esku zartekin; « Chibandierak »; « Ostalertsia », eta zenbat holako ! Beha zauden Kaskoin eta Biarnesek harriturik zioten etzutela behinere holakorik ikusi hiri handienetako teatretan bertan. Ez zerasaten egia baizik.

---

1. *Zamalzaina* da orotako ikusgarriena. Buruan badakar andereek bezalako chapel bat, bazterretarik itzalik gabea nargatik. Perlaz eta diamantaren itchurako hari batzuez apaindua du. Chingolak badariotzi hartarik bizkarrean behera. Oinetan, oiha-lezko zapatak, oinlepoan goiti estekatzen diren hetarik; galtzerdi churiak, belhaunaren peko aldetik chingola gorriz tinkatuak; galtza churi motzak. Maipulisa gorri.

Iduri du zaldiz dabilala, bainan zaldia alegiazkoa du : etzako huni ageri gibel-aldea baizik, zamalzainaren gibel-aldeari lothua, eta buru, lepoak, zamalzainaren sabelaren parrean chut Esku erkertaz badauzko hunek gidak, eskuinaz zaharoarekin joiten duelarik. Zumez da egina, eta oiha gorri batez estalia. Oihal hau jausten da zamalzainaren belhaunetaraino. Zaldi harek ez du zango bererik; jabearenen gainean dabila, hok gelditu gabe jauzteka eta dantzan ari baitira.

2. *Kantiniersa*, armadetakoak bezala apaindurik, jarraikitzen zako zamalzainari, noizetik noizera jatera eskaintzen diola.

3. *Tcherreroa* dabila ororen aitzinean, zaldi buztan ilez eginikako erhatz bat eskuan. Hari dagu leku eginaraztea. Urrundanik hauteman dezaten, badakarza gerrian panpalina eta chilintcha batzu. Lehen, galtzerdi bat churia zuen, bertzea gorria, buruko apaindura dena hegats, maipulisa ehun koloretakoa. Oraiko egunean, zamalzainarekin eite handia du tcherreroaren jaunzturak.

Azkenean orok, elgarretara bildurik, kantatu daukute « Maitia, nun zira » hain gora eta ozen non oiharzunak ihardesten baitzeien Espainiako aldetik, eztiki, « maitia » handik egon izan balitzeie bezala barrandan...

Bazuten ere beren artean kobleri bat, hanitz ederki kantuz gure arbasoez mintzatu zaukeguna; baina Chuberotarra gutik dakite Bachenabarren, eta apur bat irringarria zen gizon hura : bihotza aiphatzen zuen aldi guzietan, sabela zapatuz eta begiak zerurat, erakusten zaungulakotz...

*
**

Tolo tolo, eztiki, artetan behaztopaño batzuekin, jende handier haizu zeien bezala, huna nun *Charles Minjonnet*, *Lizera-zuko* jauna, tauletarat iganik hasten zaukun chehatu nahiz zertaz zen aldi huntan bersularien gudua : « Emperadorearen soldado
« bat, Baigorriarra sortzez, tirriatzen da herrirat itzultzera zen-
« beit egunendako, gogoan ukanez orai direla hemengo eliza-
« phestak; uzten dute aitzindariak; huna gure mutila : oi zer
« bozkarioa harentzat, etchekoen, ahaideen, ezagunen ikustea,
« gozatzea heiekin, haurrean maitatu tokien berriz maitatzea;
« pilota partida bat baitute haren gazte lagunek Españolen
« kontra hitzhartua, barne jartzen da; garaia baderama; herri-
« tarrek ospan derabilate; baina horra heldu zakola abiatzeko
« tenora, hanbatenez lazgarriago non Emperadorea gerla berri
« bati lotzera baitoa; ez da mutikoa lotsatzen; Eskualdun izana
« gatik, badaki Frantziari zor dakola bere odola, heriotzerai-
« nokoan : uzten du beraz lañoki sor-herria, hemen pilotan
« bezala han, gerlan, zafratuko dituelakoan bere etsaiak... »

Aditzen dugu eskualdun phestetako lumazko gudu hori nork zuen bethierekotz ezarri Eskualdunen artean; zenbat diru den hortako emanik; zoin diren aldi huntan Baigorri garaitu dutenak.

Deitzen ditu bederazka. Baina untz'urre (sarinik gorenaren) irabazlea ez da ezagun. Choko batean gorderik dago *Joanes Garaztarra*, dakigularik orok nork duen izen alegiazko hortaz itzaltzen bere burua. Hau ez othe daukanez hoinbertze osparen gei?... Egiaren erraiteko, lantu du bertze orduz bersu hoberik,

nahiz hok ere neurtuak diren chuchen, labur eta bat bederak ondar hitzean joite ona duen. Launazka jartzen dira; lauek azken hitzaren buztana berdina daukate, eta berdin joria, aldatzen zeielarik lehen andanatik bigarreneira, eta bigarrenetik hirugarreneira, begien atseginarendako bezala beharrikoenarentzat. Baina irakaz betheak zorigaitzez gehienak, erdara hitz andanatto bat han-hemenka erain eta ez jorraturik. Bertzalde halako denda batean daude. Nekez osatuak iduri dutelakotz, nekez ditugu irakurtzen.

Bainan, beha, beha nor doan taulen gainerat bigarren garait sari untz' erdiaren eskuratzera : español apez-gei gazte bat, ja sotana jauntzia, Bizkaiatik etorria egun gutarterat, dituela bi urte Donapaleon bertze guzier nausitu zen hura bera, *Pablo de Zamarripa y Uraga* Badoa lañoki, batere gupidarik gabe, jendeak eskuz joka eskerrak bihurtzen daizkolarik. Nahiago bainuken nik izan balitz han, gain hartan, gure arteko apezetarik bat agur egiteko, zor zitzakon bezala, apez eskualdun arrotz gu hainbertze maite gituen hari; nunbait zaudezin ordean gure herrietako artzainak, batzu han, bertzeak hemen, ostearen erdian galduak! .

Bihotzminekin aithortu behar dut jaun gazte haren lanaz ez dezaketala erran deus, Bizkaiako hizkuntza ez dutalakotz izpirik aditzen. Barkatua izan bekit, ez bakarrik ene urrikiaren eretzean, baina oraino mihi gaichtoek salhatu baitadate jujeen beren artean ez dela bat baizik dakienik, eta harek ere guti...

Hirugarren irabazlea : Baigorri bereko chantrea. Norbeitik hartzen du, hunen ordain, saritzat emana izan zakon makila zilarreztatua, makila gorraile larden hazta ttipiko bat, mizpira ginharritz, ah! zer makila! Damurik laster zen akitu *Dibarrart* aldi huntako neurthitzan : luzechago egin balu, untz'urra eskuratu baitzuen. Halere, agertu duen pochitik ezagun da zer koblariden; erran nahi dut hoberenatarik dela, ez bajta orobat Eskualhernian nehor nausitzen zakonik, non ez diren Elissamburu zena eta Zalduby. Gozoak dira haren bersuak; asetzen daukute beharria; ez datchikite elhe alferrik; baditeke ez duten bihotzari min egiten atseginarekin edo beren argiaz lilluraturik uzten izpiritua, baina hunkitzen gituzte gure gizontasunean, jende gehienak bide

hortaz hatzemaiten dituztelarik. Irakurzale hanitz baduke horrela Dibarrartek ttipietan. bierartekoetan, eta bertze hainbertze bederen adichkide. Orcz gainetik eskerrak diozkate egun herritarrek zeren kobla batean aipatu baititu, beren izenez deithuz, Baigorriko mendi maite Oillandoi eta Jara.

Laugarren irabazlea, Donostiar bat; bainan, etzelakotz han, idukitzen daizkote bi gerriko sedazkoak, aitoren semeer baizik ez baita gehiago halakorik ikusten. Gipuzkoako mintzaian haren neurthitza, Pollita, bainan... hutsa.

Lumazko koblariena iragan da, Lapurtar hizkuntza dago gelditua nausi, Bachenabartar izpi batekin nahastekaturik. Ahozko koblariak ditugu orai iganak tauletarat.

* * *

Zertaz dute beren kantuzko gudua ?

Lehen biek : gerlaz eta bakeaz. *Rotschild* Sarakoa gerlaren alde behar zen mintzatu; bainan lagunak sista batzu igortzen baitzaizkon gaitzak, laster hasi bakearen goersten hura ere. Orio irriz. Pikoak ontsa eman balitu oraino, erranguratzekorik etzitzen; bainan etzuen deus onik ala ederrik agertzen bere ponet gorri eta larru zuria baizik. Denik ere, bertzea baino gehiago izan da, ez baitzen behar hanbat.

Heien ondotik jin diren biek, ama familiakoa eta mutchurdina elgarren aldean emanik, hetaz zuten gudua : zoin zen bizi huntan hobekienik han behar trenkatu. Bainan etziren hanbat ari, ez bat, ez bertzea : neke baita ere, bereziki laborari batzuentzat, lañoki mintzatzea, elgar kitzikatuz nehoren beharriak laidostatu gabe, holako hedadura eta goratasuneko zer batzuez. Irissartar koblaria zauku azkenean iduritu gutienik ahulena.

Ezarri dute gure gizona buruz buruan bakea oichtian kantatu zuenarekin, ikusteko nor izanen zen nausi : kantonieraren alde hura, hau kurrieraren.

Kurrierak erhautsi kantoniera : « oro egun guziez aiduru ahal daude haren; esku lanak ez ahal du aphaltzen; noiz bustitzen ditu izerdiz kantonierak here tresna giderrak ? ez dea bertzalde ororen meneko, kurrierak aldiz letren heltzeko hatzemaiten dituelarik nahi duen guziez lagunak ? »

Kantonierak ez baitzezaken gehiago deusik erran, ez hatsik har ere, bertzeak leherturik taloa bezala — ah! zer irriak egin ditugun! — garai saria eman dakote kurrierari : 45 libera, naski.

Eiheralarreko gizon bat da, chamarduna, begitarte on hezur larriko batekin. Oichtian, bakearen alde ari zelarik koblan, etzuen iduri bazukela antze ala gemen handirik. Bainan kopeta egin zako, zalhoindu mihia, zintzurra ere ideki bere hein eta gurako neurthitz-bidea eman dakotenean. Azkar zen bere kurriergoan; ahora heldu zitzaizkon zirtoak; kantua bazeraman ozen, luze eta ikharan herrestatu gabe.

Bainan huna nun, bat-batean agerturik, oldartzen zakon itchura guzien arabera Ameriketan ibilia den gizon bat, bizar mail batekin gaineko ezpainean, lepcan ttattarra¹, jauntzia gurbil. Ortzaizeko dela diote. Hau arnoaren alde ezartzen dute, hura uraren Oro beha, harrituak gudu berri hortaz; chamardunak jaunari amor eman beharko diola ikharan denak. Inguratzen dituzte oichtiko koblari gehienek, erdi gordeka berriz iganik tauletarat, behakotik ezagun baitute hasarre direla Amerikanoarentzat.

Zendako ordean ez dute choririk ederrenek kanturik ederrena ? Zendako itchurari ez darraiko bethi izana ? Nola ditake, buru puska duelarik, gizon batek hutsa baitu dena ? Hasteko, gure jaunak zirtoa bakhan du eta neke, arnoaz orhoitzeak berak erasian athera behar liokelarik; kantua ere araberan, kakol bezain ilhuna, ilhun bezain kakola. Chamardunak etzezaken ahulagorik hatzeman bere aitzi².

Halere, urrikaldurik bezala eta entzuleak kechatzen hasiak baitziren, jujeek, elgarrekin iharduki ondoan, eratchikitzen daizkote hamar libera Amerikanoari : saririk chumeena. Ichilik saketan sartzeko orde, bihurtzen du gaizoak emaileari, laidoarekin gorri belztua, kantu mutiri eta kobla jasangaitz batean othoizten duelarik eman dezala handik sos hura herriko behar bati.

Aitzinera joanik orduan, *Rothschilek* adiarazten daizko laubersu, ditazken maltzurrenak, dena keinu eta trufa.

---

1. TTATTAR : *cravate en forme de nœud*; corbata en forma de nudo.

2. BERE AITZI : *contre lui*; contra si.

Bainan Eiheralartarrak zakon emaitakoa azken uztarra, eta gaichtoena, kantuz, neurtuz hitzak :

Nik ez ditut ezpainak zimurturen emailerik deno,
Ez bainaiz, ene laguna bezala, Amerikano.

Jendearen oihu, irri karkail eta esku zartak ! Denak jujeer galdez : chamardunari eman zitzoten jaunak hain itsuski esker gabez utzi hamar liberak.

*
**

Orai irrintzinarien aldi.

Bada orotarik, On baino tchar gehiago, Gizon chahar batek baitezpada erakutsi nahi ukan derauku... erlastua zela eta ez gehiago irrintzina egiteko adinean. *Oihanburu* Itxassoukoa zen gehienen iduriko hobekienik ari, erditsutan haria luzesko zintzur-retik emanikan ere; bainan, gelditzean, hiru *zinka* igortzen zituen izigarriak, ez baita basa ihizirik hain ozen eta saminik egotz dezakenik. Aldi andana batez egin du, eta bethi berdin, horrela erakusten zaungularik irrintzinak baduela menderen mendetan irau duen soinu bat, nehork orai bere nahitara alda ez dezakena. Harek du lehen saria ereman.

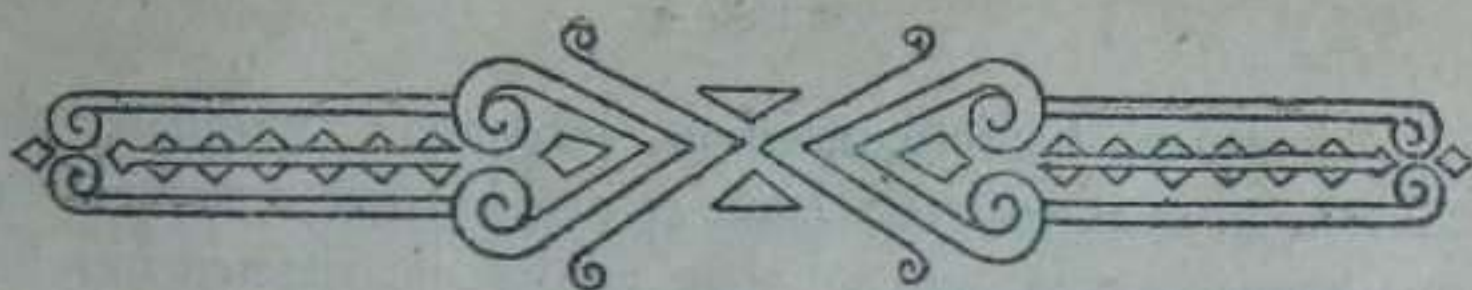
Bainan bertze batzuek hobeki zakiten irrintzinak ondarrerat, hiru zinken aitzinttoan, daukan irrizko karrasia. Haletan non, irrintzinari guzien artean, ez baita agertu bat bakarrik, irrintzina bere osoan adiarazi daukunik.

Marruma bichi lazgarria, nehork ez baitaki noiz eta zeren gatik athera zuen gizonak lehen aldikotz ! Ohartzen bagira, egungo egunean artzainek dute egiten ardurenik, guziz ilhuntzetan, ardi-en biltzera helduak direlarik mendi gain batetarat. Handik ilhunak hartzera doan ordokiari behatzen duenean, bera erne eta gazte, deuseren ez beldur, ospan, erho batek gaintitzen dako gizonari bihotza; orroaz, irri karrasiaz, zintzurra mehetik ethentzerainokoa, adiarazten du zeruari, mendier, zelhaiari, artzain laguneri, goren hartan dagola hura chutik, nausi, azkar, zainak beren baithako indarrak mozkortuak. Gizon basaren barneko zorionik erhoena, hainbertzetarainokoa non bertze gizonak berak ez baitzaizko orduan deus, erhauts bailitzazke gogotik bere

aztaparren artean eta heien ondotik lurreko izaite guziak, horra zer derraukun irrintzinak.

Horiek buruan derabiltzatalarik, husten ari da plaza emeki, erle burrumba ezti batekin. Banoa ni ere etcherat, atseginetan Eskualdun multzo bat gaitza elgarrekin ikusirik, zaharrek utzi ohitzez jarraikiki orhoit, beren zazpi eskualdetarik Bachenabarreko herri gozo hartara bilduak arraiik, bipilik, bihotzez agian bethierekotz eskualdun.

Eskuara pochi bat

Bazkari handi batean nintzan, dituela bortzpasei hilabethe. Mahain ederra, jende hanitz, eta ez edozointarik.

Ondarrerat horra nun, nik dakita nola ? eskuarazko bi hitzen gatik nahasten diren denak. Hau irakurtuko dutenetan orhoit ditazke zenbeit, ordu bat osoa iraun zuen guduak; oro irriz, bainan tinki atchikitzen bakotchak bere hura.

Nola behar da erran : *aizkatzea*, ala *haizatzea* ? Hori zuten beren arteko eztabada.

— Ilhunarekin norbeit ikusten dutelarik erdi gordeka leiho batetarik hurbiltzen, zer egiten dakote mutiko gazteek ? zuen galdegiten bazkaltiarretarik batek. *Haizea* bezala ez dutea handik igortzen : *haizatzen* ?

— Ez, zakon ihardesten aldeko lagunak. Ba ordean *harri* edo *aitz* ukaldika handik iraitzen¹ : *aitzkatzen*.

Hitz hunen erroa bitchi iduritu zitzeien bizkitartean gehien. Zioten etzela eskuara. Bizpahiru ziren bakarrik, azkenerat, ama batek bere umea bezala zaintzen zutenak.

Gutiak izana gatik, hok ziren zuhurrak. Ezen Eskualdun zahar zorbeit dakitenak alde dituzte, bai eta liburuak.

Aitz, *haitz*, *harri*, oro *bat* dituzis, haukien arabera. Harri handi, mendietako kotorrer², erraiten ohi zuten beihala *aitza*, Baigorriko eskualdean; berdin harri cheheer, Aldudan. Hortik *aitzkatzea*, erran nahi baita harri ukaldikatzea.

---

1. IRAIZI : *chasser, expulser; echar, expulsar.*

2. KOTOR : *rocher; peña.*

Jakintsunek baitiote, noizbeit, lehenago, burdinari ohartu aitzinean, gizonak *aitz* edo *haitz* zorrotz batzuekin urratzen zuela lurra, ageri da nola gure arbasoer mihirat jin zitzeien hitz hau : *aitzurra*, edo *haitzurra*. Hastapenean erraiten bide zuten : *aitz-lurra*, *haitzlurra*; bainan emeki emeki jan zakoketen hitz huni zer ere baitzukeen ahokotzat gogorrik eta hura, athera baitzen : *aitzurra*, *haitzurra*.

Gure oihanetako zuhamu orok dakigunari, aldiz, etzako erran behar *haitza*, bainan ba *haritza*.

* * *

Aiphatu dut oichtian Baigorri. Lehenago, herri hau deitzen zuten *Ibaigorri*, neguko uharretan horko ur handi edo *ibaia* Bankako lurrak *gorri* ezartzen zuelakotz, arabez.

Hitz horri ere jendeen aho, mihiek, jan zakoten — ez direnez gaichtoak ! — hastapeneko *ia*.

Chahar eta gazte zenbeit aditzen ohi dira bizkitartean oraino Baigorriin, diotenak, ezpainak ontsa idekiz : *Ibaigorri*. Chuchen bezain pollit baita.

Halaber da Baionaren izen egiazkoa : *Ibaiona*.

* * *

Eskuara begitarte hobea zuken bainan larderia gutiagorekin seigarren manamenduak, ezarri izan balitz :

Napur izaitetik berautzu
Gogoz ala egintzaz, likiski.

* * *

Badira churi, beltz, gorri, urdin, hori, nabar, ubela; bainan zoin hitzek erran dezaguke belharraren itchura ?

Eskualdun gehienek diote belharra *pherde* dela, edo *ferde*, ohartu gabetarik hitz hori frantsesari kendua diotela, hunek latinari beihala egin zion bezala.

Zenbeiti aldiz adituko deiezu eskuarak ez daukala, ez duela ukan, hitz berezi belharraren itchurari doakonik.

Gure iduriko — nahikundeak egiten othe daukunez ? — bada hortako hitz bat, asko lekutan oraino derabilatena : hura da « muskerra ».

Alabainan, suge-angela pherdeari erraiten ohi diote eskualde hetan : *muskerra*. *Muskerra* halaber, oraino irintzeko dagon edozoin udare pherderi, bildurik hortzen artean karruskatu aitzi-netik, — urrunera agertzen den ber, girtainetik dilindan.

« Muskerra » eratchikitzen da beraz udare gordinak daukan *it'churari*.

Belharrarena berdin izanez, zendako ez ginuke hitz beraz adiarazi behar ? Zendako ez othe dute hitz beraz adiarazten aiphatu leku hetan beretan ?...

Zalduby Aldudan

Gutiak dira, orobat, dakitenak gure *Harpeko* urari eskerrik gehiena eman dakotenarik bat izan dela Zalduby koblaría¹.

Ahuskyn ibili opdoan zenbeit urtez, ohartua zen handik jaustearekin berarekin galtzen zuela, aldi bakotch, hango ur ñautek egina zakoten ongia. Mendi gora hartarik mando bizkarrez beheiti jiteak akiturik bazagon aste bat osoa, gerruntzeak ninberaturik, gogor juntak, gogoa hits.

Azkenekotz arrunt jarria zen Aldudarat igaiteari. Bizi izan den ondar bortzpasei urtetarik bat ez du huts egin hunat bere ager ardiñoa egin gabe. Ur mota berak izanez geroztik han eta hemen — hala direla aithor dute zerbeit dakiten guziek — nolaz ez zuken gutartean laketago, harat-hunat ibiltzeko errechtasun guziak bai eta egoitza gochoagoa eskupean emaiten ginaizkon urdutik ?

Laster maitatu ere, harek, Alduda. Etzueu aspaldi baza-bilala eskualde hotan, *Harpeko* uraz izkiriatu zuelarik orok eza-gutua den liburu ttipi pollita, zointan ez bakarrik delako ithurria, bainan oraino hemengo azinda... beltzak berak hain amultsuki goresten baititu.

Guti dugu ikusi adin hartako chahar hain lirain chut gorarik, ile churi nasai batzuek bere begitarte arrai chuhaila eztiagotzen zakotelarik oraino eta iduri gaztetzen. Jauntzitik hiritar emaiten zuen, edo bederen etcheke seme handi. Ibilgunean² bazuen

---

1. *Eskualdunerat Aiaudatik igorria.*

2. IBILGUNE : *démarche, façon de marcher; paso, manera de andar.*

Eskualdun menditarrek bakarrik daukaten halako zalhu arin-
riarik gabeko zerbeit. Eskuak hain eder eta gurbil zauzkan non
berehala ezagun baitzen zer tresna zerabilaten eta nola. Azken
bizpahiru urtetarat bizkitartean adinak hurritua¹ zakon urhatsa,
burua lurrerat ukurtu gabe hargatik. Gaitz zerbeit zintzurri lo-
thurik, erlastua ere zen, haren entzutea orozbat gocho eta bitchi
baitzitzeien orori.

Udako goizetan bederatziak artino hozpil² baitago oraino,
gauaz bezala, gain hotako airea, *Harperat* bazoan bizpahiru
adichkiderekin, plazako gazte andana bat ondotik jarraikitzen
zitzaizkola. Ezagutzen zituen hok denak; denentzat bazuen elhe
on edo behako ezti bat. Lañoa zelakotz eta chehea ezin gehiago,
maite zuten orok.

Harpeko ur hotch mehe garbitik edan eta, jartzen ohi zen
erregebidearen bazterrean dagon kotor ttipi baten gainean. Ingu-
ratzen ginuen. Orduan bazuten haren ezpainen zerbeit, zerbeit
erraiteko! Batzuetan ezin athertua, chaharra baitzen eta chaharra
baino gehiago... koblakaria. Zer nahi bazakien Eskual-herriaz,
Eskual-herriko ohitzez, sinesteez, jaidurez, Eskual-herriko cho-
koetan aditzen diren hizkuntza bereziez. Ez dut uste nehork
maitatu duen Eskual-herria bihotz kartsuago batekin eta ukan
fede gehiago gure etorkizunean.

Arratsaldetan haren atsegirik handiena Aldudako plaza
batzu eta bertzeekin elheketa artzea. Hemengo jendea argitua
zaukan, ikusia, idekia, ohartua izpirituko gauzer. Gogotik entzu-
ten ere zuten orok, ez baita deus jakintsun batentzat gochoagorik.

Artetan bazoan plazatik urrunchago. Begiak behar zituen
ase hemengo mendiek erakusten dituzten itchura pollitez, behar-
riak ibaiaren churrungaz, bulharrak aire garbiz. Bazterren eder-
rak osagarria emaiten zakon bai eta liburuek hain ardura kentzen
duten bihotzeko bakea.

Zer erranen dugu harek utzi koblez? *Eskualdunak* bat ber-
tzearen ondotik ezartzera doatza, eskerrak baitiozkagu. Ja ezagun

---

1. HURRI : *lent*; lento.

2. HOZPIL : *frais*; fresco.

da zer ofiziale mina zen, chuhurra, garbia. Orratza bezain chuchen lerrokatzen dauzkitzu behar diren hitzak, iraziz, izartuz. Badaki zer erran, zer ez. Gogoeta bakotchari bere lekua eratchitzen dako, lumatik erortzera utzi baino lehen. Labur aireño bat othe duenez bizkitartean ? Haria mehetto ? Idorchko ez othe duen orhatzen ? Aithortu behar dugu beharria ez daukula hain gozoki hatzemaiten nola Elissamburuk edo Dibarrartek.

Etzen norbeit kantuz adiaraztekoa itsasoaren urhuriak, zerruen eder handi izigarria, lur gainaren itchura aldakorrak, gizonaren bihotzean ihalozkatzen diren azturen orroa. Baditeke ere gure eskuara zaharrak hoinbertzeren erraitea ez dezaken jasan, ez duelakotz hortako aski hitz, aski itzulika. Baditeke eskualdun koblek ez dezaketen ukan, hurbilik ere, gauzek manatzen lioketen hedadura edo indarra; chume eta pollit baizik ez diren izanen bethi, Eskual-herriko bazterra bezala...

Zenbeitek miretsi dukete, bertzalde, Zalduby ichur zadien, izkiriatzen zuen aldi bakotch, erlisioneko gauzetarat. Bainan etzuken hortako behar apez. Edo zoin aipha dezan, apeza bere hartarat laster lerratzen ohi da. Onets dezagun hargatik elizako zerez mintzatu denean dituela apaindu bere koblarik hoberenak, zoin nahi izan dadien erlisioneaz bezenbatean gutarik bakotchak bere barnean daukan sinestea. Irakurtzekoa da eta elizetan kantatzekoa, bertze hanitzen artean, aldareko ostia sakratuak athera dakon bersu andana.

Aldudan zabilaneko utzichea zuen bizkitartean hitz neur-tzeak galdegiten duen eta doidoia aiphatu dugun lan nekea. Jarraikitzen zen bakarrik egunean eguneko ikusi edo aditu zituen larrienen paperrean ezartzera. Berrogoi urtez holachet izkiriatu ukan ditu arrats guziez, bat huts egin gabe, bere berriak, izkiriochehe doidoia ikus ditaken batez. Erraiteko baizik ez da, bainan gogoa azkar bezain bichta chorrotch zuen oraino lauetan hogoi urtetan.

Eta bakhanago gertatzen dena, hauche : bere bizi guziko gora-behera ttipienez orhoit baitzen, ordu berekoez bezala. *Crespoeneko* etche ederrean, harat biltzen baitzen, badauzka hogoi ta bortz choraturik hortaz, eta orobat harriturik !

Eskualdunek, guziz Aldudan, ez dezakete ahantz Zalduby.

Egiaren hiru itchurak

Abiatua nintzan mendiari behera, Eskualdun zuhurrenetarik bat lagun, biak elgarrekin iganak baikinena goizetik, jatekoa bizkarrean¹. Bai eta goren gorenean, aitz baten itzalean bazkaldurik, elgarren ondoan egonak, beha bazter zabalari, begiak alde orotan ikerka, bulharrak gain hetako aire meheaz ezin asez; artetan, halako eremuak gure oinetan ikusiz eta guhau hain ttipi, hain ez-deus, barnea hersten zaungularik bakotchak guretzat ginaukan laztura batek.

Orai jausten ari ginen etcherat, ichil eta zalhu, — zerbeit handiagok, gibeletik jarraikiz, izitu ukan baginintu bezala. Gizonaren nerri chuchenerat aphaldurik gure burua mendiak, gogo bildua ginoazin.

Iguzkia gora zagoen oraino; agorrileko iguzki bat, sua zario-na. Beherago eta beroago, airea bakhanduz zoan; oro sapan eta geldi; laborariak bakarrik harat-hunat, ogi sartzen.

Mazelaren zolara gabe trikatzen gira, asti ausarkiz.

— Ori, zaut hasten besotik harturik ene laguna, zelhaia erhiaz erakusten zaundalarik : Egiak baditu hiru itchura, baldin beha egoiten bazaizkio aitzinetik, parrean, edo, han harat joan eta, gibeletik. Hiru itchura berezi... Egia bera ezin ezagutuz, hiruetarik bat hautatzen baitu gizonak eta bere barnean finkatzen, ordutik eratchikitzen daizkolarik bere egintza eta gogoeta guziak. Hoberenaren berechtera behar baitu beraz ari, bere onetan.

---

1. Eskualduneari emana.

Orai erradazu othe ditaken deus ederragorik hancheko laborari hek baino, hemendik ?

Urrun direlaket, iduri du kantuz baderamatela beren lana. Lanetan den gozoena ogi biltzea, bihotza gehienik bozten duena, bizkarra bustirik ere apur bat. Zer jende andana lerroan, gizon, emazte, haur, zahar eta gazte, batzu ezpartzua bi buruetarik eskuan azaoaren tinkatzera abian, cheheago zenbeit handik hartchago josteta ari direlarik buruz-gainka kizkien artean! Iguzkia alde dute, aroa idor; soailuan, jarraikiko zeien saparekin are gehiago zohituren zaizkote ogi-buru horiak.

Gorachago beha zoin pollit emaiten duten herriko etcheek, churi churia, metan, elizañoak gain hartarik zaintzen d tuela. Arrai iduri dute hil-herriek berek, egunaren argiak gaintitzen dituelaket. Nork daki, guk ez ikusirik ere, ez direnez hil gaichoak beren egoitzetarik jalgiak — hotz eta ilhunak baitzeiezte — alhorretarat jausteko, beren haurren laguntzea gatik lehenago berek hain laket zuten ogi sartzean ?...

Zer atsegina gure begientzat, laborari hoik aitzinean! Etzeielarik bizkitartean gogorat heldu, gaizoer, zer gozo dukegun heien harat-hunatari beha. Uste gabetarik dira eder, ikusgarri; urhats bat bakarrik ez dutelarik egiten non ez den beharra. Iduriz zorion osoa badaukate, bihotza garbi eta laño atchikitzen ohi duelaket egunean eguneko lur-lanak.

Hau da Egiaren lehenbiziko itchura, ikusi gabe guhauk amesten dakoguna, urrundarikakoa.

Hurbil giten : hemen egonez ez ginintazke etcherat hel behin.

Aditzen duzu ?... Kantuz ari zirela iduritzen baitzitzaukun, zernahi erranka ba elgarri, ahorat jin guziak; irri zafla handi batzu haatik artetan, bainan gizon edo emazte batek elhe tzar bat airez aire igorri duelaket edo, ttonttor bat baitute berekin, mutiko kankail harek iasterkatu baitu ostikoka g bel-aldean...

Urteak ditu holachet beha nagola herri huntako laborariet. Aithortuko dautazu badela itchuraz bazterretan jende ederrago-

rik : gizonak, goizetik arrats lurrarekin borroka ari direlakotz, bai bihotza bai izpiritua arrunt hari emanak, gazterik kaskailtzen dira; emazteak ahokorik gabe, aztal beharri hantu batzuekin, erditzeek pitrailduak, zoldaz legun, ez litazke on ez zure ez enetako; haurrek, ttipi direlarik ohakoan ahanzten baitituzte eta behar gabe zer nahitaz asetzen, zango makilak kakol derabiltzate, zor-roa ja biribil, buru zabal gaitza lepo meheak nekez bezala jasaiten deielarik.

Bainan achalez hala-hulakoak badire, barnez ez dira zilar-rago. Uste duzu hór, landa hortan, amodioz direla elgarretartuak ? Esker gaichtoan ba, bihurrian, ordainkari, ogiek bakotcharena bere aldian behar baitute sarthu aro deno, sarthu ondoko egunetan bizi nahi bada. Egiaz derratzut batek bertzea ez dezaketela ikus. Berechten direnean hoién gozorik handiena hau da : elgarren jorratzea, aphaltzea, belzteá, ausikiaren ondotik batzutan aztapar ukaldia ichilik eginez.

Beharrik huni edo hari noiztenka zerbeit makur gertatzen baitzako ! Orduan, barneko janiza kechua achalerat barreatzen zeie : zainak ematurik jartzen, eta begitarteá arrai : bakea dugu herriá zenbeit egunez.

Sehi direno, azpiz beren nausien jaten ; nausi sarthu direa bada, zikvitz ala idorrez hitz dautzut beren ohiko nausier ez dutela deus zorrik.

Comazu lanean erakutsi behar deiezula abiatzetik ! Beren ohiko urhatsetik ez zauzkitzu aldaratuko tuntik, — hura delakoan bakarrik chuchena, eta ona, ustez.

Ez zeiezula aipha holako mendi choragarrien artean biziaren eremaitea atsegin bat dela, aski gorets ez ditakena. Ihardetsiko dautzute, nakaizturik :

— Ederrak gure mendiak, jauna, ederrak ? ! Itsusiz, izaitekotz ! Ezagun da etzirela gure Domingo bezala egun guziez han ibiltzen, hiru oren behar baititu bordarat heltzeko, ardien biltzea bertzalde ! »

Deus ez da ederrik hoientzat, urrea baizik eta ase ondoan etzanik egoitea.

Bizkitartean, Gobernamentuko mutilik chumeenaren aitzi-nean burua ukurtzen dute ; legeko gizonak urrun ikusi nahiago

dituzte ezen ez hurbil; heriotzeko ornean, ifernuko suaren beldurak apezaren oinetan churitzen ditu, boketak oihal zikin bat egiten duen bezala.

Horra Egiaren bigarren itchura, gure begietakoa, hain hitsa non barnea ilhuntzen baitaiku eta, lurrer ala etcheer behatu ere gabe, manatzen laster urrunt giten hemendik.

Berriz so egoiten bagitzeie, gaua heldu zaukularik gainerat epel eta ichil, gogoetaturik nago, jadanik urriki dut oichtian hala mintzaturik; zurenekin batean ene begiak bertze zerbeiti ohartzen dira, — doidoia, hurbilegi izanez, argi soberak gordetzen baitzaungun. Ashal eta higuigarri zitzauzkigun heien beren maitatzera goazi elgarrekin.

Zer da gure adimendua, hartaz baigaude guziz hantuak ? Gauza guti. Badakiguia deus ororen buruan ? Badae errotik eza gutzen dugun zerik ? Hoinbertze menderen ondotik, belhar ostobat bakarra ez du egin ahal ukan oraino gizonak, ez eta ere zilatu bera nundik heldu den, norat doan, zer den zeru gain hortan, noradino doatzen horko eremuak, nola gauden zenbeit urtez bizi-rik gero itzaltzeko, heriotzeak ea hiltzen gituenez osoki, ala bertze norapeit bertze itchura batekin apaindurik alharat eremaiten ? Lur huntako itzulikez berez, ez daudea gure argiak bethi heintsubat, hitzak baizik edo izenak ez direlarik aldatzen ?

Gure haragiaren alderat zendako gira ichuriago ? Orainiz egiazki ahalgetzen laborari gaizoer beha. Hoik bederen beren izerdiaz, beren nigarrez, batzuetan beren odolaz bustirik ontzen dute lurra ! Ez bakarrik jendeak, bainan kabalak ere, eta landareak hazten dituztelarik beren esku-lanaz.

Gure eginbide ala jakitateetan lehena ez gindukea behar, egiazki, geure hazkurriaren lurretik atheratzea, nekearekin zebatz gure burua, zoin leku guti daukagun eta indar noiztenka bederen bermatuz ikusten dugularik ?

Ez dezagun uste ukan bertzela laborari hoik bihotza ala izpiritua arrunt hutsa dutela. Hanitzetan laborari iduriz gaizoenetik eta jakintsunik bipilenera ez da arte izpi bat baizik, harrigarri

baita zoin ttipia; eta hil baten oinetan, haur baten aitzinean, emazte baten ondoan laboraririk goibelenak berdin nigar, berdin irri egin dezake, berdin maita nola jakintsunik argituenak. Ala batek ala bertzeak ez dute bertzerik erakusten baizik gizonaren izaitea daukatela, bizi huntako gertakari handietarik batekin bekoz-beko aurkitzen direnean.

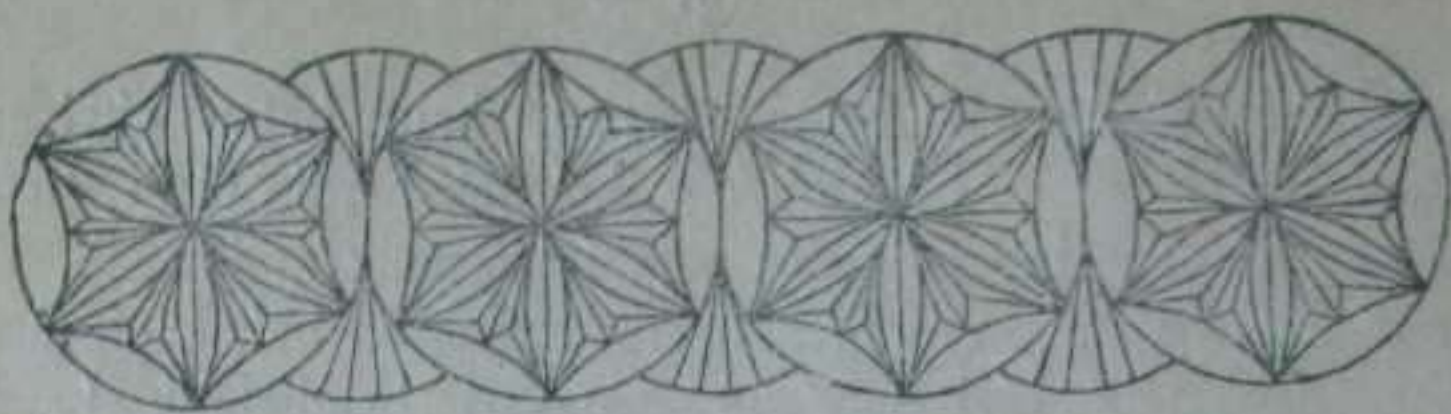
Hobeak othe gira hoik baino ? Aithor dezagun ezetz. Buruaren alhatzeak baldin gizona apur bat achalez leguntzen badu, idekitzen dakolarik, argitzen, hedatzen bere baitharik zukeen antzea, bihotza berdin latz eta jauzkor eta berekoï uzten diola daukat. Hobeak girelako iduria dugu, ez bertzerik.

Eta egia balitz hobeak girela bihotzez, eta adimenduz hantzez gehiagokoak, ez gindukea gure soberakinetik izpi bat zor hola lurrarekin borroka higaturik hazkurria bilhatzen daukutenei ?

Orhoitzen othe gira behar bezenbat langile gaichoek gure gainean dituzten zuzenez ?

Gau on, adichkidea. Ilhun beltza dugu. Erakutsi dautzut Egiaren hirugarren itchura, gizonak zuhurtzian dagoeno eratchikitzen dakona, hoberena eta azkena.

Tratuak ordu batez

Egon zirea behinere merkatuetan gure laborarier beha, kabala buru bat saltzeko dutenean¹ ?

Goizetik helduak dira, argiko jaikirik mendi chokoan. Bide guzia oinez iragana dute, beren hura sokatik; akituak, kechu, ahulduak, haskari chume bat egiten dautzute hanche, aberearen aitzinean chutik.

Eta bethi chutik badaude eguerdi artio, han berean, eros-tuna noiz agertuko zeien. Bazkaria tokiaren gainean, haskariaren iduriko, ez balin badute lagunik nehor; orduan, aberea haren eskuko utzirik, ostaturat baitoatzi, eta jan baino gehichago edanik (maiz dena ere ahal bezalakoa) bazkaldu direlako ustearekin baitire atheratzen.

Bi orenetarik goiti haste, zinez, merkatua. Arte hartan ikuskari, usainka, haztaka baizik ez ibilki erostunak.

Heldu zako bada azkenean gure gizonari hotarik bat, kitzikatzera. Solas alfer andana bat erabili ondoan, orok sortzetik gogoz dazkiten batzu, badoatzi biak, erran eta erran, ostaturat, hemen trenkatuko dutela beren gora-behera. Arnoa edan, gero kafe, gero aguardient zirrista bat, eta tratua bethi hein berean. Zintzurra larrutua, barnea sutan, beharriak tutaturik ezin elgar adi gehiago, bai eta iduri samur, bizkarra itzultzen dute, jalgi-zearekin, batek bertzeari.

Gure laboraria bere aberearen ganat. Harat orduko, bertze

---

1. Eskualdunean ezarria.

erostun bat kitzikan. E'he hanitz, itzulika, harat-hunat, estakuru, ikertze, zimardika. Lapurtarraren mihia, nork erran lio ? Bache-nabartarrarena baino zalhuago, Ziberotarrarenari gaihentzera. Alo, goazin berriz ere ostaturat, antolatuko girenetz !

Atheratzen d'ra laster, deusik ezin eginez, pint'arinoa hargatik zanka zanka husturik, basoak elgarri joz.

Gure gizonak bere behia ezin sal. Lotsatzen hasia da. Berantzen ari du. Egarrria bertzalde gaichtoago baizik ez. Lagun batzuek baderamate chamarretik berriz ere banerat. Han erasten dituztenak, chuchen edo makur, egun hartako kabalen, merkaturaren, hunen eta haren gainean !!!...

Bainan, handik athera deneko huna nun aitzinera duen oichtiko erostun hura bera, lehenbizikoa. Hasten dira berriz gatastkan. Eta berriz ere, hamar liberako baten ez-baia nolazpeit gertatuz, sartzen biak ostatuan. Edariak barnean erakitzearekin mihia zabaltzen baitu, etzazula uste ukan berehala aditzen dutela elgar. Egiten dira bizkitartean noizbeit. Saltzen da behia.

Etcherat abiatzean, hor agertzen zako gure laborariari auzo herriko ezagun bat. Nola utz hura, harekin hustu gabe baso ttipi bat kamikako ondar etchean ?

Heltzen da azkenean, ilhun beltzeko, bere mendirat. Behaztoparik gabe, chuchen, bertze egunetan baino hargatik apur bat airosago.

Bizkitartean merkatu egun hura guzia galdua ukanen du bere lanendako. Bere buruari edatearekin eta kalapitan eman dako akit aldi bat. Biharamunean egon beharko da gemenik gabe eta hits. Horra bi egun galduak.

* * *

Bertzelako arak dituzte Nortamerikako laborariak, lekutan bederen.

Han sa!-erospenak, hamabortz, hemezortzi urtetako mutiko gazteen gain doatzi. Aita familiakoari doako etchean egoitea, bere lanetik ez dadien aldara, bere bizipide eta irabazia begira ditzan osorik. Semea zako joaiten merkaturat kabalekin, haur izana gatik behar den guzia badelakotz.

Goizarekin egiten dira tratuak, odol hotzean baitu gizonak kaskoa bere, nihoiz ukaitekotz. Atherbe handi batzuetan dira kokatzen oro. abere eta jende, iguzki ala euritik maldan.

Sartzean kabalak pizatzen dituzte, denak. Gero baderamatzate zoin tokitarat iduritzen ere baitzeie, eta harat : baitira lau barrio, abereen oneziaren araberan eginak. Hoberenak lehenbikoan kokatzen dira, lerroan, charrenak azkenean. Mutikoeek laster ikasten dute, begira, zointarat behar dituzten batzu ala bertzeak berezi.

Erosleak, saltzaleen adin berekoak hek ere, erran dutan bezala, badabiltza ikertzen. Hotz eta motz, arras elhe gutirekin. Merkatua hasi gabe ezarria da athean, auzo hirietarik jin galdeen arabera, orok irakurtzeko menean, zenbat egin dezaken egun hartan kiloak : hoberenak, onak, bier-artekoak, hala-hulakoak, baitira lau mota, aiphatu dugun bezala.

Hamarrak irian joiten da chilintcha bat. Haste tratua ! Ez dute mutikoeek buruaren den gutiena akitzerik. Bakotchak badauka eskuan liburu ttipi bat, hartan kondu guziak eginak baitire aitzinetik asti edo jakitaterik ez dutenendako. Hunenbertze kilo dea behi hunen hazta ? Ederki : egungo saltzapenaren neurrian, aberea hauta delarik, heldu da hunenbertze urre. Gutichago, arinago balin bada edo haragi arruntagokoa. Hitz batez, zer ere emaiten ahal baitzako eta izari hartara dute dirutzen.

Hameketan, bertze chilintcha ukaldi bat. Hanbat gaichtoago, hura jo eta, aitzina jarraikitzen denari. Ez dute haizu utziko gizon batzuek, eta bertzalde haren sakelak jakinen du zimikobaten berri.

Merkatua husten dute orok. Kalapitarik gabe, jan edan eta elhe alferretarik begiratur, denen onetan chuchen egin izan da, *ordu¹ batez*, hanitz mila liberakoren tratua.

... Ez dautzut erraiten, Manech, ez dautzut erraiten hola behar gindukela egin guk, egin dezakegula ere hoinbertzetarainokorik Eskual-herrian.

Derratzut bakarrik Nortamerikan nola den.

---

1. ORDU : *heure*; *hora*.

Eskuararen ikazteko

Eskualdunek egiten dugu gizalde bat bertzetarik berezia, ez bakarrik bizi giren tokiaz, itsas bazterrean bortuen¹ bi alde-tarik egoitzatzat hautatu ginduen choko guziz maitagarriaz; ez bakarrik gure ohitzez, artzaingo eta laborantzako aztura, herriaren amodic, urrungo leihorren ezagutzeko tirria, pilota, dantza-jauzi, makila, mus, irrintzina, eztei, phesta-berri, tobera-mustra, bizi-tegi nasai eta garbi, chuhurtzia, zuzentasun geure buruaren jabego, arrotzetarik begiratze, familiako atchikimendu; ez bakarrik gure haindirateko sinesteez, hok odolean bezala, aitatik semera, baiterakarzagu; ez bakarrik, hitz batez erran dezadan, gure baitharikako olde² hoitaz; baina oraino gure hizkuntza zahar, guhauk baino gehiago orobat auzoek miresten duten eskuara ederraz.

Ez dakit nehork behinere argitarat aski eman dituen ez gure mintzaiak, edozeren erraiteko, dauzkan bide, itzuli, antze³, inguruak. Edozoin hitz nahi duen aldetarat chuchen erabil detzozkon gure mihiak, etzako eskuarari gaitzitzen; mozten, luzatzen, chederratzen, bat bertzeari josten ahal diozka; zume batzu bezala malgu⁴ detzazkegu, gogoaren harat hunat guzier uztartuz; ez baita bertze hizkuntza bat lurraren gainean, ez, gozogune⁵ berak dituenik.

---

1. BORTU : *Pyrénées*; Pirineos.

2. OLDE : *ouloir, goût*; voluntad, gusto, espontaneidad.

3. ANTZE : *art, adresse*; arte, destreza.

4. MALGUTZEA : *plier, fléchir*; doblar, doblegar, poner flexible.

5. GOZOGUNE : *douceur*; dulzura.

Zendako aher ginitzozke, crasian diogularik ez dela jarraiki mendeari; gibel egon dela, chuhur, mutu, hau bethi eta aitzinago zoalarik, hunek galdegiten ziozkan apaindura berriak etzituelakotz hartzen; amaso emaiten duela oraiko mintzai gazte, burrustan elhea dariotenen artean ?

Hitz guti derabila, ba, gure amasok, eta bertzela ichila da. Kasik herrian beihala ikusten zituen gauzen baizik ez daki izendatzen. Etzen berrikaria. Aitzinekoer atchikia zen. Bazterretarik begien azpirat edo bere esku ederren arterat emaiten zakotenean arrotz zerbeit, urruntzen zitzakon, edo zuen aurdikitzen behatu orduko. Etzuen oraiko neskato gazteen eiterik...

Erakutsiaren ariaz, balakuz, lausenguz, indarrez batzuetan, har arazten zioten azkenean; bainan ez gogotik. Bertze bat jarria zela iduriturik, zaurturik zaukan bihotza hanitz urtez. Gertatzen ere zitzakon, lehengoaz orho tuz, aldatzea baitepadako ez kausituz, ez eta pollit, eman zakoten apainduraz higuindurik, uzten baitzuen hau, zaharraren jaunzteko berriz. Mendeak eta mendeak behar zituen bere hartarik den gutiena zeiharkatzeko.

Hain aspalditik, erakusterat emaiten zuen bazakiela ja egietan handiena, hauche baita : gure funtsa, gogo mina, bihotz barnea berdin dagozila bethi, larruaren edo larru gaineko apainduren itchurak edo-zer izan diten; hok ez direla begietako baizik, eta jostagailu.

Hartakotz lehenago zen hura orai badago, alde orotarik etsaiek zenbat hertsaturik ere baitaukate. Bere haurrer, bere umeer berer indarrekin diharduka; hok, auzo mintzaiek lilluraturik, hizkuntza joritu nahi dakotenean. Adiarazten deie, irri ezri batekin :

« — Etzaizte! a ahatge nitaz. Ez kecha. Chahartua izana gatik, begi onak dauzkat oraino, eta burua azkar. Gauzak, bederazka hartuz edo batek bertzeari datchikitela, dituela berrogoi ta hamar mende bezala diraute. Ginharriz berdin, azalez bakarrik izpi bat aldatuak. Entzun nahi banuzue ontsa, erakutsiko daukitzuet nola diren beren izaite egiazkoan, hartarik ez baitira kantitu, ez behinere eginen. Nahi duten bezain urrun eta barna hel ditela ikerzaleen behakoak, nik erranen deiet ikertu edo hatzeman uste duketen guzien *erroa*. »

Elhe gutiz, holachet, gure eskuara chaharrak baderatsa gizonak dazkitzaten eta jakin ditzazketenak oro. Eskual-herrian, guziz jende chehearen mintzaia balin bada, jakintsunek ez dute hoberik beharrenaren elgarrekin ihardukitzeko : gauzen zolaraino hel dezakelakotz, eta laburzki, bere hizkuntzaren argia.

Hanitzak eta hanitzak badira, bizkitartean, ohartzen ez zaizkonak, oroz gainetik gure herritar eskola apur bat hartu dutenen artean. Beren mintzai ederra bazterrerat utzirik, bertzetarat lerratzen ohi dira, ardura batere beharrik gabe, handiarena egin nahiz. Zoroak hek, beren amaren esnea ukatzen baitute !

Bertze batzuek ahu!keriaz, alferrez, beren mihiaren jabe ezin egonez, nun nahi, noiz nahi, nola nahi, erdaratik emaiten dakote, nahas-mahas itsusi ezin jasaneko bat egiten dutelarik; ezin baititeke adi ere, okaztagarriz.

Badira eskuararen irakurtzea bera halako bat zeienak; hok, burutik badutelakotz, urrikgarri baizik ez baitira.

Bainan makur mintzatzea baino goihengarriagorik baduzu. Zer erran izkiriatu nahi ez dutenentzat, izkiriutzen ez dakitenentzat ! Hok ukatzen baino gehiago dute : egiten diote laido.

Ordu litake eskuarari gei den amodioa eman baginezo, jarraik baginitzozko mihiz, lumaz, bihotzez.

Hemengo gure oihuek, bizkitartean, ez dakarkete holakotan gibelondo handirik. Lana du galdegiten, mintzai bati zorzaion atchikimendua erakutsi nahi zakonean, haren gogoan, ahoan, eskuan erabiltzeak.

Haur danikako lana, egun guzietakoa.

Behazu alabainan nola diren buruan sartzen bertze mintzai guziak, dela frantses, dela español, dela angles, dela aleman. Lehen hitzak, amaren belhaunen gainean, amaren besoetan entzurenaren ariaz ditu beharriak hartzen. Hitz gocho amultsuak, bere bizian, eta hiltzeko tenorean ere, hek bezain oso ala garbirik ez baitu atchikiko bere baithan gizonak !

Etchean aditu elhe, othoitz, kantuek laster emendatzen dute andanaño hura. Bainan chuhur lagoke, bizitzeko harat-hunatarendako eskas, haurrak ez lioke handitzearekin eskerrik, baldin neurri hartan balauka.

Bere lagunekin egunetik egunera finka ez baleza ere eta usu,

hor heldu zaizko ordean eskolako urteak, zointan aitamen lekuko batek chuchenduko baitako mihia, trebatuko, hatzean ezarriko bethierekotz, ephe berean hizkuntzaren bai irakurtzen bai izkiriatzen erakutsiko diolarik. Liburuetarik buruan hartuko ditu jakintsunen amets eta erran choragarriak. Luma eskuan, hek bezala egitera lehiatuko da.

Zorigaitzez Eskualdunek ez dezakegu holakorik. Hemen, adimendurat heldu orduko, erdarari behar du jarri haurrak, eskuara ez dezakelakotz eskola-emaileak onets; egin ahal baleza ere, ez bailezake eskuarak, bere zaharrean, haurraren izpiritua idek oraiko mendetako gauzen itchurer. Etchekoak eta apeza ez balitu, hastapeneko mintzaiaren ahanztea luke haurrak, edo alde-
rat uztea.

Iduritzen zauku hargatik eskola-emaileak, eskualduna delarik, aitamen ordaingoa errechki bethe aha' lezakela, bere nausier berdin jauspen ekarriz. Zendako ez, erakusten ari delarik, frantses edo espanyolari, hauien hobeki argitan ezartzeko, eskuara pochi bat jarraikaraz? Batetik bertzera jauzika, haurra ohart litake. Bi hizkuntzak elgarren ondotik ezpainetan erabiliz, adi lezake bat bederaren soinu berezia. Bere etchekoetarik dauzkan elheen izkiriatzeko tirria jin lakioket, eman lezokete behar orduan; ikusiz, gogoan har bailezake zer begitarte duten erdarazkoek eta hek, zertan berdina, zertan ez.

Ez gabilta bizkitartean ametsetarik. Gure herri ttipietako eskola-emaile guziak eskualdunak balira ere, eta eskuararen aldekoak, heiekin labilkeno guti lezake maita haurrak eskuara: haurregi litakelakotz alde batetik, eta bertzetik izpirituari nekez lotzen ohi baitzako zerbeit, ez bazako egun guziez emaiten hartaz alhaxpide. Hortarik adiarazi nahi baitugu ez derabilzagula — ezin bertzez, maizenik — aski ardura gure haurrak eskolan.

Etchetik jalgitzen denean nurbait geldi geldia izpirituaren alhatzeko, hala nola herri-nausi gehienetan ditugun eskoletche tarroetarat, hemen egoiteko; orduan, aiphatu dugun sailean bermatzeak uste dugu eman lezaken ondorio zinezkorik. Hanbatenaz ere non hango buruzagiak beren jabe baitira, beren gain ari. Urte guziez hogoi egun, zer diot! aste bat bera bakarrik eman

balezote eskuararen irakasteari, dela ahoz, dela lumaz, zer haziak ez litzazkete gerokotzat eragin!

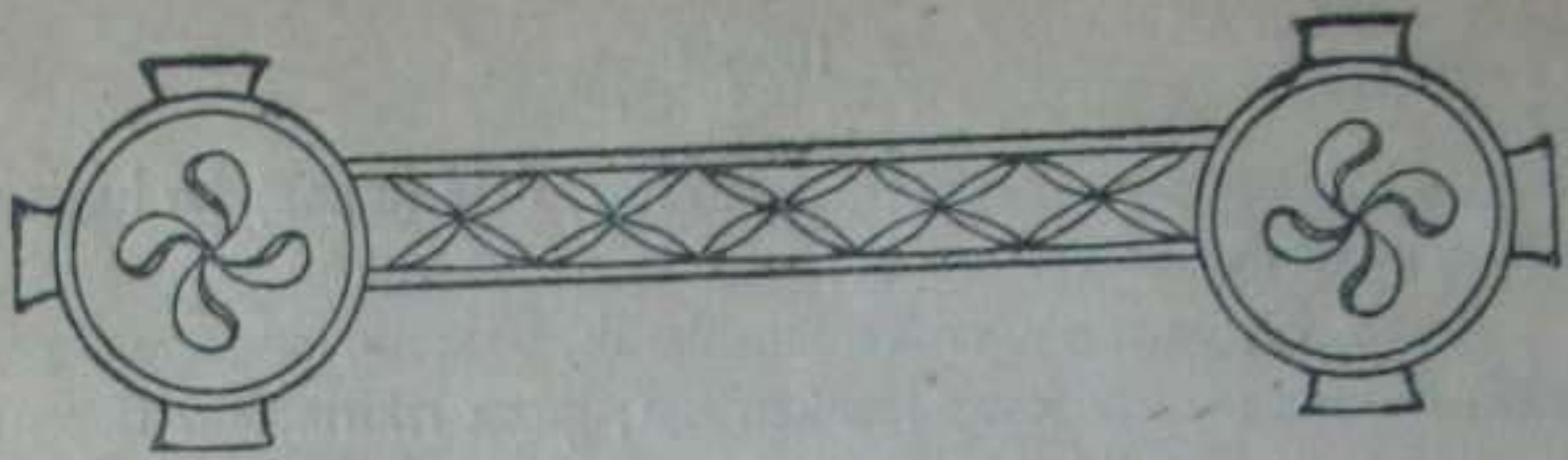
Irakaspen garbia emaithekotan haatik, bakuna, edo zoinek errechki buruan sar eta koka lezaken bat; guziz izkiriatzaz bezenbanean, huntan berriki danik hartua duen itchura baldin ez balakio begira eskuarari, pollit bezain garbia baitauka eta ezin gehiago garbia, laster bazterrerat utzia bailitake eta galdua.

Zendako ere, delako eskoletan, ez litake *artetik* hitz bat aipha gure lurak jasanik dauzkan gertakariez, sorthu dituen gizonen, erabili dituen itzulikez, bederen azken mende hotan? Zendako ez izenda Eskualdunek bururatu esku-lan miragarriak, ikertu leihorak, neurtu kantuak, piztu ala pairatu gerlak, agertu liburuak, beren artean jenden ala ontasunen alderateko finkatu lege zuhurrak?

Horrela, jende chehea balago ere, bethi bezala, bere sorherriaren omenaz jakin gabe deus, bere lurraren maitatzeko ez ukanki harekin egun guziaz borrokatzea baizik, apur bat eskolatzeko ahala luketenetan bederen baginintuzke nun nahi Eskualherriaren zaintzale, Eskualherriaren gizon ager litazkenak, ahoz, lumaz, buruz, bihotzez.

Noiz goitituko othe gira, gurez gure, bertze gizaldeen neurirrat?

Ongi ethorria

Ondar aste hotan apez andana bat aldatu baitira lekuz, jin zaut burura nola, behin, haurra nintzalarik, erretor berriak egin zuen bere sartzea lapurdiko herri batean. Ez dakit haatik erranen ditudanez denak chuchen, edo nere baitharik ez dutanetz ezarriko zerbeit hala gertatu ez denik : orotaz orhoitzea neke da zahartu ondoan, bai eta gogoan idukitzea bildurik lehengoa orai-koarekin, nahasi gabe. Goazin bethi..

Beraz mutiko gazte saldoa joan zitzakon biderat, zaldiz, herriko mugaraino. Galtza churiak soinean, mapulis beltcha, crok. Atorra bat, gainerik dena chingola, urre eta girgileriaz apaindurik, zangar sahetsetan kuchkulak, airosago ziteken, eta nork daki etzutenetz ere nahiago zenbeitek ? bainan aski goiz eman zeien gogoak, ihautiria edo toberamustra alde batetik, eta bertzetik apez baten herrian sartzea, biga direla; huntan hartako baizik on ez duen itchurekin gizonak gizonari agertzea halako bat dela. Chehe chehea mintza nadin, ponetak berak igandeta-koak zituzten; ez lore, ez edergailuz estaliak, asko tokitan Phesta berriz ohi den bezala.

Hots, nehor den bati ongi-etorriaren egiteko jauntzia, Lapurdiko eskualduner laket zeiena bereziki, zuten hartua gure gazteek.

Plazatik urrunchago beha zagoen « mera » bere « kontseiluarekin », multzoan. Ikusi zucneko apezak, karrosatik jautsi zen bezain sarri, hurbildu zitzakon aitzinerat auzapeza, lañoki emaiten zakolarik agur herri guziaren ordainez, eskuaraz : pollitago baita

laborari batzuendako, eta arras ederki ere, erdaraz gaizki baino eskuaraz erdi ontsa.

Plaza jendez estalia zagon. Haratzearekin, neskato ttipi batek, churitan, gibeletik bi lerrotan zituen bere heineko guzien bai eta emazteen izenean erran zakon, harek ere, ongi-etorri labur bat, hanitzek aditu zutena nigarñoa begian. Etzen, ez sarkura ezpelezkorik, ez ostoilarik lurrean : apezpikua jiten zeneko ere behar zela zerbeit...

Hor bagoazi gero denak elizarat bi lerrotan, kurutzea aitzinean, gizonak lehenik, kantatzen ginduela *Te Deum*, buruzagi berria etorri zitzaukulakotz. Emaztekiak heldu ziren ondarrik, multzoka, iduri othoitzean; egiaren den bezala erraiteko, jaun erretora begira zer gizon zitzakoten mezuka elgarri.

Elizan berriz ere ongi-etorria, *doyenak* eginik.

Ihardetsi zion berehala herriko artzain jartzera zoanak. Iduritzen zaut aditzen dutala oraino. Mintzatu zen lañoki, zinez, jende chumeak beren idurikoer mintzo diren bezala : « Zoazte, eta argizkitzue osteak; » « maita zazue elgar »; « lur hau iraganen da, ni ez ». Lehenago, hala mintzo bide ziren Jesusek bere ondoko hautatu zituen arraintzaleak.

Eskerrak eman zituen apaindurik bilha etorri zitzaizkon gazteer, erranez heientzat zukala bere kharnik hoberena ondoko egunetan Aiphatu zuen bere aitzinekoa, adinetara jin guziek hari zor zakotelakotz, erlisioneaz bezenbatean, beren adimendua. Haur ttipiak bere oinetan ikustearekin, hautsi zitzakon bihotza : « Agian ene eskuek utziko zaituzte bertze bati, itzaliko naizen baino lehen, gorputzez larri bezain fedez azkar ! »

Gero, meza. Huntaz orhoitz bainiz, begi beharrietan sarthu balitzaut bezala. Orgina jo zuten, harekin batean chirribinka edo *violoncelle* deitzen den tresna batez auzo herritik eskoletan zabilan mutiko gazte bat ari zelarik. Heien aditzeak bihotza joan nahi zuen, gozoarekin, etzutelarik bizkitartean elizako airerik baizik emaiten.

Orgina bera aski zitaken, bertzela. Etzaut deus elizari hobeiki doakonik. Eztia da; othoitzearekin bat egiten du; iduritzen zauku harekin entzunak girela nunbait; ezartzen dauzkigu, guhauk ez dakigula, gure bihotzeko errangurak lokharturik. Noiz atchi-

kiko dute elizetarik urrun atabal ilhuna ? Ez duguia engoitik eskual herrietan aski *clairon* eta heien iduriko turruta zorrotarik ? Beude hek soldadoentzat ! Laket ukan ditzala munduak ! Hek ez dezakete gure baithan ihardets, ahospez gaudelarik, gogoa erpil eta gure ez-dousaz ahalgeturik bezala !...

Ez, azken aste hotan ikusi ditudan erretor sartzeek ez dautate ahantzarazi ene haurtasuneko hura...

Eriaren gela

Eriaren gela — zendako nahiago othe dute batzuek erran, erdi frantsesez, *gamberra* ? — behar litake etcheko hoberena : ohean denak. senda dadien edo hil, jakin dezan gatik guk bederen, haren ahaideek, zenbat urrikari ginduen eta maite. Orok onesten dugu hori; aiphatzea bera halako bat zauku.

Dezagun orai ikus nolakoa behar litaken gela hura, etcheko hoberena izaiteko, etchetiar edo maizter etche batean; eta bertalde, eriarentzat nola ditaken hoberenik.

*
**

Iguzkiko alderat nahi luke leiho nasai batekin : argia, airea, berogia jabe ahal zaizkion ausarkian. Ilhunbeari maiz darraiko zikina Gizona, kabala eta zuhaitzak bezala, airetik bizi da, hunek sar athera bat birietan, ostotetan, egiten deielarik; beraz beritu behar du aireak ardura, eta izan kutsurik gabea. Zenbat aldiz ez dugu zorigaitzez ikusten ongarni metako bafada, leihotik eriaren gainerat heldu ithoka, gelaren barnea urrin likits batez bethea daukalarik !...

Eriari, zoin nahi izan dadin, laketago zako bertalde, iguzkiko berogiaren pereka gochoa. ezen ez ipar haizearen chichtua; gehiago dena, aire bustia, hala nola baita toki uspeletan, kalte du.

Harrabotsak ere gaizten du ontsa ez dena : haren etzantza ez dadiela beraz izan ez sukalde, ez barroki gainean.

***

Eriaren gelak behar du bier-arte handi eta, etcheko hoberena izan dadien lehia dugunaz geroztik, zurez zolatua, bai gai-

nean, bai azpian, etchetiari etche bat balin bada ere. Gela taulaz tronatu bakar bat ez litzaguke sobera bizitegi bakochean, jende batzu huntan egoiten diren ordutik, — den beharrena ere jendea baita, eta erikor.

Zola dena lurra, eta zilokatua itsuski; gaina, hainbertzeta-raino joana non arto-buruak soailutik dilindan baitzagoden : horra nolako « gamberan » hil izana den berriki, erhauts pean, mainarik gabe — nausia aberatsa zuelarik bizkitartean eta berak bere lanaz hanitz urtez emeki emeki joritua — gizon laborari nekazale bat... Gaztena, haritza, lizarra, pagoa ez ginintuzke bada hain chuhur gure oihanetan !

Celaren sahetsak beude churi churia, arinago baita hola, eta gisuak hanitz ihizi chehe ala onddo gaitz-emaile erretzen ohi baititu. Laborariak ez luke harrasiaren apaintzeko onetsi behar paperrik : hunek galdegiten dituen arthak, garbi, oso, tinki egoiteko, nehola ere ez baitezozke eman.

Itze batzuetarik dilindan ontsa daude gure herri girichtinoetan ur benedikatu untzi eta kurutzefika bat, eskuaren menean; urruntchago, ohetik agerian hek ere, ez balitz begien atseginarendako baizik, miraila bat eta bizpahiru « kadre » — ez gehiago — ahalaz ederrak, bainan osparik gabe.

Zer dugu orai kokatuko, gaina, sahetsak beren edergailuekin, azpia emanak daizkogun gela hortan ?

* * *

Lehenik ohea. Ohe ona. Zurezkoa baino hobe burdinazkoa. Hertsi izan bedi, baten doian, aski litaken baino luzechago. Ez ezar zokoan, hemen zikin litakelakotz, ilhun, higitzeko neke, arthazaleen chifrigarri, eriaren ehaile. Harrasiatarik baten erdiari doala buruz, garaitikoaz ez duelarik hunkitzen deus. Horrela inguruan errechkiago ibiltzen ahal zako edozoin, laket baitzaio zaintzaleari eria goititu behar duelarik, garbitu, lothu, untzian ezarri, jausten lagundu; bai eta medikuari, zer ari den argitara ikusteko.

Oheak bertzalde aski gora luke nahi. Hanitz behar orduetan, haur ukaitetarik haste, errechago baitira halakoarekin laguntzak.

Daukala « sommier » bat, bai eta, hunen gainean, « matelas » guria, ilez. Bihotza joan nahi dauku batzuetan ikusteak nola eri gaicho batzu badauden, sahets-hezurak minberatuak, gibela aldea zaurtua, lastai idor baten barnean, ziloan, bizirik ahan-tziak... Mediku bat hurbiltzera heldu zeielarik, zer lanak ez ditu han, ezin ikusiz, ezin ikertuz, ezin lothuz!

Tronaduratik eskuen menera jauts bekio soka bat azkarra, ziri bat datchikola beherean trebes : huntan bermatuz eria, hein batean daduzkano indarrak, goiti ahal bailiteke, itzul, jar, goza-tzen duelarik etzanik egonarekin hainbertze minberatua eta maiz egosia duen bizkarra.

Othoi, othoi ez ezar « erridauik » : erhautsaren biltzeko eta, higitzen direnean, harrotzeko baizen ez direlakotz; airearen harat-hunatari, bertzalde, bidea hesten diotelarik. Hetan igortzen ohi den dirua zuhurrago gindaukake « sommier » batean chahu baledi.

*
**

Etzantzaz garaitikoak errechki ezar ditzazkegu orai beren tokietan.

Ohe aitzineko « tapizaren » orde, kalainka edo mihise zahar bat doblaturik hobe baizik ez litake, haatik maiz aldatzekotan.

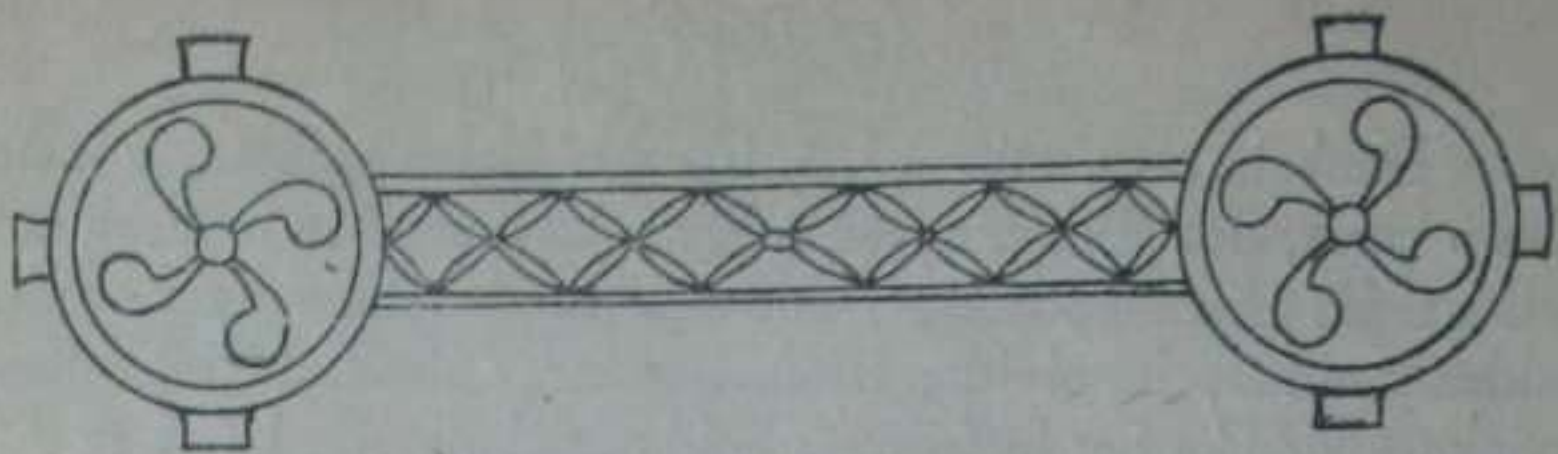
Buruaren aldean chutik dagoela gauazko untziaren teia. Lau taula puska, mihietan, ontsa ondoratzen den athe batekin, aski bailitazke.

Urrunchago mahain bat, garbitzeko ala chukatzeko behar diren zer guziekin. Ez ahantz ororen artetik « savon » zati bat, boketako den hartarik, hoberena hura baita.

Gelditzen da oraino gure gelan leku ausarki « armairuaren-tzat », huntan koka ditezen mihise, atorra, mokanes, hitz batez oihal churi mota guziak; bai eta bi lastozko alkirentzat¹.

---

1. *Esqualdunear* agertua 1902 ean, chehetasun gehichagorekin.

BASA

Amen-omenek beharrietarat ekarri daukute eskual hirichka batean egun hotan gertatu bitchikeria hau.

Merkatua zen. Karrika, ostatu, botiga, oro alhan, Betbetan ikusten dute komisarioa bazoala, urhatsa bipilik, etche batetara. Igaiten da, sartzeko aldiaren goait zaudenak besoez baztertuz, legearen izen garratza oihu egiten du, idekitzen dakote : berehala, barne hartan lanean ari zen basa dentistak bere tresnak kukutzen ditu, barkamendu eskatzen gezur zenbeiten ondotik, amandaren pagatzea hitzemaiten, eta hagineko minarekin ihakinka zaudenak handik badoatzi hortzez karraskan.

Ephe berean, ja berria adichkide batzuek heldua baitzakoten basa hezur-chuchentzaleari, hunek bizpahiru gizon kamporat, haren eskuareari zaudenak hautsiak zituzketenen chuchentzeko : medikuaren ganat laster egin zezaten.

Basa emaginak berak ikharan zauden, nahiz ba omen den hetarik emazte bezenbat.

Urrunchago bizi den aztiak, etchea hetsi berriz harek, erasian ziolarik oraiko Gobernamentu tzar hunek gizonik baitezpadakoenak ez dituela bizitzera uzten.

Ez dugu ofiziale ohoragarri hoitarik bihirik ezagutzen; ez dugu hoiien artean ahaide ez adichkiderik; badakikete bertzela, engoitik, nola iharduk etsaiari; bainan ez gaudezke, hemen, heien alde gure mintzo chumea zuzen den bezala adiarazi gabe.

Gure indar guzietz badatchikigu heien alderdia, komisarioaren kontra. Huts egin du komisarioak. Hunen egitateak ez duke uste zuen ondoririk. Ez dezokegu onets, ez barka.

Ba, egia da orok ikusten dugu, oro gure gustuz ohartzen gitzaizko : *ez da nehor ikasiz baizik ofizio baten jakitera heltzen, ikasiz norbeiten ganik*. Har dezagun chumeena : artzaingoa. Artzain guti, artzainik bat ere ez, bere baitharik artzain on bilhakatu denik : ardien alhatzea, batzea, moztea, deiztea, gasna egitea horra lan andana bat, erakutsi gabe nehor ohartzen ez zaizkotenak. Galdegiozute chuberotar artzainer. Alta ez dira tontoak ! Bainan sorginik ez, halere, heien artean. Orok ikasi behar beren ofizioa, eta ttipi danik.

Behazu laborariari. Hainbertze lan mota baitauka lurrak, begi ala eskuak hain chuchen jarraitzea galdatzen dutenak, nor da hek ikasi gabe dazkienik ? Nahi duzun bezenbat jeinu eta eskuaire ukana gatik, bizpalau urte bederen behar dituzu laborari on jartzeko, *norbeitek bidatzen zituelarik*. Zoin zautzu lanean jakinago : menditar laborari bethi bere gain ibili den bat, ala zelhaiko laborari-etche handi batean mutil egonik dagona ? Hau ?... Niri ere ba.

Nun da zurgina, bere antzez etche baten zureria ontsa ezarriko duena ?

Nor da, eskolarik gabe, liburu bat eginen duenik ?

Ezartzu laborari edozcin, apezaren jaunzturaz apaindurik, ea meza chuchen emanen duenetz ? Ikusi duke bi aldiz, bizkitartean ! Bainan, berauk othoi !

Gogoeta horiek guziak erabili dituzke aiphatu dugun hirichkako komisarioak. Barneak eman bide dio basa dentista harek etzakiela hortzen antolatzen, guti edo aski atheratzen balin bazazkiken ere, hau ez baita neke.

Jazarri zako, uste ukanez laborari zozo batzuer erhautsa begietarat emaiten zuela bere tresnekin, jokotriaz zerameiela dirua sakelatik.

Gogoeta berak bazerabilzken basa hezur-chuchentzalearen, emaginen eta aztiaren alderat. Ez balin bazeie oldartu, ahamen handiegia ez baitu nahi ukan ereman egun berean, horra zendako..

Egin duke oraino bere baithan komisario gaizo harek :

« — Dentista hunek etzakik dentistgoan, hargin batek no-
tantzan baino gehiago. Karrikaren haindiko buruan, hara berriz
biga, hogoi ta lau urte artio eskoletan egonik etorriak direnak.
Zenbat nahi guti bermatu balin badira ere, ba ahal zakie zerbeit.
Orai artean sakela behartu ere bide zeiek, eta ez guti. Deus ez
dakienak zerbeit dakienari eta, zerbeit haren ikasteko, hanitz
urte ala diru chahutu duenari bizipidearen kentzea, ez dea hori
ohointza ! »

Erabili duke oraino bertzerik gogoan, nork daki, komisario
dohakabeak. Hau, behar bada :

« — Bitchi duk nola hanitz eta hanitz urteren eskola gal-
degiten duten ofizioetan *bakarrik* diren agertzen, beren baitharik,
herri choko batzuetan, hitz baten erraiteko ez izkiriatzeko ez
direlarik on, ofizio hek errotik badazkitela orroaz dioten batzu.
Laborari sorginik ez, eta dentista sorgina izanki; zurgin ala
harotz sorginik ez, eta hezur-chuchentzale sorginak nun nahi;
dendari sorginik ez, eta emagin sorginak ihaurri; mediku sorginik
ez, eta aztiak bazter guzietan : chocho ala gezurtien erresuman
bizi othe gira ? »

Nahi duzun bezenbat, jaun komisarioa, nahi duzun bezen-
bat, bainan makur zabilta. Utz nezazu emekiño emekiño chu-
chent zitzadan.

Ageri da ez dakizula zen den basaren ikusi nahia. Izenak
berak jende chehea harrotzen du. Guziz ofizio bat badakiela,
eta bere baitharik, basak oihu egiten duenean;... hanitz nekatuz
baizik bertze edozoinek ikasten ahal ez duen ofizio zerbeit. Har-
takotz duzu hainbertze basa ofiziale Pariseren beraren erdian,
burutzirik ez baitezakete egin lanarekin.

Ni huntaz nago harritua, ori : basak izanez, zendako beren
buruaren *jauntzera* diren atchikiak. Jaunzturaz berechak balire,
eta bitchiak; eskuaraz mintzatzeko orde, murduka balezate fran-
tsesa edo anglesa; eskazalak ez balituzte hoin garbi; derabiltzaten
tresnak ez balituzte ofiziale egiazkoen hek berak : arimaz der-
ratzut baluketela miletan gehiago behari, eta jandarmekin berekin
ez zinintazkela hurbil heien ganat, zenbat ere baitzira, jaun
komisarioa.

Bainan, badute bertze zaintzalerik : Jainko ala debru, ez nakike. Batere berek ez dakitelarik, batzuetan eskua laguntzen deie hunek : ikusi ditut, aldi bat baino gehiagotan. basa dentistak lothu hortzak irauten, aztiaren edari itchura gabekoek hilak pizten kasik, hezur-chuchenzaleak zain behartu batzu tanpez sendatzen, haur ederrak sortzen basa emaginen perekarekin. Beren baitharik, gizona, gauzak heien alde jartzen.

Hanbatenaz ardurago non — utz nezazu erran dezazudan beharrirat — hortzetarik, ala sabeletik, ala burutik erranguratzen zeieztenek ez baitute erdietan *deusik*, edo bederen zinkurinaz dauden mina ttipienetarik baita.

Basek *ikasiak* direnei kalte dakartela kalte zuzen kontra, kalte ogiaren ahotik kentzerainokoan, ezin ukhatua da, jaun komisarioa. Bainan zer egin ? jendea alde dute, guziz jende chehea, hunen oldarrari bihurtzeko ez baititeke poliza aski azkarrik.

Utzi behar dira, irriz.

Basa dentistek, basa hezur-chuchenzaleek, basa emaginek, aztiak iraunen dute menderen mende.

Villeneuve

Herri ttipi bat da *Hérault* deitzen den departemenduan, *Montpellieretik* hurbil. 600 hektara lur, edo gehiago, 95 familia, 350 jende buru. Jabe bakar batena, dena. Hau lenazko oihal fabrika baten buruzagi, han berean : herriaren erdia ari baita harentzat ile berechten, joiten harrotzeko, lertzoaz gabetzen, churitzen (ehunarendako hamalau zikinkeria badauka, bana bertze, ileak), thindatzen, ondarra garbitzen dauzkeen porroskerietarik, leguntzen olioaz, kardatzen, zerrangatzen, hailgatzen, kolastatzen, ehaiten, oihalaren izartzen, ikertzen, tinkatzen, garbitzen berriz, berdintzen bi alderdietarik, dirdirarazten; bertze erdia, aldiz, laborantzan.

Villeneuve hastapena 1666 ean izan zen, Colbert zelarik minichtro; dirudun multzo batek, elgarretaturik, zuten finkatu.

Ipar aldetik maldatzen dute dena bazka-leku diren munho batzuek, handik erregebidez itzainek jausten baitakote ardien ilea. Iguzki alde badu, bere oihalaren urrun heltzeko, *Cette* derizan portua, huni esker heda baitezake bere sal-erospena Algerialat, Australiarat, eta guziz Amerika beheherat. Burdin-bidea 4 kilometretan gelditzen zako. 150.000 bergaren oihala atheratzen du, urtekal.

Herri hartan, familia bakotchari darraio bizitegi berezi bat, baratze puchka datchikola. Eliza bat ere badute bere apezarekin. Etche hek guziak, eliza eta fabrika, hamar hektara eremu inguratzen dituen harrasi gora baten barneko aldean dira. Ilhuna jin denean burdinazko athe batek du hesten harrasia, ordutik nehor

ez baitzaio ala sartzea ala jalgitzea zilegi athezainaren baimenik gabe.

Herriko-etchea bakarrik, eta bi eskolak, bat mutikoena, bertzea nechkatoena, bazter daude, arras hurbil, laborantzak beretzat daukan lurlean. Hau oihan eta larre, gehienik; mahastiek hartzen daizkotelarik bizkitartean 60 hektara, — landa, alhorrek, 40. Urtetik urtera lur alferrak ari dituzte haatik ttipitzen, labakitzuz, fabrikako ur zikinez ontuz : arthaldeak ezarriko dituztela gero han, bai ilearen bai haragiaren eskupean ukaitea gatik.

Auzo herri batetako bi medikuen eta potikarioaren eskuetan dute beren osagarria ezarria orok; hunenbertzeko batean urte bakotch, nor bizi, nor hil.

Ura lurpez heldu zeie, berek egin ondoan bidea, handik oren batean den mazela batetarik. Herrian iragaiten zeien ibaiak emaiten deie ehun eta hiruetan hogoi zaldiren¹ indarra, elektrikaz alharaz ditzaten beren lantegiak eta argi beren etcheak. Hok, ikusirik baizik ez daiteke sinets zoin garbiki diren atchikiak, airea ala argia ithoka sartzen zeieztelarik.

Jana. orok elgar aditurik, halakoa dute hango langileek non departamendu guzian ez baita bertze herri bat, hain eri guti duenik eta haur hainbertze : heriotze bakarra estaltzen dute lau sortzek, ehunka jendeak ezarriz ! Badakizua, arau hortara, gure Eskual-herri maitean, sorthu berri bakotchari badaudela bizpahiru hil !...

Horiek guziak baino gehiago dena, hauche : aberats guti izana gatik, ez baita ikusten herritto hartan errumes bihirik. — Nolaz bada hori ? — Ikus errech da : zeren duten, elgar lagunduz, orok bat egiten.

Langileari, aste bakotch zenbeit sos bakar berechiz, — batere ez dakielarik, erran behar bada, — ezintzen deneko sakela joritua gertatzen zaio : *caisse de retraite pour la vieillesse* deitzen den eltzitsu batean lagunenaekin metatu izan baitzako, umeak eginez, bere dirua.

---

1. Hezur eta haragizko zaldiez gira mintzo.

Ara beretan *caisse de secours mutuels* deitzen den aldaraleku batek, baldin lana gelditzera heldu balitzaio eritasunez edo ezin bertzez, begiratzen dio, ichtripuak dirauno, egunean eguneko ogia Alhargunts ala umezurtzek badukete orobat hartarik laguntza, behar orduan. Hari esker aita familiakoak, geroari behatu nahi badu, beretzat bil dezake, hunenbertze urteren buruko, uztaño bat gorria; utz, hil ondoko, zerbeit bere haurrentzat.

Hirugarren batek, *caisse d'assurances mutuelles contre les accidents* derizanak, minhartze batek bere eta familiaren bizipi-dearentzat dakarkiokeen ondorio hitsetik du geritzatzen.

Hortakotz da herri hura azkar, eta haren ikustea bihotz gozagarri. Badira bertzela ja hura iduriko hanitz, bai Frantzian bai auzo erresumetan, iragan mendearen ondarrean harek bezala piru andana batez egin dutenak soka ezin hautsizkoa.

Eskual-herrian, aldiz, lagungo hoitaz bezenbatean gibel gaude oraino. Eta, itchura guzien arabera, gibel egoitekotan.

Daukagu, herri gehienetan laborari ttipirik baizik ez baita, ez dezaketela han nehola egin errorik. Laborari chumeak bada-kia bere eta auzoen ona holako lokarri batzuetarik lukela ? Jaki-nik ere balukea gizontasunik aski, bere lagunari esku eman ondoan, harekin luzaz bat egoiteko ? Ez duia, bertzalde, irabazpidea hain neke, hain chuhur, hain aldakor, hain huts egin errech, non lagungoari ez bailezoke eman ahal harek eskatzen lioken laguntza izpia ? lagun izaiteko orde, ez bailitake ardurenik ager eskale baizen, partzuer azkar eta jarraiki bakarren bizkarkin, jasangaitz, lotsagarri ?

Gure ustea da menderen mende ikusiko dela herrichketako laboraria bere etcheñoan ahal duen bezala bizi, bere idurikoetarik berech eta urrun, ororekin adarka, enthoi!, uzkur, zurtz.

Harriturik gaude, aithor dugu, nola finkatu ahal izan diren zenbeit herritan kabaler buruz dauden lagungoak, eta, guziz, nola dirauten... Laborarien elgarretaratze hori handi zauku egiazki, beren itzalak berak hain ardura izitzen baititu gizagai-zoak !

Aldiz uste dugu, nahikundea baginuke, hiri ala hirichketan, herri tarro zenbeitetan ere ba, hala nola Maulen, Hazparnen,

Donibane Garazin, langileak geroago gehiago ohartuko diren eta jarriko elgarren laguntzeari, *Villeneuve* derizan herriñoak erakusten deien aran. Herri gotorretan, bana bertze, bizitzea errechago da bazterretan baino; esku-lanak badakar diru, bederen alha delarik; ofizialeak ofizialearentzat badu atchikimendu kutsua; egun guzietz ikusten duelakotz, elhatzen, haztatzen, bat bederak ezagut dezake bere laguna basherrietan egin ez dezaken bezala. Argituchago da bertzalde ofizialea, eta erneago. Biziaz gozatzera ekarriago ere ba, ordutik begia baitauka hobeki batek bertzeari eman eskukaldiak ororentzat dakarran gibelondoari.

Errechkiago hatzeman ere dezake langile saldo batek norbeit, buruzagitako gei dukenik, arthalde bat bezala gizon bilku hura zaint dezakenik eta mana. Ez da, herri tarroetan, beren idurikoen bidatzale edo buru jarri nahi diren hoitarik eskas, ez balitz ere politikan bazterren nahasteko baizik. Langileari baitago hurbil danik behatzea halako artzainen egintzer, ez dadien geldi, elhe ederrez ase ondoan..., bere irabazi pochiez bipildurik.

Daukagu eite zerbeit duten ofizio guzietako langileek, chuchenak diren ber, beren onari jarraikiak — sustatzale makurrer ihardukitzeko aski bekokiarekin, — indar handia egin lezaketen beren alderat, baldin eskuz esku jar balite aneia batzu bezala. Nausien eta delako bilkuen ararteko balitakelarik, erran gabe doa, Gobernamentu zuzen azkar bat, eztabadak sor arau onez onean hauts letzazkena.

Edozoin hirik haluke horrela bilku andana, mota guzietarik, eta bilku bezenbat lagungo; zoin hobeki, bakotcha bere zedarrietan egonez, beren urhatsetan labilzkenak.

Deusetan ez litzaguke baitezpadakoago langilentzat elgar laguntze hori, nola bizitzeko beharren beharrenik diren pusken erosteko, dela jateko, jauntzi, oinetako, dela edari, argi eta su gei. Chede hortarat elgarretaratzeko lukete gehienik ordu; hortan da hastapena eta erroa.

Agian mende berri hunek emeki emeki eta geroago barnago gogoeta hoitan sarthuko ditu Eskualdunen buruak!

Urrungo leihorretan

Bere sor-leku chumean ororentzat bizipiderik ez, sortzeek hiltzeak tokitan hanitzez gainditzen dituztelakotz; bazter ikusi nahia : horra zerk utzarazten dakon herria Eskualdunari, ardu-renik itsasoaz haindirat baitoa onaren ala berriaren keta¹.

Lurrak dituzken zoko gehienak engoitik ikertuak dauzke. Ba othe da ere bihirik, Eskualdun bat edo bertze ez daukanik ? Amerika behereak hartu bide zituen lehenbizikoak, bakar zenbeit bizkitartean iparrari buruz kokatzera zoazlarik, Ternoako alderat. Geroztik, bi toki hoitan, bainan guziz iguzkiari dagonaren eremuetan baitzituzten egin beren errorik azkarrenak. Argentina, Chile, Perou, Uruguay, horra bederen lau gune, Eskualdunetz ihaurri daudenak.

Zuketen hoberena jastatu zeietenean, Nortamerikari ziren oldartu, Californiako eskualde bero gizenak burrumban bethetzen zituztelarik, Mexicoan zenbeit urtez trikatu ondoan. Californiako buru soberakinak emeki emeki orai inguruetarat barreatuz doazi : hanitzak sarthu dira Nevadan, sor-herrian bezala gehienak artzaingoari jarraikiz; Arizona, Montana, Utah, Texas, New-Mexico haztatu dituzte zenbeitek; izan behar da hogoi ta hamar bat Wyoming deitzen den tokian, hamabortzen heina Coloradon; Bizkaitar eta Guipuzcoar andana bat Washingtoneko mendietan abere hazkuntzatik ontsa heltzen omen dira; boztpasei bederen baditugu bermatzen zauzkigunak New-Yorken.

1. Eskualdunetan ezarria 1909 ko uztailaren hogoi ta hiruan.

Azken urte hotan Canadako zelhai hotzetarat lehia badute bakar batzuek, ez baitakigu zer gibelondo eginen duten; hobe a uste dugularik hargatik Afrikan egin zuketena baino, hemen lo-
thu nahi izan diren Eskualdunek ezin iharduki ahal ukan baitute lurraren eta hango bereko umeen idorrari.

Eskuaraz mintzo direnak hatzeman litazke oraino, guti edo aski, uharte handietan, hala nola Cuban, Madagascarren, Caledonian, bai eta, kutsua, Australian.

Bakarka, nun nahi : itsas-hiritan, untzietan, Europako herri tarro gehienetan, Asian ere; gizalde hori, beltz, churi, gorrien artean; gutienik uste zinduken lekuan ardura. Hala nola berrikitan entzuna baitut, ez edozoinen ganik, badela Chinako hiri-nausi *Pekineko* karrika baten muturrean oski egile bat, lanari burutzirik ez dezokena; bai eta bertze bat, hau Nafarroa, Klondyko urre mietan ari, — udako beroa zer den, eta iguzkiaren argia, eta alhorren itchurak, eta kabalaren laguntza gozoa, ahan-
tzirik arabez.

Bainan, bakarka eta multzo ttipitan daudenak bazterrerat utziz, erran dezakegu Ameriketako leihorrak deramala arrotzerat doan Eskualdun keta guzia. Amerikako gain beherek.

Hor harat airatzen direnek orok ez balin badute hatzemaiten zorion ez diru, bakar zenbeiti bederen gertatzen zeie goritzea, ordutik ez baitagozke itzuli gabe beren sor-herrirat, hemen ahaide eta adichkideen artean beren azken egunen gozoki iragaiteko.

Eskual-herria ohakotzat; Eskual-herria hobitzat : Eskualdunari bihotzak ez derroko bertzerik.

Hanbatenez ere non, zerbeit, zerbeit ikusi eta pairaturik heldu baitira gutiz gehienak gibelerat. Etchetik urrun du egiazki ikasten gizonak, nehon egitekotz, zer den gosea, zer egarria, zer bizkar hezuraren, oinen, gerruntzearen bermatzea, kopetako izerdi arau nola den ahultzen gemena; zenbat duen, luzara, gogoa uzkuertzen eta hingatzen gorputza nausien azpiko egoiteak..

Eta, bertzalde, nehon ezin hatzeman Eskual-herriko zeru gain ezta, hemengo aro bierartekoak, jendetasuna, ordokietako apaindurak, mendien arina, bizitegien bildua elizaren eta eskol-
tchearen inguruan, arbasoen orhoitzapenak, aitamen amodioa,

aneia arriben begitartea; kabala, zuhaitz, harriek berek eman atchikimendu mina!

Urrungo leihorretarat ontasun keta doazinek, zenbat ere gutiak baitira itzultzen, beren sor-herriari ospe eta gauza dakar-tenaz geroztik; leku arrotz delakoetan hainbertze jasaiteko balin badute; halako lanak, halako nekeak garaitzeko bizia bera ezin begiratzuz : nago nola gu, hemen aisian gaudenak, ez gitzeien (egiten ohi giren baino gehiago) urrikaltzen, harat joaitea errechten ahal ginezoketelarik, han egoitea ezti, hunat bihurtzeko lehia bero.

Behazu mutiko gazte haur hotz Ameriketarat abian den horri, bizkarrean makilatik dilingo soineko puchka batzu dera-matzalarik. Ez da behinere etchetik jalgia. Ez daki zer erran, ez norat joan, ez nun geldi. Bideko dirua doidoi bildua dakote etchekoek, bipalau borts-liberakok baitaukate soberakin guzia. Lagun andana batekin doalakotz, hok, oro bera idurikoak ukana gatik, zer egin erakutsiko ditela du ustea; hetarik bakotchak aldiz, hunek argituko duela, bere heinean.

Mutikoa baino urrikalgarriago baizik ez neskato gaztea : ez-jakinaz bertzalde, bihotzminak, herabeak, beldurrak lagun-tza gehiagoren beharretan baitaukate.

Balitz Eskual-herrian ahur bat gizon, arrotzerat doazin haurrak bil litzazkena, diruz guti edo aski dunt, elhe onez susta, jan-edan ala etzantzaz garbiki ostata, etchetik untziraino artzain zuhur baten menean hel, hau aitzineko : etzautzu iduri egintza ederrenetarik bat litakela, haur batzuer esku emaite hori ?

Badakit, ez niz jakin gabe, Bordaleraino helduz geroz, badituztela han bidatzale hautak, hirian sarthu orduko; bainan, arte hartan ? Bainan, Bordalen iragaiterik ez dutenek ? Bainan Espainiako gure anaiek ?

Nor ausartatuko zaut erraitera : diren bezala doazila gauzak hobekienik, estakurutzat emanez mainak guritzen duela gaztea eta nagitzen; bere gain utziz baizik ez zaizkola egiten kopeta ala mihia; orai artio nunbaitik oso athera dela hor gaindi ? Egiaren aithortzeko, etchetik itsasorako bide labur hortan gutiak balin badira orai artio galdu direnak, hanitzak badakigu ibili direla nekez, gogoetatuak, sakela goizegi beharturik, zerbeit

onik nehon hatzeman zezaketelako lotsarekin. Zorionez zuten alde beren gaztetasunaren iguzkiko sua : hunek, agertu arau, hedoiak barreatzen baitzeiezen !

Bainan horra nun diren helduak amestu lekurat; urrea au-sarki daukala aditua duten leihorak ja beretuak ditu. Untzitik jautsi orduko, bazituzten gehienek laneko galdegileak, bainan nor ? nundik jinak ? zer aztura eta chedetako gizonak ? Etzakiten. Begira etzezaketen asma. Itsura jarraiki zeiezte, jakin gabe norat ez zerendako. Ah ! emaztekiarentzat tenore hitsa !...

Zenbeiti bizkitartean agertu zeiezte eskualdun nausiak, ahaide, adichkide, lehenago herrian ezagutuak zituztenak. Heien ongi-etorri arraiak gozatu deie bihotza; lañoki badoatzi heiekin, zenbeit egun lehenago etcheke alhorrerat multzoan zoazin bezala. Bigarren familia baten arterat erori dira Ameriketan.

Hirugarren gazte saldo bat, aldiz, gelditu ditake karrikaren gainean, lanaren aiduru, lanik ez gertatuz, ezin ausartatuz galdegitera, ezin lehiatuz, hiriko amarruek ja orobat erdi bilduak. Arrotz, ez-jakin, herabe, edo buru arin, laster dituzten pochiak janik zer bilhakatuko diren ageri da. Hastapeneko erortze charrak maiz aikatze nekea.

Sor-herritik abiatzeko bidatzaleak behar zituzketela erran badugu, nolaz ez lituzkete hemen baitezpadakoago ? galbidea-ren erdian aurkitzen baitira, lanik ez bazeie berehala emaiten.

Aithor dugu zenbeit Eskualdun zuhurrek arak hartuak dituztela beren herritarren horrela bakartasunean ez uzteko. Badazkigu, bizpahiru Argentinan, biga bederen Californian, biderat joaiten baitzeiezte, handik zenbeiten beren etcherat sehi eremaiteko, ahal dituztenen bertzalde ezagunen artean kokatzeko, garaitikoer hirian atherbe ona nun duketen erakusteko. Damurik dabilta bakotcha bere alde. Elgarretarat bil balite eta elgar adituz herma, batek bertzearen berri jakinez, zer gibelondoa ez liote egin eskualdun gazterian !

Lana eskaini edo bilhatu ondoan, aitamen lekuko bezala begia atchik lezokete, nahigabetan lagunduz, makurretik chuchenera bidatuz, esku emanez erortzera doazilarik, sor-herrirat helduz hangotzat ez-on jar litazkenak.

Ez da gizalderik, urrungo leihorretan, horrela bere buruza-

giak ez dituenik. Italianoek badituzte beren artzainak. Alemanek bat egiten dute, joan zaharrak jin berrier bidearen zilatzekeo han dagozilarik erne, sare handi batez bezala hartzen ari baitituzte zoko guziak eta, beren umeez bezala, beren gauzez estaltzen. Frantses, Español, Ruso, oro eskualdeka badagode, zoingehiago izigarri batean.

Anglesak dener nausitzen zeieztelarik. Ikustekoa da heien aneiatasuna, hala nola Canadian. Ez du zeren harat doan Anglesak buruari eman nola iraganen dituen lehen egunak, gaizki eroriko den ala ez, laketuko denez berehala, ala sor-herriaz orhoituz zizpilduko.

Ostatu handi batzu idekirik badauzkote, su, ohe on, jateko garbi, soinekorik beharrenak han ediren baititzazke merkeenik. Atherbean badagoke zenbeit egun, laneko galdearen beha. Egon saririk ez balin badu, uririk uzten diote, lehen irabazitik errechki bil dezoketelakoan, hala baitira etche heien jabeak langile nau siekin hitzhartuak.

Bada gehiago : laborantzari lothu gogo balin bada berehala jin berria eta bere gain, nola lurrak errechki ukan bailitzazke hortako, emaiten daizkote (gero hunkitzekotan hauien saria) kabala buru zenbeit eta tresnarik baitezpadakoenak. Laguntza hek badituzke intres chume, ikustate izpi bat baduela erakusteko doi batean truk

Agian emeki emeki holako zerbeit laguntzabide ikusiko dugu, urte laburrik barnean, Argentinan bederen, Eskual-herriaren alde !

Atseginekin jakinik gaude badirela abiadura handiak. Gogoan dut hemen *Eskual-etchea*.

Gehienek badakizue engoitik zer bururatu zeien Buenos-Ayresetako Eskualdun eta Biarnes seme aberatser (aberastasunez, artetik erran dezadan, nausi omen baitira bertze tokietarik jin eta han finkatu aberatsener). Hiritik oren batez burdinbidean hel ditaken gune batean egin gogo dute, beren herritarrentzat bakarrik, etche andana gaitza, eliza bati inguruan datchikitela. Eritegi eta eskoletche, gehienik, guziz jende zurtz eta beharrentzat. Ja bortzpasei eraikirik dagozi.

Erlisioea, jakitatea, osasunari doazkon laguntzak han bil-

duak izan ditezen ontsa zauku, bortuen bi aldetako umeentzat. Batasun ederragorik ez daiteke. Ordu zen osa zadien. Lehenchago egin izan balitz, grina, nakaizgo, goihendura, pairamen, atsegabe gutiago zuketan jasan, Argentinan, hemendik harat joanek.

Bainan ez dugu uste gure herrialdeaz bezenbatean ozka hortan baratuko diren aiphatu bilkurako buruzagiak. Agian, erlisionearen atchikimenduari, jakitatearentzat duketen ichuriani, osagarriak galdegiten duen arthari laguntzat emanen deiete, gogorgailutzat, eskuararen amodioa, eskualdun ohitzak gei diren ospea. Buenos-Ayresetako lur gorian izan bedi gure gizaldearentzat *Eskual-etchea* bigarren ohandze bat, zointan amaren menetik urrundu gazteek haren mintzoa baitute entzunen, harek irakatsi urhatser beren aneia arrebak ikusiko jarraikiak...

Izan bedi guziz hau : gure odolekoen erro, auzoen eta etsaien janizak ahulduko ez duena. Harat bil hemendik joanak; han galda zoin eskualdetan duketen lan, irabazi, zorion; handik har, behar orduan, laguntza; hangoekin *bat* egin eskuz, bihotzez eta buruz : ez dezoketegu, gure haurrer, etchetik abiatzean, bide hoberik eman. Horrela baizik ez dezake Eskualdunak iraun bertze gizaldeen artean.

Argentinaren ondotik chede beretarat hel bedi California, hainbertze eta hainbertze hemengo umetarik baitauka, elgarren artean lokarririk gabe, bere zoko guzietan barreatuak.

Californiaren ondotik Canadaren aldi, multzoan eta tinki egon ditezen han ere Eskualdunak. Eta horrela bethi elgarretara ditezela, lurraren bazter guzietan, hotan andana kokatu izan den bezain sarri

Urrungo bilku horiek baluketelarik bizkitartean hemen, sorherriaren erdian, bilku nausi bat, beren ama eta buruzagitzat ezagut lezaketena, itsasoaz haindirateko ur chirripa guzien ithuria.

Zendako ez litake halako bat jar Espainia eta Frantziaren artean, hala nola Irunen edo Ondarrabiako hiri zaharrean, *Eskual-herri guzia* hari bailagoke ?

ONDO-SOLAS

PIERRE ETCHEPARE

apez zena (1880-1932)

« Gure Herriak » zor dako orhoitzapen bat Pierre Etchepare berriki hila den Donamartihiriko ertor zenari, ez balitz ere bere bizi guzian Herriari eta Herriko oiturer erakutsi izan zuen atchikimenduaren gatik.

Lagunek berek hautemaiten zakoten fede bizi, kartsu bat ; ontsa ezagutu duten guziek bazakiten eginbide osoari zaukala hertsiki bere lehia. sinestearen araberalat baitzeramatzan urrats eta solasak. Gogoz, bihotzez, Eskualdunen arteko misionest sartzekoa zen. Semenariotik landa, baldin Hazparneko misionesten etchea komentutzat onetsia izan balitz, fraide batzuenen idurira.

Abbadie zenak bere ondorat bildurik, chede bertsuak obratu zituen hamasei urthez Larresohon behin, gero Belloc en, gainera muthiko gazteñoak behar zen neurrian jakitaterat bidatuz. Erakasle on eta zuzen baten omena bazarraikon, jarraiki izan zako bethi. Gaude bizkitartean izan othe den nehor, harek baino gehiago maitatu eta goretsi izan duenik « Superiora ».

--- Larresohon sartu ta bi urtheren buruko hasi zen, Lasserre imprimatzalearen nahitarat, *Escualdun Laborarien Egunari* edo *Almanakaren* argitaratzen, bere aneia medikuak eskukaldi bat edo bertze emanaz. Ondoko urthe guziez jarraiki zen lan berari, gerla hasi artio. Gogorki atchikia zitzakon. Etcheverry omonier ezin ahantzizkoaren ara eta lana etzitzaizkon aski bizkitartean,

haurregiak iduriturik eta orozbat haurkinegiak. Gehichago egin zuen berak, eskuara on eta sendo batean. Bere aitzineko idazle gochoaren chede beretarat haatik, hak baitziren laborariaren argitzea erlijioneko eginbidetan hala nola egun guzietako bertze urratsetan, noiz samurki, noiz eztiki, noiz irriz.

Semenario ttipiko lanek, gerlateko nahigabeek eta harat-hunatek osagarria ahuldu baitzazkoten, 1919-an igorri zuten buruzagiek Donamartihirirat ertor. Ikustate ederra, hain bihotz garbi eta kartsuko apezarentzat.

Donamartihiri 403 arimako herri ttipi bat da, Hazparneren iuzpegirat. Fede azkarreko herria, aitzineko ertor andana batek — guziz Lahirigoyen zenak — elizako urratsetan chut ibiltzeari hezi eta jarria. Jondone Martinen gerizan dago Etchalde handi multzoa, ez arras ordoki ez biziki patar, gehienak goriak ; jende gogorki langilea, soksari eta sosduna, bainan esku zabalekoa ertoraren alderat. Bazter-aire bat baitzuen berriki-artio herriak orai otomobilek eta telefonak hel-errech egiten dute. Ikusgarriko harpe, Jainkoak badaki noizko batzuek hedatua dakote bere omena urrun. Neskato gazteen hirirateko lerra, han nahi bezain ontsa kokaturik gelditzen badira ere laster, emendatuz balin badoako urthetik urthera — neskatchak lur-lan gogorrek iziturik edo... — baditake bertze itzal handirik ez duken Donamartihirik.

Horra nolako alhorren zain zuten igorri ertor berria. Jor-ratu zuen, lantu, apaindu artha grinatsuenarekin Bere jitez zuen, odoletik, ontsa baino hobeki egin-nahi hori. Alferretan bermatu izan dela eta thematu zombait aldiz, sinesteko da.

Hiru gizonek derabilate herria gure eskualdetan : merak apezak, errientak. Hiruen artean lehena. apeza : legezko eta jakitatezko zuzenbidea baino hertsiago eta ederrago zuzenbide baten erakasle delakotz. Ahula bada, herria beheiti doa, bertze bi lagunek beren saila chuchen baleramakete ere. Erakaspenik hoberena bere lanaz eta biziaren garbiaz du emaitako ; bere egintzez behar du izan berak guzien erakuspen.

Ez dugu hemen aipatuko baizik zoin kartsuki zen Pierre Etchepare ertora haurren alderat ertor ; argitzale hoberik etzuketan fedezko zeretan, larderiarekin batean gozotasun gehiago zuenik ere ez hambat. Gazteek berdin ; gutiz gehienek entzuna zen. Familietarat chut zabilan, beharrezko bere ikustaldietan. Auzoak auzo karialat maite zituen, apez lagunak halaber : jainkotiarki.

Elizarentzat egin du asko ; berritzapen ala edergailu handia goko batzuentzat etzituen oraino zorigaitzez, hil denean, chedeak bero bezain ahalak azkar. Bederen — eta ez da hau guti — elizako kantuaren beraztasunari, musika lagun, ohartarazi ditu Donamartihiritarrak.

Urgoitzen zen errechki lan hoitaz. Bazterretikako laudorioek hazten zuten, etzirelarik bethi zinezko laudorioak. Itsu zen batzutan elhe chürrien alderat. Ahulezia bat zitaken, eta bitchia, ez balu bere fede onaren lañotasunaz estali ; ez balitz ere bere aldetik bertzeentzat laudazale bat izan, gutiak ez bezalakoa : aldaratearen beha bazakien laudatzeko egoiten, eta orduan, doi ukurturik, bere behako bizia begietan landatzen zautzula, mintzoa aphas bainan sarkor. hitz bat igortzen baitzauzun, hitz bat bakarra, bihotzetik bihotzera zure gozagarri. Gure iduriko, hortik zuen gizon harek ontsa ezagutu dutenen alderat, bere fedezko zuzentasunetik bezenbat, bizi zeno bere heinean jarraiki izan zakon itzala.

Elizako urratsez, erietarako ikustaldiez eta bere apez-lagunekilakoaz kampo, nolakoa zen ez du berriki artio nehork jakin hambat. Orok zakitena zen, eskualdun apez guzieri bezala gocho zitzakola bere herritar etcheko-jaunekin bazkariño baten egitea noizean behin. Aipatuak ere ziren haren atheraldi batzu : « arno finik ez eman, ezagut ez dezakenari » ; « apezaren egun guzietako mahain-arnoak behar du izan ona » ; « deusek ez du, bazkari on baten ondotik hazten etcheko-jaun bat, nola zigarro lodisko batek, hoberenatarik ez izanikan ere » ; « girichtino azkarrak diren herrietan, politikazko nahasbide guti » ; « gelaria

eta andere-serora akort doazkonean, ertora urus da », eta holako. Baginakien ere zoin gogotik bazoazkon eskolier ohiak ikustera, eta zer atsegina zuen hortaz.

Atsegin handi bat izan zen bertzalde harentzat, — goraki erakutsi zuena, — herriak eraiki zuelarik, elizatik ez urrun, plaza berri eder bat gazteriarentzat. Aphez gehienek bezala, pilota gogorki maite zuen : haurrean bera pilotan arizana ere baitzen, osagarriari kalte ekartzearainokoan. Zorion handi zitzakon, bertzalde, neskato gazteentzat baitzuen igandetako bil-toki berezi bat, aitzinekoek utzi komentu huts batean.

Bainan deusek ez du behar-bada haren bihotza bethe, nola Besta-Berriz eta ondoko igandean donamartihiritar mutiko gazteen « soldado beztitzeak ». Egiaren den bezala erraiteko, herri bakarra izan behar da, halako fedearekin eta hain gurbilki besta hori deramana. Oitura bat zitzakon, aztura eder bat, begi-ninia bezala zaintzekoa. Hiru hilabete aitzinetik herri guzia airean ikusteak loriatzen zuen. Jaun ertorari bihotza jauzteka hasten zitzakon, bere haurtasuneko Besta-Berriz orhoitzeaz, Lekornen.

Urte gehienez, ager-aldi bat egiten zuen Uztaritzeko eskolier obien bilkuralat. Alegantziako egun handia zen harentzat bere eskolemaile lagun ohiak orozbat ikusten zituelakotz, eta solastatzen. Maite zituen bezenbat maite ere zuten guziek.

Askitto ardura ikusten zen oraino Eskualzaleen-Biltzarrean, bainan — oro diren bezala erraiteko — sineste ttipia zuen batza hunen indarretan eskuararen alde. Zainik etzakon aurkitzen, federik ez aski, erakaspenean gutiago, lauatarik hiruak bethi frantsesez mintzo direlakotz han. Hori hola dela ez ditake uka zorigaitzez. Erreka jo-hurbil du gure eskuara zaharrak, baldin zerbait dakiten eskualdun guziek eta heien ondotik etcheko-jaunek berek ez badute lauzkan atheratzen goiti. Eta gaztetarik duke orai, berantegi ez bada, bere lauzka. Moltsaz bederen Eskualzaleen Biltzarrak ez othe ditu bizkitartean apur bat laguntzen ? Beren lumaz nola beren mihizko erakaspenez ezaa oraino bertze zombaitek ? . .

Donamartihiriko ertor zenak, begi onez — geroago begi hobeaz ikusten balin bazuen *Eskualduna* — *Gure Herriari* buruz aldiz hotz zagon berriki artio, hotzegi. Aithor dugu ez dela

jende chehearentzat egina. Bainan oro chehe othe gira bada Eskualherrian ? eta larriak diren bakarrak ez hambat larri izanikan ere, ez dea gutartean larriño zonbait, doakoten hazkurriaz berdin gose direnak ?...

Bitchikeria haatik : etzen den gutienik gaichtoa bere fedez bertzeko ala federik gabeko gizonentzat. Ardura hegal-azpian zerbait zauri gordetzeko bazutela, zion bizkitartean. Zion ere : « Dans l'absolue sincérité, les antipodes sont bien près de se rejoindre ». Eta solas hortaz ematu izan du biga-bortzen barne-egosia, ez bada herra.

Horiek dira Donamartihiriko ertoraz bazterretan zazkiten chehetasunak. Familiak berak zazkienak, gutiagokoak ziren oraino : bakansko eta laburzki zuen ikusten seme apezak, Bakan zakon bertzalde hunek izkiriutzen, — nahiz luzaz orduan, bethi frantsesez, lañotasun ezin amultsuagoarekin. Haurrideak etzitazken ase haren letren irakurtzeaz : hurreko aneia bera, bere bizitasun gocho maitagarriarekin, agertzen baitzitzakoten aitzinerat, letra hetan.

Pierre Etchepare zena ezagutu dutenak elgarren artean mintzo zirelarik hartaz, bi galde erortzen zitzaizkoten bethi ez-painetarik, batek bertzeari. Lehena : laketzen othe da, nihoiz kasik atheratzen ez den Donamartihiriko choko bazter hartan ? Bigarrena : bere liburutegirat gordetzen omen baita arratsalde guziez, zer artzen othe da han, ichilik ?

Lehen galdeari ez dezakegu bertze erantzunik eman, apez haren ahotik aditu izan ditugun hitz-erdi batzu baizen.

Ez dugu uste gizon argitu bat laket ditaken luzaz, laboraririk edo ofizialerik baizik ez duen herri batean. Ez dira baitezpada gochatzeko lekuak. Bainan gizon ala emazteen eta batzutan haurren beren merezimenduez harritia dagoke. « Miresten dut laboraria », dakogu behin baino gehiagotan entzun Donamartihiriko ertorari. Baditake achalaz etzuten hala beretzen herritarrek ; ba ordean bihotza barnatik hartua zakotela eta minki, hori segur. Mintza ditake norbait, laket izan gabe harekin.

Bigarren galdeari ertor ohoragarriak berak ihardetsi izan du...

hil ondoan, Eskualdun apez gehienek bezala zeramatzan, bere eskuko zituen orenak. Bibliotheka bat bazuen, askitto nasaiia ertor chume batentzat dena kasik apezgoko jakintzez bethea. Irakurtzea astirekin, jakituz, gozo zitzakon, aspaldi danik aldar-teka aiher zituen buruko oinhaze batzuek uzten zutelarik bakean. Izkiriatzea, bietan gozo. Zeren, ordea ? Igandetako bere predikuen.

Aste guziko lanik muthiriena da hori, eskualdun apezarentzat : bere baitarik behar baitu egin guzia, nehoren ez deusen erakaspenerik gabe, eta eskuara motz baita, motz eta kamuts asko zeretako. Bada, aste guziaz berritarik zeraman bere esku-lana Donamartihiriko ertor kartsuak, eta bururen-buru ikasten. Hazgei ona iduritzen zitzakonean, berriz izkiriitzen zuen, garbiki, kaier batean.

Utzi dauzkigu horrela 38 prediku, gehienak laburrak. Laburregiak ez othe ? Ertor onaren beldurra zen, aitzitik, luze-gitzat idukiko zaizkotela bethi. Haren arabera, oren-laurden batetarik goiti akitzen du entzulea elizako mintzoak. Hogoitaz bortz minutetaraino doidoi joan omen ditake predikari zuhurra igande bakar batzuez, halakoak dituelarik erraitekoak : oren-erdi batetik harat, aldiz, beharrietako harrabotsa etzakola, jende cheheari guziz, nihoiz heltzen adimendurat, are gutiago bihotzean sartzen, zion. Bada, iduripen horiek etzaizkigu hain makurrak, Doi elhe, eta direnak onak, hori ditake ararik hoberena.

Pierre Etchepare zena etzen baitezpada jende chehearekialako predikaria ; mintzoa etzuen hortako aski gotor ez urrunkari, nahiz adin gordinean adiarazia zuen eliza handi batzuen zolaraino. Bertzalde Elizaren erakaspenera garbiki, den gutieneko edergailurik gabe erakasteaz bertze urgulurik etzuen. Herriko hizkuntza zitzakon bizkitartean hortako egokiena, aldean ezartzen zakolarik haatik bethi eskualdun zahar argituenen hizkuntza : nardatzen baitzuen mintzaire arrotzetarat Eskualdun arrunten egundainoko ichuri sorjes, ezazol,itsuak. Eskuararen joskera edo itzulika bereziari zagon guziz, ahal bezenbatean, orratza bezain chuchen. Baina eskuarari eta Elizaren erakaspeneri hainbertze esker erakutsirikan ere, etzen baitezpada hortako, ororen iduripenerat, zen bezalako predikari sarkorra : bere fede garbitik nola

bere egintza zuzenetarik baitzarion su ezti bat, su hunek zakon hainbertze indartzen solasaren *hela*.

Aipatu berrogoita hamasei predikuez bertzalde, ediren izan dira hil den ertoraren paperetan 14 prediku labur, hok ere eskuaraz, bainan daktilografiatuak. Bat bakarraz bertzeek sinadurik ez dute. Bere prediku guzien imprimaztera abiatu izan othe zen noizbait ? Ala azkenik aipatu hamahiru hok bertze apez batenak diren ? Duela urthe andana bat, sortzez Lekondarra zen Blaise kaputchinak etzituena beretarik zonbait, esku-mekanikaz jorik, bere adichkideer eman ?... Auzia hausteko errech izanen da hortik beretik (1)

Donamartihiriko ertoraren liburutegian atzeman ditugu, gainera, 23 *Homélies* eskuarazkoak eta 5 *Prônes.*° Frantsesez eginik utzi dituen lanetan baziren 27 prediku (*Sermons*), gure ustez semenarioko haurrer eman zituen hek berak, 2 *Panégyriques*, eta *Instructions* deitu bi idazti. Frantsesez behin nola gero eskuaraz, molde berean arizana zen : chuchen eta garbiki, edergailuzko apainduren alderat arras guti ichuria. Solasa bethi gocho derabil bizkitartean, murriztasun ez idorkeriarik gabe.

Aipatzeko ditugu oraino 19 *Discours de mariage* (6 frantsesez, garaitikoak eskuaraz). Hain dira pollitak gutiz gehienak non gogoz ikasteko bailitazke

Eskualdun apez gehienen sail berari jarraiki izan da beraz Donamartihiriko ertor zena. Ez dugu uste, bizkitartean, beretzat bakarrik zerabiltzala gorachago erran ditugun lanak, aste guziez berritarik izkiriutzen zuenaz geroz igandetako bere mintzaldia. Noizbait berak irakurtzeko beiratuak othe zituenez, ala norbaitentzat uzteko, bera hilen zenean ? Ez dakigu. ez duelakotz hortaz utzi argirik deus.

Ez gaude bizkitartean hemen agertu gabe haren solas gogetagarri bat, haren ahotik baizik behinere aditu izan ez du-

---

(1) Itchura guzien arabera. Pierre Etchepare zenarenak dira hamahiruak.

guna : « Eskualerriak ez du bere doi apez osoki eskualdunik sortzen. Urrun joan gabe, berrogoi ta gehiago konda ditazke, aita eskualduna etzutenak edo ama, batzutan biak. Apez onak halere oro, apez hautak ere ba nahi baduzu, bainan arrotz-aire bat badute hizkuntzatik beretik eta jendea ohartzen zako. Eskualerriarentzat makur handia, hori. »

Hortako bereko ere bihozmin zuen, Donamartihiritik berak ez athera ahal izanik hamabi urthe luzez apez-gei bat bakarra... Jaun Apezpikuak egun batez bietan adiarazi zakon, goresten zituelarik bertzela ertor kartsuaren lan ederrak.

Bere lagunetarik zonbaitez orhoituz zituzken orobat eginak, erran ditugun prediku eta garaitiko idaztiak, norbaitek baliatuko zituelakoan noizbait... eskualduntzeko.

Goizik, adin ginarrienean zorigaitzez, zakon behar osasunak huts egin Pierre Etchepare ertorari, Herioak lehen ukaldia eman zakolarik, etzen bizkitartean ohartu hurbildua zuela azken orena. Doneztihiriko elizatik alditchar ereman zutenean hilerrirat eta hemen etzan harri gora baten gainean, bere-baitaratu orduko jaiki zen, aitzineko gemen berarekin. Hamabortz egunez gero, borrokatu zen lotsarik gabe, bethi esperantzaz bethea bainan indarrak geroago apalago, etsai latz nehork ezin garaituarekin.

Ikusi zuenean haatik azpian zaukala Ohoinak eta etzezokela ihardok, bildu zuen erne bere gogoa, erne bildu eta iduki bospasei orenez ; ondoan zituenekin zeruetako Ama hasperenka othoiztuz. zen pausatu bethierekotz.

Donamartihitarrek berek dute zuzenkienik ospetu, erranez : « Apeza zen ».

NUN ZER

	PAGES
Aintzin-solasa : <i>Jean Etchepare</i> (P. LAFITTE).....	5

BURUCHKAK

Ameriketako orhoitzapenak	23
Pilota partida	33
Ithurri lekua	40
Bi gogoeta	43
Itze-egilearen zakurra	45
Katxin	49
Igande arratsaldetan neskato gazteentzat	51
Sainduaren errangurak	54
Biritchiak	56
Lilien usaina	60
Canadako berriak	66
Mediku chaharra gazteari	72
Misionestaren ezteiak	75
Eskualdun phestak Baigorriin 1905ean	83
Eskuara pochi bat	91
Zalduby Aldudan	94
Egiaren hiru itchurak	97
Tratuak ordu batez	102
Eskuararen ikasteko	105
Ongi-ethorria	110
Eriaren gela	113
Basa	116
Villeneuveville	120
Urrungo leihorretan	124
<i>Ondo-solasa</i> : <i>Pierre Etchepare</i> (1880-1932).....	131

BAYONNE

IMPR. LA PRESSE - AV. DARRACQ

ALLÉES PAULMY

